T.C.

ÇANKIRI KARATEKİN ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TARİH ANABİLİM DALI

HİLAFET MERKEZLERİNİN SİYASİ TARİHİ

(M. VII. ve X. YÜZYIL)

Enes YANIKKAYA

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman

Dr. Öğr. Üyesi Fatih GÜZEL

Çankırı – 2019

T.C.

ÇANKIRI KARATEKİN ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TARİH ANABİLİM DALI

HİLAFET MERKEZLERİNİN SİYASİ TARİHİ

(M. VII. ve X. YÜZYIL)

Enes YANIKKAYA

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman

Dr. Öğr. Üyesi Fatih GÜZEL

Çankırı – 2019

İÇİNDEKİLER

Sayfa

Bilimsel Etik Bildirimi ..... **vii**
Tez Kabul ve Onay ..... **viii**
Önsöz ..... **ix**
Özet… ..... **xi**
Summary ..... **xii**
Kısaltmalar ..... **xiii**
Şekil Listesi ..... **xv**

1. GİRİŞ **1**

2. HZ. PEYGAMBER VE DÖRT HALİFE DÖNEMİ HİLAFET MERKEZLERİ **8**
2.1.Yeni Bir Medeniyetin Kuruluşu: Medine 8
2.1.1.Toplum'un İnşası 8
2.1.2.Kardeşliğin Oluşturulması 9
2.1.3.Sınır Tespiti ve Nüfus Sayımı 9
2.1.4.Medine Vesikası 10
2.1.5.Kıblenin Değişmesi 10
2.2.Siyasi Olaylar 11
2.2.1.Mekke'li Müşrikler ile Mücadele 11
2.2.1.1.Ebva (Veddan) Gazvesi 12
2.2.1.2.Buvât Gazvesi 12
2.2.1.3.Birinci Bedir Gazvesi (Safevan) 12
2.2.1.4.Büyük Bedir Gazvesi 12
2.2.1.5.Uhud Gazvesi 13
2.2.1.6.Hendek Savaşı 15
2.2.1.7.Hüdeybiye Anlaşması ve Mekke'nin Fethi 16
2.2.2.Yahudiler İle Mücadele 18
2.2.2.1.Benî Kaynuka Gazvesi 18

2.2.2.2.Benî en-Nadîr Gazvesi 18
2.2.2.3.Benî Kurayza Gazvesi 19
2.2.2.4.Hayber'in Fethi 19
2.2.3. Müslümanlar ile Hristiyanların Mücadelesi 20
2.2.3.1.Mu'te Savaşı 20
2.2.3.2.Tebük Seferi 21
2.2.4. Hz. Peygamberin Diğer Müşrik Araplarla Mücadelesi 21
2.2.4.1.Er-Reci Olayı 21
2.2.4.2.Bi'ru Maûne Olayı 22
2.2.4.3.Müreysi Gazvesi ve İfk Hadisesi 23
2.2.4.4.Huneyn ve Taif Gazvesi 24
2.2.5.Veda Haccı ve Hz. Peygamber'in Vefatı 25
2.3.Râşid Halifeler Dönemi 26
2.3.1.Hz. Ebu Bekir Dönemi 26
2.3.1.1.Usame Ordusunun Gönderilmesi 26
2.3.1.2.İrtidat (Dinden Çıkma) Hareketleri 26
2.3.1.3.Kuran-ı Kerim'in Toplanması 27
2.3.1.4.Dönemin Fetih Hareketleri 28
2.3.2.Hz. Ömer Dönemi 30
2.3.2.1.Dönemin Fetih Hareketleri 30
2.3.2.2.Bizans Ülkesinde Gerçekleşen Fetihler; 32
2.3.2.3.Basra ve Kûfe Şehirlerinin Kurulması 34
2.3.2.4.Hz. Ömer'in Öldürülmesi 35
2.3.3.Hz. Osman Dönemi 35
2.4.Kûfe Şehri 36
2.4.1.Şehrin Kurulması 36
2.4.2.Hz. Osman Döneminde Kûfe 37
2.4.2.1.Krizin Başlıca Sebepler 37
2.4.2.2.Kûfe'de Ayaklanma 38
2.4.3.Hz. Ali'nin Halifeliği ve Kufeliler 40
2.4.3.1.Kûfe'nin Hz. Ali'ye Biat Etmesi 40
2.4.3.2.Cemel Vak'ası ve Bu Savaşa Katılan Kûfeli Kabileler 41
2.4.3.3.Kûfe'nin Başkent Oluşu 42

2.4.3.4.Sıffîn Savaşı 43
2.4.4.Hz. Hasan'ın Halifeliği Dönemi Kûfe 44

3. EMEVİLER DÖNEMİ HİLAFET MERKEZLERİ 45
3.1.Emevi İktidarı: Şam 45
3.1.1.Şehrin Tarihi Gelişimi 45
3.1.2.Suriye Fetihlerinin Önünün Açılması ve Dımaşk'ın (Şam) Müslümanlar Tarafından Fethi…. 46
3.2.Emeviler Dönemi ve Şam'ın Başkent Oluşu 47
3.2.1.Emevi Devleti ve Muaviye b. Ebû Süfyan 47
3.2.1.1.Haricilerin Ayaklanması 47
3.2.1.2.Muaviye'nin Hz. Ali Taraftarlarıyla İlişkisi 49
3.2.1.3.Fetihlerin Yeniden Başlaması 50
3.2.1.4.Hz. Hasan'ın Vefatı ve Yezid'in Veliaht İlan Edilmesi 52
3.2.2.Muaviye'nin Vefatı ve Yezid'in Halifeliği 52
3.2.2.1.Mekke Muhasarası ve Medineliler'in Ayaklanması (Harre Vakası) 55
3.2.2.2.Abdullah b. Zübeyr ve Mekke'nin Kuşatılması 56
3.2.2.3.Kuzey Afrika Bölgesi ve Ukbe'nin Berberiler Tarafından Öldürülmesi 57
3.2.3.II. Muaviye Dönemi ve Hilafetin Mervanilere Geçişi 57
3.2.3.1.Tevvâbîn (Tevvâbun) / Aynu'l-Verde 58
3.2.4.Mervan b. Hakemin Ölümü ve Oğlu Abdülmelik Dönemi 58
3.2.4.1.Muhtar b. Ebû Ubeyd es-Sekafî'nin Kûfe'deki İsyanı 59
3.2.4.2.Muhtar'ın Ölümü ve Abdullah b. Zübeyr'in Kûfe'de Yeniden Hâkimiyeti Ele Geçirmesi.. 60
3.2.4.3.Abdülmelik b. Mervan ve Musa'b b. Zübeyr'in Mücadelesi 60
3.2.4.4.Abdullah b. Zübeyr ile Mücadele ve Mekke Kuşatması 61
3.2.4.5.Farklı Bölgelerde İsyanlar 61
3.2.4.6.Sûkunet Ortamı ve Fetihler Dönemi 62
3.2.4.7.Kurumsallaşma Dönemi ve Yapılan Yenilikler 64
3.2.4.8.Oğulları Velid ve Süleyman'ı Veliaht ilan Etmesi ve Vefatı 64
3.2.5.Velid B. Abdülmelik Dönemi 65
3.2.5.1.Fetihler ve Doğu Bölgesi Seferleri 65
3.2.5.4.İmar Faaliyetleri 66

3.2.6.Velid b. Abdülmelik'in Ölümü ve Süleyman b. Abdülmelik Dönemi 67
3.2.6.1.Veliahtlıktan Azledilmesini Destekleyen Vali ve Komutanların Tasfiyesi ... 67
3.2.6.2.İstanbul'un Kuşatılması ve Dönemin Diğer Fetih Hareketleri 68
3.2.6.3.Abbasilerin Ortaya Çıkışı..... 69
3.2.6.4.Ömer b. Adülazîz'in Veliaht Olarak Tayin Edilmesi ve Süleyman b. Abdülmelik'in Vefatı…… 69
3.2.7.Ömer B. Abdülazîz Dönemi ve İlk İcraatları 70
3.2.7.1.Düzensizliklerin Giderilmesi ve İktidara Karşı Muhalif Grupların Faaliyetleri.. 71
3.2.7.2.Ömer b. Abdülazîz'in Vefatı..... 72
3.2.8.İç Karışıklık Dönemi Yezid b. Abdülmelik 72
3.2.8.1.Yezid b. Mühelleb'in ve Haricilerin İsyanı..... 73
3.2.8.2.II. Yezid Döneminde Yapılan Fetihler..... 74
3.2.9.Islahatlar Dönemi Hişâm b. Abdülmelik Dönemi..... 74
3.2.9.1.Türkistan Bölgesi ve Haris b. Süreyc İsyanı 75
3.2.9.2.Zeyd b. Ali İsyanı..... 76
3.2.9.3.Anadolu ve Kafkasya Bölgesi 77
3.2.9.4.Mısır Endülüs ve Kuzey Afrika Bölgesi 78
3.2.10.Velid b. II. Yezid Dönemi..... 79
3.2.10.1.Yahya b. Zeyd'in İsyanı ve II. Velid'in Öldürülmesi 79
3.2.11.III. Yezid b. I. Velid Dönemi 80
3.2.12.İbrahim b. Velid 81
3.3.Anadoluda Emevi İzleri: Harran 81
3.3.1.İslamiyet'in Yayılışı ve Harran'ın Fethi: 82
3.3.2.Emeviler Dönemi: 83
3.3.2.1.II. Mervan b. Muhammed Dönemi ve Harran'ın Başkent Oluşu:..... 83
3.3.2.1.1.Yemeni Kabilelerin ve II. Mervan'a Karşı Muhaliflerin İsyanı: 84
3.3.2.1.2.Gûta ve Filistin Halkı'nın İsyanı:..... 84
3.3.2.1.3.Abbasi İsyanı ve Zap Suyu Savaşı 85
3.3.3.Abbâsîler Dönemi Harran 86

4. ABBASİLER DÖNEMİ HİLAFET MERKEZLERİ VE FUSTAT ŞEHRİ .. 88
4.1.Yeni Bir Başkent Arayışı Bağdat..... 88

4.1.1.Bağdat'ın Kuruluşu 88
4.1.2.Bağdat İsminin Menşei 91
4.1.3.Dönemin Siyasi Olayları 91
4.1.3.1.Mehdi Dönemi 93
4.1.3.2.Harun Reşid Dönemi 94
4.1.3.3.Emin-Me'mun Mücadelesi 97
4.1.3.3.1.Bağdat'ın Kuşatılması 98
4.1.3.4.Me'mun'un Halifeliği 99
4.1.3.4.1.Bağdat'ta Kargaşa Dönemi 99
4.1.3.4.2.El-Hûremi İsyanı 100
4.1.3.5.Mu'tazıd Dönemi ve Bağdat'ın Yeniden Hilafet Merkezi Olması 101
4.1.3.5.1.Karmatiler 102
4.1.3.6.Emîrü'l-Ümerâlar Dönemi ve Bağdat'ın Büveyhiler Tarafından İşgali 104
4.1.3.7.Büveyhiler'in Bağdat'ı İşgali 105
4.1.3.8.Moğollar ve Bağdat'ın Kuşatılması 106
4.1.4.Bağdat'ta İlim Hayatı 107
4.1.4.1.Beytül Hikme ve Tercüme Faaliteyleri 108
4.2.Türk Nüfuzu ve Samerra'nın (Sürre-Men-Raa) Kuruluşu 110
4.2.1.Türkler ve Yeni Başkentin İnşaası 110
4.2.2.Dönemin Siyasi Olayları 111
4.2.2.1.Mu'tasım Dönemi 111
4.2.2.1.1.Babek İsyanının Bastırılması 111
4.2.2.1.2.Zut ve Mazyar bin Karin İsyanı 112
4.2.2.1.3.Türk Komutan Afşin'in Tutuklanması 113
4.2.2.1.4.Amorion (Ammuriye) Seferi 114
4.2.2.2.Ebu Ca'fer Harun Vasık Billâh Dönemi 115
4.2.2.3.Halife Mütevekkil-Alellah Dönemi 116
4.2.2.4.Mütevekkil'in Öldürülmesi ve Halife Muntasırbillah Dönemi 117
4.2.2.4.1.Bağdat'a Geri Dönüş ve Saffari İsyanı 118
4.2.3.Dönemin Din Polikaları 119
4.3.Fustat Şehri 120
4.3.1.Tolunoğulları Dönemi 121
4.3.2.İhşidiler Dönemi (935-969) 124

4.3.3.Fatîmiler Dönemi ve Kahire Şehrinin Kurulması 126

5. SONUÇ 128
KAYNAKÇA 130
EKLER 140
ÖZGEÇMİŞ 150

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum *[Hilafet Merkezlerinin Siyasi Tarihi (M. VII. ve X. Yüzyıl)]* adlı çalışmanın öneri aşamasından sonuçlanmasına kadar geçen süreçte bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle uyduğumu, tez içindeki tüm bilgileri bilimsel ahlak ve gelenek çerçevesinde elde ettiğimi, tez yazım kurallarına uygun olarak hazırladığım bu çalışmamda doğrudan veya dolaylı olarak yaptığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu taahhüt ederim.

17 / 06 / 2019

ENES YANIKKAYA

ÇANKIRI KARATEKİN ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

[Enes Yanıkkaya] tarafından hazırlanan *[Hilafet Merkezlerin'in Siyasi Tarihi (VII. ve X. Yüzyıl)]* başlıklı bu çalışma, *[Savunma sınavı]* tarihinde yapılan tez savunma sınavı sonucunda *[oybirliği/oy çokluğuyla]* başarılı bulunarak jürimiz tarafından *[Tarih]* Anabilim Dalı'nda Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

TEZ JÜRİSİ ÜYELERİ (Unvanı, Adı ve Soyadı)

Danışman	:Dr. Öğr. Üyesi Fatih GÜZEL	İmza: ……..
Üye	: Doç Dr. Sayime DURMAZ	İmza: ……..
Üye	: Dr. Öğr. Üyesi Mustafa EĞİLMEZ	İmza: …….

ONAY

Bu Tez, Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulunun 17/06/ 2019 tarih ve .....sayılı oturumunda belirlenen jüri tarafından kabul edilmiştir.

Doç. Dr. Yüksel ÖZGEN

Enstitü Müdürü

ÖNSÖZ

Hz. Muhammed, Medine'ye yerleşmesiyle birlikte, İslam devletinin temelleri atılmış ve İslamiyet'i yaymak için fetih hareketleri başlamıştır. İslamiyet'in yayılmasıyla birlikte, M. VII. ve X. yüzyıllar da farklı şehirler Müslümanlara başkentlik yapmıştır. Hz. Muhammed'in Medine şehrine hicretiyle başlayan şehirleşme hareketi daha sonraki dönemler de gelişerek devam etmiştir. Medine'de kurulmaya çalışılan yeni bir medeniyetin inşası farklı coğrafyalara da yansıyarak birçok devletlere örnek teşkil etmiştir.

Hz. Peygamber'in vefat etmesinden sonra '' Hulefâ-i Râşidîn'' döneminde başlarda ordugâh olarak kurulan Kûfe ve Fustat gibi askeri şehirler zamanla gelişerek İslam devletlerinin başkenti olmuştur. Dört halife döneminden sonra İslam toplumunun başına geçen Emeviler döneminde, daha önceki dönemler de başkentlik yapmış Medine ve Kûfe, siyasi nedenlerden dolayı terk edilmek zorunda kalınmış ve yeni bir şehir merkezi Şam şehri kurulmuştur. Emevilerin yıkılışından sonra halifeliğin Abbasiler'e geçmesiyle birlikte Şam, Kûfe ve Medine gibi şehirlerde kendisini güvende hissetmeyen Abbasi Halifesi Ebû Cafer Mansûr, Bağdat şehrini inşa ettirerek devletin merkezini buraya taşımıştır. Daha sonra ise zamanla Abbasi devletinde, Türklerin güç kazanması, merkezi otoriteyi zayıflatmış ve otoritesini kaybeden halifeler Türklerin desteğini almak mecburiyetinde kalmıştır. Bu nedenle Mu'tasım dönemin de Türk komutanlar ve askerler için kurulan Samerrâ şehri de Abbasi devletinin son dönemlerine doğru başkentlik yapmıştır.

''*Hilafet Merkezlerinin Siyasi Tarihi (M. VII.-X. Yüzyıl)*'' isimli bu çalışmamız da yukarıda bahsettiğimiz İslam başkentlerinin siyasi olayları incelenmiştir. Üç bölümden oluşan çalışmamızın giriş kısmında araştırmanın önemi, kaynakları hakkında kısa bir bilgi verildikten sonra Hz. Peygamber'in hayatına kısaca değinilmiştir. Çalışmamızın ikinci bölümünü oluşturan gelişme bölümünde ise M. VII. ve X. yüzyıllar arasında Müslümanlara başkentlik yapmış ''Medine, Kûfe, Şam, Bağdat, Samerra ve Fustat '' şehirlerinin siyasi olayları hakkında bilgi verilmiştir. Sonuç bölümde ise çalışmamız değerlendirilmiş ve yapılan değerlendirmeler bu kısımda yazılmıştır.

Çalışmamız sürecinde desteklerini esirgemeyen danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi Fatih GÜZEL'e, tezin hazırlanmasında yardımlarını gördüğüm yakınlarıma, aileme ve bu süreçte her zaman yanımda olan kardeşlerime ve nişanlıma teşekkürü bir borç bilirim.

ENES YANIKKAYA

ÇANKIRI

Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tez Özeti

Tezin Başlığı: Hilafet Merkezlerinin Siyasi Tarihi (M.VII. ve X. Yüzyıl)
Tezin Yazarı: Enes YANIKKAYA
Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Fatih GÜZEL
Anabilim Dalı: Tarih
Bilim Dalı: Tarih
Kabul Tarihi: 17.07.2019
Sayfa Sayısı: xv (ön kısım) + 139 (tez) + 10 (ekler)
M. VII. ve X. Yüzyıl Hilafet merkezlerine değindiğimiz bu çalışmada, Medine, Samerra, Harran, Fustat, Bağdat, Kûfe ve Şam şehirleri hakkında öğrencilerin bilgi edinmesi amaçlanılmıştır. Bu amaç doğrultusunda yapılan çalışma geniş bir döneme yayıldığı için çalışmamız siyasi olaylar bağlamında ele alınarak sınırlandırılmıştır. Klasik İslam kaynakları taranarak elde edilen bilgiler karşılaştırılmış ve konumuzun ilgili bölümlerinde yer almıştır. Yapılan çalışmalar sonucunda İslam toplumunda devlet merkezlerinin değişmesinde en önemli sebep bölge halkına olan güvensizlik olduğu görülmüştür.
Anahtar Kelimeler: Hilafet, Medine, Bağdat, Şam, Kûfe, Samerra, Fustat

Çankırı Karatekin Üniversity Graduate School of Social Sciences Abstract of Master's Thesis

Title of the Thesis: Caliphate Centers Political History VII. and X. Century
Author: Enes Yanıkkaya
Supervisor: Assist. Prof. Dr. Fatih GÜZEL
Department: History
Sub-field: History
Date: 17.07.2019
In the study wich we mentioned 7th and 10th century caliphate centers, we focused on inform students about Baghdad, Damascus and Medina. We limited study with political events because of wide range of subject. Information wich obtained from Classic Islamic Sources, compared and located in the convenient parts of our topic. As a result of the study we influenced that the most important reason for the change of state centers in İslamic society is distrust to the local community.
Keywords: Caliphate, Medina, Baghdad, Damascus, Kûfe, Samerra, Fustat

KISALTMALAR

a.g.e. Adı geçen eser

a.g.m. Adı geçen makale

b. bin, ibn, oğlu

Bkz. Bakınız

Çev. Çeviren

Der. Derleyen

Edit. Editör

H. Hicri

M. Miladi

ss. Sayfa sayısı

TDV Türkiye DiyanetVakfı

Thk. Tahkik

vd. vediğerleri

vb. ve benzeri

s. sayfa

s.a.v. sallalahu aleyhi ve selem

TTK Türk Tarih Kurumu

Terc. Tercüme

Enst. Enstitü

Red. Redaktör

c. cilt

MEB. Milli Eğitim Bakanlığı

İA. İslam Ansiklopedisi

Hz. Hazreti, Hazretleri

a.s. Aleyhi’s-Selam

ŞEKİL LİSTESİ

Şekil No	**Sayfa**
Şekil 1.1: Hz. Peygamber'in Ailesi…….….	3
Şekil 4.1: Bağdat Şehir Planı……	88
Şekil 4.2: Bağdat Dairesel Şehir Planı…….	90

1. GİRİŞ

1.1.Çalışmanın Amacı Metodu ve Kaynakları

Tarih ve coğrafya alanları iç içe olmasına rağmen, ülkemizde bu alanlarda ortak yapılan çalışmalar çok fazla görülmemektedir. İslam Devletleri, tarih derslerinde işlenirken hilafet merkezlerinin kuruluşu, gelişimi ve taşınma sebeplerine neden olan olaylardan çok fazla söz edilmemekte ve çok sayıda tarih öğrencisi hilafet merkezlerinin isimlerini dahi bilmemektedir. Bu çalışma ile hilafet merkezlerinin siyasi tarihine değinilerek, kuruluş ve taşınma sebeplerinin detaylı bir şekilde incelenmesi amaçlanılmıştır.

Bu amaç doğrultusunda Klasik İslam tarihi eserlerinin günümüz Türkçe tercümeleri elde edilmiş ve incelenmiştir. Daha sonra konumuzla alakalı Cumhuriyet'den günümüze yazılmış makaleler araştırılarak temin edilmiştir. Çalışmamızda tespit, tetkik, tasvir, analiz, sentez ve karşılaştırma metodları kullanılmaya çalışılmıştır. Toplanan eserler ve makaleler karşılaştırılarak çalışmamızın ilgili bölümlerinde kullanılmıştır. Çalışma sırasında istifade edinilen bazı kaynaklar şu şekildedir.

Fütûhu'l-Büldân – Belâzürî

Belâzürî'nin günümüze ulaşan iki eserlerinden biri olan Fütûhu'l-büldân'da Medine başta olmak üzere Mekke, Taif, Cüreş, Necran, Tebük, Uman, Bahreyn Yemâme ve Yemen'in fethi hakkında bilgi vermektedir. Halife Ebubekir döneminde meydana gelen irtidad hareketlerinin de yer aldığı bu eser de onun dönemin de yapılan seferlerde yer almaktadır. Bunun yanı sıra İran, Orta Asya, Horasan, Mekran gibi bölgeler hakkında da bilgiler yer almaktadır. İlk defa üç bölüm olarak yayımlanmıştır. Goeje tarafından yanınlanan bu baskı daha sonra Kahire'de yayınlanmıştır. Tezimizde Mustafa Fayda tarafından tercüme edilip Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından yayınlanan baskı kullanılmıştır.[1]

Muhammed b. Cerîr, Taberi – Târîhu'l-ümem ve'l-mülük

Muhammed b. Cerir'in günümüze gelen eserlerinden biridir. Günümüze varmamış eski dönem kaynaklarından aktardığı bilgilerden dolayı önemli bir yere sahiptir. Eser

[1]Mustafa Fayda, ''Fütûhu'l-Büldân'', *TDV İslam Ansiklopedisi,* TDV yayınları, cilt: 13, İstanbul 1996, s.258-259

ilk olarak Goeje ile birlikte bazı şarkiyatçılar tarafından yayımlanmıştır. Daha sonraki dönemlerde farklı dillere tercüme edilmiştir.[2] Çalışmamızda M. Faruk Gürtunca'nın Sağlam yayınevinden çıkan Türkçe tercümesi kullanılmıştır.

El- Kâmil Fi't-Târih- İbnü'l Esir

İbnü'l Esir'in bu kaynağı Ortaçağ İslam dünyası üzerine en önemli güvenilir eserlerden biridir. İlk defa Carl Johan tarafından yayımlanmıştır. Bir süre sonra da farklı baskıları yapılmıştır. Günümüzde Türkçe tercümesi de bulunmaktadır.[3] Tezimizde M. Beşir Eryarsoy'un, Bahar yayınlarından basılan Türkçe tercümesi kullanılmıştır.

El-Bidâye ve'n Nihâye

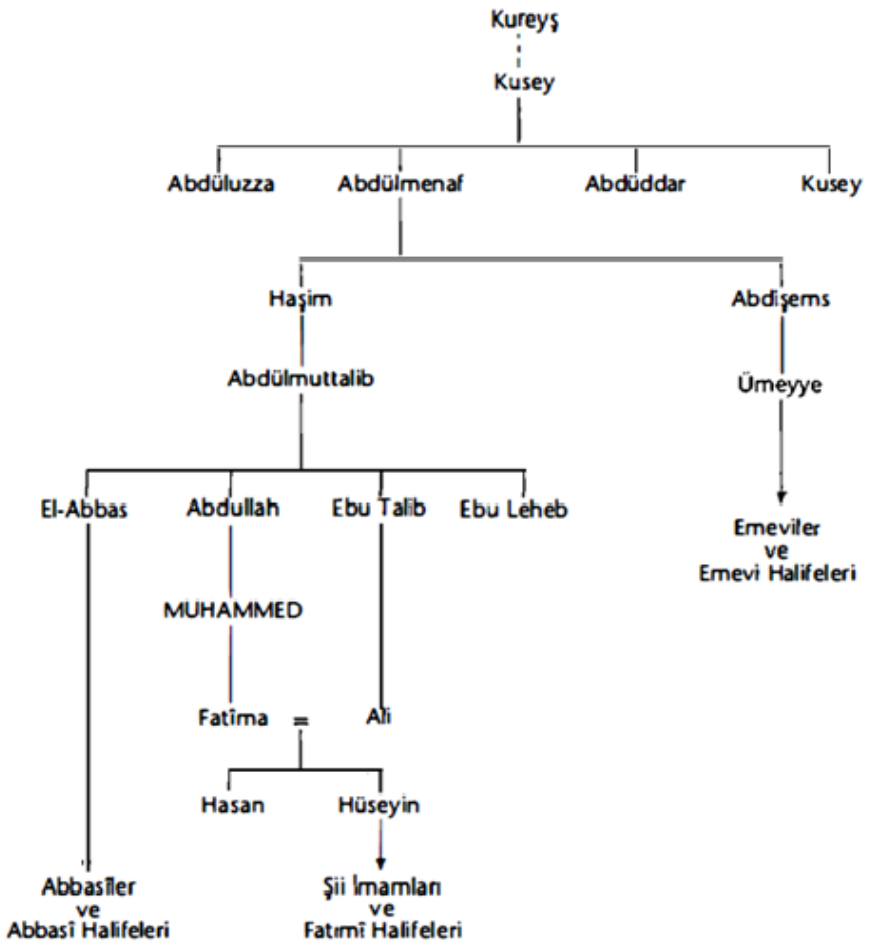
Memlük dönemi âlimlerinden 1301-1373 arasında yaşamış olan İbn Kesîr'in eseridir. İlk insanın yaratılışından Abbasi'lerin son dönemlerinden, yaşadığı döneme kadar olan dönemi içeren bu eser, 14. Cilt halinde günümüz Türkçesine tercüme edilmiştir. Çalışmada Mehmet Keskin tarafından Türkçe'ye çevrilen eserinden faydalanılmıştır.[4]

Bunların yanı sıra çalışmamızda Muhammed İbn'i İshak'ın, İlk harf yayınlarından çıkan Prof. Dr. Ali Bakkal tarafından tercüme edilen, *Kitabü's-Siyer ve'l Meğâzî,* yine aynı yayınevinden basılan; Vâkıdî'nin, Prof. Dr. Musa K. Yılmaz tarafından Türkçe'ye tercüme edilen *''Kitabü'l Meğazi'''* eseri ve Prof. Dr. Abdulhalik Bakır tarafından Türkçeye tercüme edilen '' *Halife b. Hayyat Tarihi* eseleri de yer almaktadır.

[2] Mustafa Fayda, ''Taberi, Muhammed b. Cerîr'', *TDV İslam Ansiklopedisi,* TDV yayınları, cilt: 39, İstanbul 2010, s. 314-318
[3] Abdülkerim Özaydın, '' İbnü'l-Esîr, İzzeddin'', *TDV İslam Ansiklopedisi,* TDV Yayınları, cilt: 21, İstanbul 2000, s.26-27
[4] Hülya Karababa, *Memlük Sultanı Seyfeddin Kutuz'un Hayatı Siyasi ve Askeri Kariyeri,* Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, s.5

1.2.Peygamberlik Öncesi Hz. Muhammed

Şekil 1.1. Hz. Peygamber'in Ailesi [5]

Miladi 571 senesinde Rebi'ül evvel ayında (22/20 Nisan 571) dünya'ya gelen Hz. Muhammed'in [6] s.a.v annesinin ismi Âmine, babasının ismi Abdullah'tır. Doğumundan birkaç hafta önce babasını, 6 yaşında ise annesini kaybetmiştir. Bu

[5] Ira M. Lapidus, *"İslam Toplumları Tarihi Cilt:1 Hz. Muhammed'den 19. Yüzyıl'a'',* İletişim Yayınları, İstanbul 2005, s.56

[6] İbn Kesîr, *El-Bidâye Ve'n-Nihâye Büyük İslâm Tarihi,* cilt: II, Çev. Mehmet Keskin, Çağrı Yayınları, İstanbul 1995, s. 412; Hakkı Dursun Yıldız, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi,* cilt: I, Çağ Yayınları, İstanbul 1992, s. 191; Âdem Apak, *Ana Hatlarıyla İslam Tarihi I (Hz. Muhammed s.a.v. Dönemi),* Ensar, İstanbul 2012, s.123

yaştan itibaren dedesi Abdülmüttalib'in yanında büyüyen Hz. Muhammed, sekiz yaşındayken dedesinin vefat etmesi üzerine Abdülmüttalib'in vasiyeti ile amcası Ebî Tâlib'e verilmiştir.[7] Kendi çocuklarından daha fazla ilgi gösteren Ebî Talib, Hz. Muhammed'in en iyi şekilde yetişmesi için elinden geleni yapmıştır.[8] Yirmili yaşlarda ticaretle uğraşan Hz. Muhammed, ticari gelişmeler vasıtasıyla Hatice bint Huveylid ile tanışmış ve evlenmiştir.[9] Siyer kitaplarında bu evlilik esnasında Hz. Muhammed yirmibeş yaşında eşi Hz. Hatice'nin ise kırk yaşında olduğu rivayet edilmektedir.[10]

Hz. Muhammed'in doğumundan ilk vahiye kadar dönem hakkında çok fazla bilgi bulunmamaktadır. [11]

1.2.1. İlk Vahiy ve Peygamberlik Vazifesi

Muhammed vahiy gelmeden önce Ramazan aylarında Hira dağında bir mağarada inzivaya çekilmeye başladı.[12] 610 senesi Ramazan ayının 27. gecesinde [13] Hz. Muhammed'in Hira'da bulunduğu esnada Cebrail gelerek, Hz. Muhammed'e Alak[14] suresinin ilk beş ayetini okuyarak peygamberlik ile görevlendirilmiş olduğunu bildirdi.[15]

Bu olay karşısında korku içinde Hira'dan ayrılan Hz. Muhammed, eve varıp kendisine geldikten sonra yaşadığı hadiseyi eşi Hz. Hatice'ye söyledi. Hadise'nin kötü bir durum olmayacağını söyleyerek Hz. Muhammed'i sakinleştiren Hz. Hatice, dönemin bilginlerinden, İncil ve Tevrat'a hâkim amcasının oğlu Varaka b. Nevfel'in

---

[7] Philip K. Hitti, *Siyâsi ve Kültürel İslam Tarihi I,* Boğaziçi Yayınları, çev. Salih Tuğ, İstanbul 1989, s.165-166 ; İbn Kesir, a.g.e., cilt: II, s.440-442

[8] Mustafa Fayda ''Muhammed'', *TDV İslam Ansiklopedisi,* Türkiye Diyanet Vakfı, cilt: 30, İstanbul 2005, s.408-423

[9] İbn-i Hişam, *Sîret-i İbn-i Hişam Tercemesi (İslam Tarihi),* cilt: I, Terc. Hasan Ege, Kahraman Yayınları, s.249-250

[10] İbnü'l Esir, *El Kamil Fi't Târih Tercümesi (İslam Tarihi), Tercümesi (İslam Tarihi),* cilt: II, Çev. M. Beşir Eryarsoy,, Red. Mertol Tulum, Bahar Yayınları, İstanbul 1991, s.40

[11] Mustafa Fayda ''Muhammed'', *TDV İslam Ansiklopedisi,* Türkiye Diyanet Vakfı, cilt: 30, İstanbul 2005, s.408-423

[12] Marshall G.S. Hodgson, *İslam'ın Serüveni Bir Dünya Medeniyetinde Bilinç ve Tarih,* cilt: I, Yenişafak, İstanbul, Yayın Tarihi Yok, s.97

[13] Âdem Apak, a.g.e., cilt: I, s.151-152 ; Hakkı Dursun Yıldız, a.g.e.,cilt: I, s.201

[14] Alak Suresi; "*Yaratan Rabb'inin adıyla oku. O insanı alaktan (embriyodan) yarattı. Oku, Rabb'in en büyük kerem sahibidir. O Rab ki kalemle yazmayı öğretti. İnsana bilmediği şeyleri öğretti.''* Bkz. Hamdi Döndüren, *İnsanlığa Son Çağrı Kurân-ı Kerîm (Yüce Meâli ve Açıklaması),* cilt: II, Yenişafak Yayınları, Eylül 2003, Ankara, s.945

[15] Kasım Şulul, *Ana Hatlarıyla Siyer-i Nebî a.s.*,Ensar, İstanbul 2015, s.201

yanına gidip birde ona bu hadiseyi anlatmasını istedi. Varaka b. Nevfel, Hz. Muhammed'in s.a.v anlattıklarını dinledikten sonra kendisiyle konuşanın Cebrail olduğunu belirterek O'nun peygamberliğini müjdeledi. [16]

İlk vahiy'in ardından kısa bir bekleyiş süresi sonrası (Fetret'ül-vahiy), Cebrail a.s. tekrar görünerek ikinci vahiy 'i '' *Duha Suresi'ni* '' Hz. Muhammed 'e ulaştırdı. İkinci vahiy sonrasında tekrar korkuya kapılan Hz. Muhammed s.a.v evine kapandı. Bu olayın ardından gelen ayetler ona ilk vazifesini belirtiyordu.[17]

'' Ey örtüsün bürünen! Kalk artık uyar. Sadece Rabb'ini büyük tanı. Giysilerini temizle. Allah'ı hışımlandıracak şeylerden uzaklaş.'' (Müddessir Suresi 1-5)[18]

Daha sonraki dönemlerde gelen vahiyler arttı ve Hz. Muhammed'in tebliğ hareketi başladı.[19] Davet faaliyetlerine ilk önce aile çevresinden başlayan Hz. Muhammed, müşriklerden gizlenerek faaliyetlerini üç dört yıl devam ettirdi. Davetine ilk önce Hz. Hatice, kızları Zeynep, Ümmü Gülsüm, Rukıyye icabet etti. Onları Varaka b. Nevfel, Hz. Ali ve Ebû Bekr takip etmişti. Hz. Ebu Bekr desteğiyle Talha b. Ubeydullah, Osman b. Affân, Zübeyr b. Avvâm ve Sad b.Ebû Vakkas'ın da katılmalarıyla ilk müminler oluşmuştu. Daha sonra ki dönemlerde Cafer b. Ebu Tâlib, Ubeyde b. Hâris, Erkam b. Ebu'l-Erkâm, Ayyâş b. Ebû Rebîâ, Ebu Ubeyde b. Cerrah gibi kişilerde eklenmiştir. [20]

Köleler ve alt sınıf insanların, Hz. Peygamber'in tarafına geçmesiyle sayısı iyice artan Müslümanlar [21] karşısında Mekkeli müşrikler, Müslümanlara ağır işkence yaparak onları bu davadan vazgeçirmeye çalışmışlardır. Mekkeli müşriklerin ağır baskıları ve fiili saldırıları sonucunda Hz. Muhammed, karşı stratejiler geliştirerek Müslümanların dağılmasını engellemiştir. Mekke döneminde Müslümanlar sayı olarak müşriklerle mücadele edebilecek durumda değillerdi. Hz. Ömer ile Hz. Hamza'nın Müslümanların tarafına geçtiği bu dönemde Müslümanlar dikkat çekmemek ve saldırılara maruz kalmamak için toplantılarını Mekke'nin dışında sakin

[16] İbn-i Hişam, a.g.e., cilt: I, s.314-115; Âdem Apak, a.g.e., cilt: I, s.152; Kasım Şulul, a.g.e., s.205-206
[17] Âdem Apak, a.g.e. cilt: I, s.152-153
[18] Hamdi Döndüren, a.g.e., s.912; Âdem Apak, a.g.e., cilt: I, s.153
[19] Philip K. Hitti, a.g.e., s.168; Hakkı Dursun Yıldız, a.g.e., cilt:I, s.204
[20] Âdem Apak, a.g.e. cilt: I, s.153-155
[21] Philip K. Hitti, a.g.e., s.171

yerlerde gerçekleştirmiştir.[22] Artan baskılar sonrası Mekke'de can güvenlikleri tehlike altına giren Müslümanlar, yeni bir yer aramaya başladılar. 615 yılında on bir aile Osman b. Affan başkanlığında Habeş kralı Necaşi'ye sığındılar.[23] Hristiyan olan Necaşi, Hz. Muhammed'e gelen ayetlerin, İsa peybamber'e gelenlerle aynı kaynaktan olduğunu belirterek Müslümanlara huzurlu bir şekilde ülkesinde kalabileceklerini söylemiştir. Bir kısım Müslüman'ın Habeşistan'a hicreti sonrası Mekke'deki az sayıda Müslümanlarla beraber Hz. Muhammed, müşriklerin boykotuna maruz kalmıştır. Üç yıl süren bu boykot döneminde en büyük destekçileri eşi Hatice ve amcası Ebû Talib'i kaybeden Hz. Muhammed, Mekke'de destekçi sayısı azalmasından dolayı farklı şehirlerden siyasi destek aramaya başladı. [24]İlk önce Taif şehrinin desteğini almak için yola koyulan Hz. Muhammed, kentin ileri gelenlerini İslam'a davet etse de olumsuz cevap aldı. Taifliler, daha da ileri giderek Hz. Peygamber'e saldırdılar. Zor durumda kalan Hz. Peygamber, üzgün bir şekilde şehri terk ederek Mekke'ye geri dönmüştür. Tebliğ süresinde eşini, amcasını kaybeden ve Taif şehrinde yaşadıklarından dolayı endişeye kapılıp üzüntü içine giren Hazreti Muhammed, İsra[25] mücizesi'nin vuku bulmasıyla birlikte aldığı manevi destek ile tebliğ faaliyetlerine heyecan ile devam etmiştir. Miraç olayı (İsra mucizesi) gerçekleştikten sonra Hz. Muhammed, hac döneminde Mekke'de bulunan Arap kabileleriyle görüşmelerini hızlandırarak onları İslam'a davet ediyor ve Mekke'li müşriklerin baskıları karşısında siyasi destek talebinde bulunuyordu. [26]

620 yılında Evs ile Hazrec kabilesine mensup kişiler Hz. Muhammed ile görüşmek için Mekke yakınlarında Akabe mevkiinde bir araya geldiler.[27] Medine'de (Yesrib) Evs ve Hazrec kabileleri arasında mücadele vardı. Uzun yıllar süren bu mücadele sonrasında iki tarafta fakirleşmiş, Yahudilerden yardım almak zorunda kalmışlardı. Bu sebeple aralarını düzeltebilecek bir kurtarıcı (lider) arıyorlardı. I. Akabe biatı olarak adlandırılan bu görüşme sonrasında Yesrib'den gelenler kendisiyle birlikte

[22] Adem Apak, a.g.e., cilt: I, s. 200-201
[23] Philip K. Hitti, a.g.e., s.171
[24] İbnü'l-Esir, a.g.e., cilt: II, s.88-92; Âdem Apak, a.g.e., cilt: I, s. 203-214; Hakkı Dursun Yıldız, a.g.e., cilt: I, s. 221-223
[25] '' *Bir gece, kendisine âyetlerimizden bir bölümünü gösterelim diye, kulunu Mescid-i Haram'dan, çevresini mübarek kıldığımı Mescid-i Aksa'ya götüren Allah, noksan sıfatlardan münezzehtir. Şüphesizki O, çok iyi işiten, her şeyi görendir.* '' (İsra, 17/1) Bkz. Hamdi Döndüren, a.g.e., cilt: I, s.451
[26] Âdem Apak, a.g.e. cilt: I, s. 203-214
[27] Philip K. Hitti, a.g.e., s.171; Hakkı Dursun Yıldız, a.g.e., cilt: I, s.248

hareket edeceklerini söyleyerek ve bir yıl sonra tekrar Akabe buluşma sözü vererek Yesrib'e geri döndüler. Bir yıl sonra rivayete göre yetmiş üç veya yetmiş beş kişilik bir grup gelip Hz. Peygamber'i Medine'ye davet etmişlerdir. Hz. Peygamber şartlarını yerine getirmeleri karşılığında bu davete icap edeceğini belirtmiştir. Medineliler ilk toplantıda olduğu gibi bu şartları da kabul ettiklerini bildirdiler.[28]

I. ve II. Akabe biatlerinde yapılan anlaşma sonrası Hz. Muhammed, iki yüz'e kadar Müslüman'ın müşriklerin baskılarından kurtulmaları ve huzur içinde yaşamaları için Yesrib'e gitmelerine müsaade etti.[29] Müslümanların gruplar halinde göç etmelerinin ardından Hz. Muhammed, Mekke'li müşriklerin tüm engellemelerine rağmen 24 Eylül 622'de Yesrib'e hicret etmiştir. Tarihçiler tarafından bu göç bir kaçış değil, düşünülmüş bir plan olarak belirtilmektedir. Yesrib'e hicret ile Mekke'de başlayan İslami davet, dini boyutun yanında siyasi bir boyutta kazanmıştır. [30]

[28] Âdem Apak, a.g.e. I, s.216-222; Hakkı Dursun Yıldız, a.g.e. cilt: I, s.248,249
[29] İbn Kesîr, a.g.e., cilt: III, s.258; Philip K. Hitti, a.g.e. 171; Hakkı Dursun Yıldız, a.g.e., cilt: I, s.249
[30] Âdem Apak, a.g.e. I, s.228-229

2. HZ. PEYGAMBER VE DÖRT HALİFE DÖNEMİ HİLAFET MERKEZLERİ

2.1.Yeni Bir Medeniyetin Kuruluşu: Medine

Arabistan yarımadasının batı kısmında Hicaz bölgesinde bulunan Yesrib (Medine)[31] şehri çorak volkan bir arazide bulunmaktadır. Bol miktarda hurma ağacına sahip bu şehrin kuzeyini Uhud dağı kuşatmaktadır.[32] Yesrib şehrinin ilk defa Hz. Nuh'un oğlu Yesrib tarafından yurt edinmesinden dolayı ismi buradan gelmektedir. Cahiliye döneminde Medine şehri Yesrib ile adlandırılmış, Hz. Peygamber'in hicreti ile Medine'ye dönüşmüştür.[33] Medine kelimesi Arapçada şehir anlamına gelmektedir. El- Medine (şehir) ismi Kuran-ı Kerim'de on dört defa, çoğulu el-Medain (şehirler) kelimesi ise üç defa zikredilmektedir. Su kaynakları bakımından oldukça geniş olan Medine şehri, hicret şehri ve halkının İslamiyet'i zorlama olmadan benimsemesinden dolayı '' *Kuran'la fethedilmiş şehir''* olarak kabul edilmektedir. [34]

2.1.1. Toplum'un İnşası

Medine halkı, kardeş kol olan Hazrec ve Evs Arap kabilesi ve Benû Kaynuka, Nâdir ve Kurayza diye isimlendirilen Yahudilerden meydana geliyordu. [35]Hz. Muhammed, Medine'ye hicretinden sonra gerçekleştirmek istediği hedefi olan yeni bir toplum kurma faaliyetlerine başladı. İlk iş olarak İslamın daha hızlı yayılması için Medine'de bir mescit inşasına karar verdi. Mescit'in yeri için Sehil ile Süheyl adındaki yetimlerin arazisi belirlendi. Arazi içindeki müşrik mezarları taşınarak inşaata hazırlandı. Hz. Peygamber ve bütün Müslümanlar bizzat çalışarak yaptığı mescit'in hemen bitişiğine Hz. Peygamber ve ailesine kalacak odalar da ilave edilerek tamamlandı. [36]

---

[31] Nebi Bozkurt, Mustafa Sabri Küçükaşcı, ''Medine'', *TDV İslam Ansiklopedisi,* Türkiye Diyanet Vakfı, cilt: 28, Ankara 2003, s.305-311

[32] İbn Havkal, *10. Asırda İslam Coğrafyası,* Terc. Ramazan Şeşen, Yeditepe, İstanbul 2014, s. 39-40

[33] Mehmet Mahfuz Söylemez, ''İslam Öncesi Medine Üzerine Bazı Notlar'', *Örnek İnsan Hz. Muhammed s.a.v.,* Edit. Mehmet Mahfuz Söylemez, Çorum Çağrı Eğitim Vakfı, Çorum 2006, s.29

[34] Nebi Bozkurt, Mustafa Sabri Küçükaşcı, a.g.e., s.305-311

[35] Muhammed Hamidullah, Ter. İhsan Süreyya Sırma ''Asr-ı Saadet Öncesi Medine'de Sosyo-Ekonomik Hayat'', *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadet'te İslâm 1,* Editör: Vecdi Akyüz, Beyan, İstanbul 1995, s.136

[36] İbnü'l-Esir, a.g.e. , cilt: II, s.109-110; Âdem Apak, a.g.e., cilt:I, s.238 Hakkı Dursun Yıldız, a.g.e., cilt: I , s.281

Medine halkının ve Müslümanların ibadet merkezi ve ilmi faaliyetlerin yapıldığı bu mescit, dini ve ilmi faaliyetlerin yanı sıra devlet kararlarının alındığı ve elçilerin karşılandığı yer olarak da kullanılmıştır.[37] Muallim davetçilerin ve valilerin yetiştirildiği bu mescit, Hz. Muhammed' den sonra Halifeler zamanında da devlet işlerinin görüşüldüğü ve talimatların verildiği yer olmuştur.[38]

2.1.2. Kardeşliğin Oluşturulması

Muhammed s.a.v. ile birlikte Mekke'den Medine'ye hicret eden Müslümanlar, her şeylerini Mekke'de bırakmak zorunda kalmışlardı. [39] Hz. Peygamber, Mekke'li Müslümanlar (Muhacir) ile Medineli Müslümanlar (Ensar) arasında kardeşlik tesis ederek Mekkeli Müslümanları bu zor durumdan kurtarmak istedi.[40] Hz. Peygamber genel bir duyuruyla iki gruptan birer kişiyi karşılıklı olarak kardeş yapmıştı. Hz. Muhammed oluşturduğu Ensar-Muhacir kardeşliği ile Müslümanların birliğini, kan birlikteliğinden çıkarıp inanç birlikteliği ile daha üstün bir hale geldi. Ensar-Muhacir kardeşliği sonrası Mekke'den gelen Müslümanların zorunlu ihtiyaçları giderilmiş ve Müslüman birliği sağlanmış oldu. [41]

2.1.3. Sınır Tespiti ve Nüfus Sayımı

Hz. Peygamber, Medine'nin savunulması için devletin sınırlarını belirlemesini istedi. Bu iş için Ka'b b. Malik görevlendirildi. Mescit merkez kabul edilerek, 12 millik dairevi sınır Medine'nin sınırını oluşturdu. Sınırların belirlenmesi üzerine Hz. Muhammed bu sınırlar içinde bulunan Medine'deki Müslümanların sayılmasını istedi. Nüfus sayımı ile Müslümanların olası bir savaş durumunda askeri gücü bilinecekti.[42] Buhârî'ye göre yapılan bu sayım sonucunda ortaya çıkan rakam 1500 olarak belirlenmiştir[43]. Medine'de bu sayım sırasında 8000 binlik kesimi putperest ve

[37] Âdem Apak, a.g.e. cilt: I, s.237-238
[38] M. Ali Kapar ''Asr-ı Saadet'te Müşrikler ve Müşriklerle İlişkiler'', *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadet'te İslâm 2,* Editör: Vecdi Akyüz, Beyan, İstanbul 1995, s.348
[39] Mevlânâ Şiblî Numânî, *Son Peygamber Hazret-i Muhammed Sîretü'n-Nebî,* Çev. Yusuf Karaca, Yenişafak, İstanbul 2002, s.192-193
[40] M. Ali Kapar ,a.g.e., s.348
[41] Âdem Apak, a.g.e., cilt:.I, s.239-240
[42] M. Ali Kapar ,a.g.e., s.348-349
[43] Âdem Apak, a.g.e. cilt:I, s.247

Yahudi halk oluştursa da Müslümanların teşkilatlı olmaları ve yaptığı anlaşmalar etkin grup olmalarını sağlamıştır. [44]

2.1.4. Medine Vesikası

Hz. Peygamber, Müslümanlar içinde kardeşliği ve birliği sağladıktan sonra Medine'deki siyasi yapıdaki dağınıklığı düzelmek için gayr-i müslimler ile vatandaşlık anlaşması imzaladı. Medine vesikası olarak adlandırılan bu anlaşma insanlık tarihinin ilk anayasası olmuştur. Hazırlanan bu anayasa ile halk bir düzene koyulmuş, Medine halkının canları ve malları korunarak farklı inançlara mensup kişilerin özgürce dinlerini yaşabilecekleri ortam sağlanmıştır. [45] Kırk yedi maddeden oluşan bu anayasa ile Medine'ye yapılacak herhangi bir saldırı sonrası Yahudiler ve Müslümanlar şehri birlikte savunacaklardı. Ancak şehir dışında yapılacak olası bir savaşta Yahudilerin Müslümanlara, Müslümanların da Yahudilere yardım etme yükümlülüğü yoktu. Kısaca Medine vesikasında, savaş esirleri, kısas, af, karşılıklı yardımlaşma, kan diyetinin durumu gibi hukuki konulara açıklık getirilmiştir. Bu anlaşma gereği farklı gruplar arasında anlaşmazlıkların karara bağlanamaması sonucu son söz sahibinin Hz. Muhammed olması, Medine halkının vesikayı hazırlayan Hz. Muhammed'i kısmen devletin lideri olarak kabul ettiğini göstermektedir. Medine vesikası sayesinde farklı din ve ırka mensup kişiler bir araya gelerek birlik ortamı sağlanmış ve Medine'de kabile toplumundan, hukuka dayalı bir devlet başlangıcı meydana gelmiştir. [46]

2.1.5. Kıblenin Değişmesi

Hz. Muhammed, Medine'ye yerleştikten sonra, Mekke'de olduğu gibi namazlarını Kudüs'e doğru kılıyordu. Hicretten sonra Hz. Muhammed, vakit namazını eda ettiği bir anda kıblenin değişmesiyle ilgili ayetlerin[47] inmesiyle birlikte, yönünü Kudüs'ten Kâbe'ye doğru çevirdi. [48] Medine'de siyasi bağımsızlığını kazanan Müslümanlar, böylece Hıristiyan ve Yahudilere karşı da kıble bağımsızlığını kazanmıştır. Kıblenin

---

[44] M. Ali Kapar ,a.g.e., s.349
[45] Mustafa Ağırman, ''Asr-ı Saadet'te Ordu ve Savaş Stratejisi'', *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadet'te İslâm 4,* Editör: Vecdi Akyüz, Beyan, İstanbul 1995, s.32
[46] Âdem Apak, a.g.e. cilt:I, s.243-246
[47] '' *Artık Yüzünüzü Mescid-i Haram tarafına çevir. Ey Müslümanlar! Siz nerede olursanız olun , namazda yüzlerinizi o tarafa çevirin.*'', Bkz. Mevlânâ Şiblî Numânî, a.g.e., s.201, Âdem Apak, a.g.e. cilt I, s.248
[48] Mevlânâ Şiblî Numânî, a.g.e., s. 201

değişmesiyle birlikte Medine'de toplumsal gelişimin yanında dini gelişmelerde gerçekleşmiş; Ramazan orucu, zekât ve bayram namazı bu olaydan sonra farz olmuştur. [49]

2.2.Siyasi Olaylar

2.2.1. Mekke'li Müşrikler ile Mücadele

Müşrikler, Mekke döneminde olduğu gibi Medine'ye hicretten sonra da Müslümanlara ağır işkenceler yapmaya devam etmişlerdir. Müslümanların, Medine'de huzur ve birlikteliği sağlamaları, Müşriklerin, Müslümanlara olan kızgınlıklarını daha da arttırmıştır. [50] Müslümanların peşlerini Medine'de de bırakmayan Mekke'li müşrikler, Ensâr'a tehdit içeren bir mektup göndererek Hz. Peygamber'i korumlarını engellemek istemiş ve istenilen yapılmazsa Medinelilerle savaşacaklarını söylemişlerdir. [51]

Mekke'nin Medine üzerine savaş ilanını belirten bu mektup sonrası Hz. Muhammed, olası bir saldırı durumu için hazırlık yapmaya başlamıştır. Hicretin 2. Yılında Müslümanlar için cihad iznini içeren ayetlerin[52] gelmesiyle birlikte Hz. Muhammed tarafından *seriyye* adı verilen küçük ordu birlikleri gönderilmeye başlamıştır. [53]Hz. Muhammed'in gönderdiği ilk seriyyelerin amacı, Medine'yi korumak, Medine çevresinde yaşayan kabileler ile anlaşma yaparak onları Müslümanların safına çekmek ve Suriye'ye giden ticaret yolunu kesmektir.[54]

Tevbe suresinin nâzil olmasıyla birlikte Hz. Peygamber, gazveler için asker toplamaya ve göndermeye başlamıştır.[55] Hz. Muhammed bizzat kendisinin başında

---

[49] Âdem apak, a.g.e., cilt: I, s.248-249
[50] Safiyurrahman el-Mübarek-Furi, *Peygamberimiz Hayatı ve Daveti, (er-Rahiku'l-Mahtum),* Terc. Halil İbrahim Kutlay, Risale, İstanbul 1999, s.213
[51] Âdem Apak, a.g.e., cilt: I, s.252-253
[52] *Kendileriyle savaşılanlara, zulme uğramış olmaları yüzünden (savaş) izni verildi. Şüphesiz Allah onlara yardım etmeye kadirdir.(Hac:39)* Bkz. Hamdi Döndüren, a.g.e., cilt: II, Ankara, s. 524
[53] Âdem Apak, a.g.e. cilt I, s.252-257
[54] Nuri Ünlü, *İslam Tarihi I (Başlangıçtan Osmalılara Kadar),* İFAV, İstanbul 1992, s.47-48
[55] Ebû Cafer Muhammed Bin Cerir'üt-Taberi, *Tarih-i Taberi,* cilt: III terc. M. Faruk Gürtunca, Sağlam Yayınevi, İstanbul 2007, s.138-139

bulunduğu gazve sayısı 27'dir. Bunlardan ilki Ebva gazvesidir. Gönderdiği seriyye sayısı da Vakidi'ye göre 47 olarak belirtilmiştir.[56]

2.2.1.1.Ebva (Veddan) Gazvesi

Megazi kitaplarında, Hz. Muhammed bizzat başında bulunduğu ilk savaş (gazve) Ebva, son gazve ise Tebûk olarak geçmektedir. Hicretin 2. yılında Hz. Muhammed Medine 'de yerine vekil olarak Sa'd b. Ubade'yi bırakarak Kureyş'e ait bir kervanı engellemek üzere Ebva'ya doğru harekete geçmiştir. Fakat Kureyşlilerin bölgede olmamasından dolayı savaş olmamıştır. Bu sefer sırasında Beni Damra kabilesi ile anlaşma yapılarak iki grup arasında barış yapılmıştır. [57]

2.2.1.2.Buvât Gazvesi

Rebîülevvel ayında, hicretin 2. senesinde gerçekleşmiştir. Hz. Peygamber Kureyş kabilesine ait ticaret kervanını karşılamak için Buvât gazvesine çıkmıştır. Fakat herhangi bir olay ile karşılaşılmadan geri dönülmüştür. [58]

2.2.1.3.Birinci Bedir Gazvesi (Safevan)

Hz. Muhammed, Medine'nin yaylım hayvanlarına saldıran Kürz b. Câbir el-Fihrî'yi ele geçirmek üzere sefere çıkmıştır. Fakat Bedir'e kadar gidilmesine rağmen Kürz b. Câbir'in kaçması sonucu geri dönülmüştür. [59]

2.2.1.4.Büyük Bedir Gazvesi

Bedir bölgesi, 8-9 km uzunluğunda 6,5 km eninde etrafı yüksek dağlarla çevrili bir ovadır.[60] Büyük Bedir Gazvesi hicretin 2. yılında meydana gelmiştir. Bedir savaşının sebebi hakkında iki görüş bulunmaktadır. İlki Abdullah b. Cahş seriyyesi esnasında Amr b. el- Hadrami'nin öldürülmesi, diğeri ise Hz. Muhammed'in, Ebî Süfyan'ın başında bulunduğu Kureyş'e ait ticaret kervanını ele geçirmek istemesidir.[61] Hz.

---

[56] Ebû Abdullah Muhammed b. Ömer el-Vâkıdî, ''*Hz. Peygamber'in s.a.v. Savaşları (Kitâbü'l-Meğazî),* Terc. Musa K. Yılmaz, cilt: I, İlk harf, İstanbul 2014, s.54

[57] Halife b. Hayyat, *Tarihu, Halife b. Hayyat (Halife b. Hayyat Tarihi),* Terc. Abdülhalik Bakır, Ankara 2001, s.81; Kasım Şulul, a.g.e., s.348; İbn'ül-Esir, a.g.e., cilt: II, İstanbul 1991, s.113

[58] Vâkıdî, a.g.e., cilt: I, s.58; Halife b. Hayyat, a.g.e., s.81; Sîret-ü İbn-i Hişam, *Hazret-i Muhammed (s.a.v.)'in Hayâtı,* Huzur, İstanbul 1995, s.221

[59] Vâkıdî, a.g.e., cilt: I, s.59; Halife b. Hayyat, a.g.e., s.82

[60] Muhammed Hamidullah, *Hz. Peygamber'in s.a.v. Savaşlar,* Terc. Nazire Erinç Yeter, Yenişafak, Yayın yeri ve tarihi yok, s.31-32

[61] İbn'ül-Esir, a.g.e., cilt: II, s.115-116

Muhammed Ebî Süfyan'ın Şam şehrinden Medine şehrine doğru hareket ettiğini öğrenmesi üzerine ashabıyla istişare yaparak, Ebî Süfyan'ın üzerine doğru harekete geçti. Bu durumu öğrenen Ebî Süfyan, kendisine yardım edilmesi için Mekke'ye haberci gönderdi. Müslümanların kervanı ele geçirmek üzere harekete geçtiklerini öğrenen Mekke'li müşrikler Ebî Cehil liderliğinde bir araya toplanarak kısa sürede topladıkları 1000 kişilik ordu ile Medine'ye doğru harekete geçti. Ebû Süfyan, yaptığı keşif sonrası farklı bir güzergâhtan giderek Müslümanların saldırısından kurtuldu. Kureyşliler Ebî Süfyan'ın Mekke'ye emniyet içinde gelmekte olduğunu öğrendikleri halde yollarına devam ettiler. Kureyşlilerin asıl gayeleri Medine'leri tamamen yok etmekti. [62]

Hz. Muhammed, kervanı takip ettiği sırada Kureyş ordusunun üzerine doğru harekete geçtiği haberini alması üzerine, ashabı ile istişare kararı sonrasında Kervanı takip etmeyerek Kureyş ordusu ile savaşmaya karar verdi. İki ordu Bedir'de karşı karşıya geldiler.[63] 17 Ramazan 2 Cuma günü gerçekleşen mücadele sonrası az sayıda olan Müslümanlar, Mekke'li müşriklere karşı kesin bir zafer kazanmıştır.[64] Birkaç saat içinde neticenmiş bu savaşta 14 Müslüman şehid olmuş, 70 Mekkeli müşrik öldürülmüş ve 70'e yakını da ele geçirilmiştir. Aralarında Ebî Süfyan'ın oğlu Amr'ın da bulunduğu esirler fidye vererek ya da Medinelilere okuma yazma öğretmesi karşılığında serbest bırakılmıştır.[65]

İslam Tarihinin en mühim olaylarından biri olan Bedir savaşında, Müslümanlara karşı şiddet ve baskıyı organize eden Mekke liderlerinin çoğu öldürülmüştür. Bunlar arasında Utbe b. Rebia, Ebû Cehil, Ümeyye b. Halef ve Nübeyh gibi Mekke'nin ileri gelenleri yer almaktadır. [66]

2.2.1.5.Uhud Gazvesi

24 Mart 625 / Hicretin 3. yılında gerçekleşmiştir. Şevval ayının ortasında olduğu rivayet edilmektedir.[67] Mekke'li müşrikler Bedir savaşı sonrası ölenlerinin intikamını

[62] İbn'ül-Esir, a.g.e., cilt: III, s.115-120; Âdem Apak, a.g.e., cilt:I, s.258-270
[63] Muhammed b. İshak, *Hz. Peygamber'in Hayatı ve Gazveleri Kitâbü's-Siyer Ve'l-Meğâzî,* Terc. Ali Bakkal, Tahkik Süheyl Zekkâr, İlkharf Yayınevi, Eylül 2013, s.403-411, Nuri Ünlü, a.g.e, s.49-51
[64] Âdem Apak, a.g.e., cilt: I, s.258-270
[65] Nuri Ünlü a.g.e., s.49-51; Kasım Şulul, a.g.e., s.378-381
[66] Âdem Apak, a.g.e., cilt: I, s.266
[67] İbn'ül-Esir, a.g.e., cilt: II, s.142

almak üzere Ebü Süfyan liderliğinde, 700 zırhlı ve 200 süvari olmak üzere 3000 kişiden oluşan ordu ile Medine şehrine ilerledi.[68] Bu sırada Mekke şehrinde bulundan Hz. Muhammed'in amcası Abbas r.a. bu durumu bir mektup göndererek Hz. Muhammed'e bildirdi. Haberi alan Hz. Muhammed şehre kapanarak savunma savaşı yapmak istese de istişare sonucunda genç sahabelerin ısrarından dolayı kararından vazgeçerek şehir dışında açık arazide Mekkeli müşrikleri karşılamak üzere harekete geçti.[69] Mekkeli müşriklerin safında kadınlar da yer alıyordu. Savaş boyunca tef çalarak Bedir'de ölenlere ağıt yakıyor ve ordularını Müslümanlara karşı cesurca savaşmaları için kışkırtıyordu. Kadınların yanı sıra daha sonra İslam ordularına katılacak olan Halid b. Velid'de müşriklerin ordusunda yer almaktaydı.[70]

Hz. Muhammed, 1000 kişilik ordusuyla birlikte, Uhud dağını arkasına alan bölgeye yerleşerek Mekkeli müşrikleri beklemeye başladı. Ayneyn tepesine de arkadan gelebilecek saldırıları engellemek üzere 50 kadar okçu yerleştirdi. Hz. Peygamber, 50 kişilik okçuya ne olursa olsun yerlerini terk etmemelerini emretmişti. Taarruza geçen Mekkeliler, Müslümanlar tarafından mağlup edilerek geri çekilmek zorunda kaldı. Mekkeli müşriklerin kaçmakta olduğunu gören 50 kişilik okçu grubu bazı Müslümanların ganimet topladıklarını görünce yerlerini terk etmeye başladılar. Abdullah b. Cübeyr'in uyarılarına rağmen okçuların yerlerini terk ettiği gören Halid b. Velid, elindeki süvariler ile harekete geçerek okçuları şehit etti ve Müslümanları arka taraftan kuşattı. Halid b. Velid'in arka taraftan saldırısını gören Mekkeli müşrikler de kaçmaktan vazgeçerek tekrar saldırıya geçti. İki ordu arasında sıkışan Müslümanlar, 70 şehit vererek geri çekilmek zorunda kaldı. [71]Hz. Peygamber'in yüzünden yaralandığı ve dişinin kırıldığı bu savaşta, amcası Hz. Hamza şehit edilmiş ve Mekkeli müşrikler Müslümanlardan öç almak için cesetler üzerinde son derece korkunç davranışlar gerçekleştirmiştir. Ebû Süfyan'ın eşi Hind, babasını öldüren Hz. Hamza'nın göğsünü açarak ciğerini ağzına alıp tükürmüştür.[72] Müslümanları tamamen yok edemedikleri için hırslarını şehit Müslümanların cesetlerinden çıkaran

[68] Corci Zeydan, *İslâm Uygarlıkları Tarihi (Târihu't Temeddünni'l-İslâmî),* cilt: I, Terc. Nejdet Gök, İletişim Yayınları, İstanbul 2012, s. 82-83 ; Abdullah Muhammed er-Reşid, *Önder Lider Komutan Hz. Peygamber s.a.v.,* Terc. İzzet Marangozoğlu, Pınar Yayınları, İstanbul 2010, s.105-109; Kasım Şulul, a.g.e., s. 408
[69] Nuri Ünlü, a.g.e., s.51-52
[70] Corci Zeydan, a.g.e., cilt: I, s.82-83
[71] Nuri Ünlü,a.g.e., s.51-52
[72] Corci Zeydan, a.g.e., cilt: I, s.82-83

Mekkeli müşrikler geri çekilerek Mekke'ye geri dönmüştür. [73] Bu savaşta Mekke'li müşriklerden de 22 kişi öldürülmüştür. [74]

2.2.1.6.Hendek Savaşı

Uhud gazvesinin devamı niteliğinde olan Hendek savaşı 24 Ocak – 22 Şubat 627 yılında meydana gelmiştir. Müslümanları Uhud savaşında tamamen yok edemeyen Mekkeli müşrikler, iki yıl sonra müşrik Arap kabileleri ve bazı Yahudiler ile anlaşma yaparak büyük bir ordu ile Medine'ye saldırmaya karar verdiler. Hendek savaşının düzenlenmesinde Yahudilerin rolü fazlaydı. Yahudi liderleri bu savaş öncesinde önce Mekke müşriklerine ardından Gatafan gibi Arap kabilelere heyetler göndererek Hz. Muhammed karşısında birleşme çağrısı yapmıştır. Çağrısına olumlu cevap verecek kabilelere, Hayber hurmalıklarının bir yıllık hasatını vaat etmişlerdir. Bu girişimler sonrasında Mekkeli Müşrikler ve Yahudiler, Hendek savaşı için 10.000 kişiye ulaşan bir ordu toparlamıştır.[75]

Hz. Peygamber, Mekkelilerin güçlü bir ordu ile saldırı hazırlığında olduğunu öğrenince ashabıyla bu durum hakkında görüş birliği yaptı. Yapılan görüşmeler sonrasında Selmân-Farisî'nin tavsiyesi ile hendek kazılması ve savunma savaşı yapılması kararlaştırıldı. [76] Üç veya dört ay süren Hendeklerin kazılma işlemi tamamlandığı sırada Mekkeli müşrikler ve müttefikleri, Medine'yi kuşattılar. Büyük bir coşku ile Medine önlerine gelen düşman kuvvetleri ilk defa hendek ile karşı karşıya kalıyorlardı. Hendeği aşamayan Mekkeli müşrikler, Medine'deki vatandaşlık anlaşmasını bozan Medineli Yahudiler ile işbirliği yapmalarına rağmen şehri canla başla savunan Müslümanlar karşısında bir türlü zafer kazanamıyorlardı. Hendeği aşıp Müslüman saflarına giren Arap ordusunun en önemli askerlerinden Abduved'in Hz. Ali tarafından öldürülmesi, müşriklerin iyice maneviyatını kırmıştı. Muhasara altında kalan Müslümanlar açlık ve sıkıntılı günler yaşasa da, Şevval ayının sonuna doğru kış, soğuk ve fırtınadan dolayı Mekkeli müşriklerde iyice yıpranmıştı. Ebu Süfyan bu durum karşısında daha fazla dayanamayıp geri çekilmek zorunda kaldı. [77]

---

[73] Nuri Ünlü,a.g.e., s.51-52
[74] Sabri Hizmetli, *İslam Tarihi İlk Dönem,* Ankara Okulu, Eylül 2015, s.337
[75] Âdem Apak, a.g.e., cilt: I, s.279-280
[76] Corci Zeydan a.g.e., cilt: I, s.84-85; Sabri Hizmetli, a.g.e., s.338-339
[77] Nuri Ünlü, a.g.e., s.54-57; Sabri Hizmetli, a.g.e., s.338-341,

Hicretin 5. yılında Zilkade ayında gerçekleşen Hendek savaşı,[78] Mekkeli müşriklerin Müslümanlar üzerine gönderdiği son orduydu. Bu savaştan sonra hücum sırası Müslümanlar tarafında olacaktı. [79]

2.2.1.7.Hüdeybiye Anlaşması ve Mekke'nin Fethi

Mekkeli müşrikler Hendek savaşından sonra Müslümanlar ile anlaşma yaparak iki taraf arasındaki mücadeleye son vermek istiyordu. Hz. Muhammed de Mekkeli müşriklerle Hayber Yahudileri arasında imzalan müttefiklik anlaşması sonrası, Mekkeliler ile sulh yapmak istiyordu. Gördüğü bir rüya sonrası Hz. Muhammed, Mekke şehrine giderek ashabıyla birlikte umre yapmaya karar verdi. Bin dört yüz Müslüman ile Medine'den Mekke'ye doğru harekete geçen Hz. Muhammed ve ashabı, Mekke şehrine umre yapmak için geldiklerini bildirmelerine rağmen, Kureyşliler onlara müsaade etmeyerek savaş hazırlığı yapmaya başladılar. Bu olay karşısında Müslüman kafilesi Hudeybiye'de beklemeye koyuldu ve anlaşma yapması üzerine Hz. Osman'ı Mekke'ye gönderdi. Fakat kısa süre sonra geri dönmeyen Hz. Osman'ın öldürüldüğüne dair haberlerin gelmesi üzerine Hz. Muhammed, Müslümanlardan Kureyş ile savaşmadan Medine'ye dönülmeyeceğine dair söz aldı. '' *Bey'at-ı Rıdvan* '' denilen bu söz sonrası Mekkeli müşrikler tarafından Süheyl b. Amr başkalığında bir heyet anlaşmak üzere Hüdeybiye'ye gönderildi. [80]Hicretin 6. Yılında iki taraf arasında barış anlaşması imzalandı. Bu anlaşmaya göre Medine'den hac ve umre niyetiyle Mekke'ye veya Taif ve Yemen'e gitmek üzere yola çıkanların can güvenliği Mekkeliler tarafından sağlanılacak, Mekke'den Medine'ye veya Şam gibi doğu kentlere gidenlerin can güvenliği de Medineliler tarafından sağlanacaktı. On yıl geçerli bu anlaşma sonrasında Müslümanlar artık İslamiyeti rahatça yayabileceği ortamı bulmuştu. İslamiyet Arap kabileler arasında hızla yayılmaya başlamış birçok insan Medine'ye gelerek Müslüman olmuştur. Bu dönemde Halid b. Velid ve Amr b. el-As gibi Medine'nin ileri gelenleri de Müslüman olmuştur.[81]

Hudeybiye anlaşmasına göre Arap kabilelerden isteyen kişiler Kureyşlilerin ya da Medinelilerin safına geçebilecekti. Bu anlaşmaya göre Beni Bekr Kureyş'in, Huzâe kabilesi ise Müslümanların safına geçmişti. Mekkelilerin desteği ile Beni Bekr'in,

[78] Vâkıdî, a.g.e., cilt: II, s.86
[79] Nuri Ünlü, a.g.e.
[80] Nuri Ünlü, a.g.e., s.57-58; Halife b. Hayyat, a.g.e., s.106-107
[81] Âdem Apak, a.g.e., cilt: I, s.288-294; Nuri Ünlü, a.g.e., s.59-61

Medinelilerin müttefiki olan Huzâe kabilesine saldırmaları sonucunda, Huzâe kabilesi, Hz. Peygamber'den yardım istedi. Hz. Muhammed bu olay sonrasında Mekke'ye heyet gönderip öldürülenlerin diyetini istedi. İsteklerinin yerine getirilmemesi sonucunda Hudeybiye anlaşmasının bozulacağını beyan etti. Kureyşliler anlaşmanın bozulduğunu belirterek Hz. Muhammed'in isteklerini geri çevirdi. Ancak kısa bir süre sonra Mekkeli müşrikler yanlış bir karar aldıklarını anlayarak Ebû Süfyan'ı anlaşmayı yeniden yapması için Medine'ye gönderdiler. Ancak Medine'ye varan Ebî Süfyan, olumlu bir yanıt alamadan geri döndü. 2 yıl sonra bozulan anlaşma ile Hz. Muhammed için 20 yıl boyunca süren Müslümanlar ve müşrikler arasındaki mücadeleyi sonlandırmak için fırsat geçmişti. Hz. Peygamber, hemen hazırlıklara girişti. Hatıb b. Ebi Belteâ adında bir kadın müşrikleri haberdar etmek istese de Medineliler tarafından engellendi.[82] Daha sonra da Mekke yolları Huzaalılar tarafından tutulduğu için Mekkeliler bu harekâttan haberdar olamadı.[83]

Hicretin 8. senesinde[84] Hz. Muhammed on bin civarı ordu ile Mekke'ye doğru harekete geçti. Ordunun yolda katılmalar ile on iki bine ulaştığı rivayet edilmektedir. Hz. Muhammed Mekke'ye yaklaştıklarında Ebî Süfyan, Müslümanlar tarafından yakalandı. Müslümanları yok etmek için elinden gelen her şeyi yapan Ebî Süfyan'a sahabelerden bazıları kötü davranış göstermek istese de Hz. Muhammed izin vermeyerek Ebî Süfyan'a ilgi ve iltifat göstermiş ve onu affetmişti.[85]

Müslümanlar önemli bir direniş görmeden Mekke'ye girerek şehri ele geçirdiler. Hz. Muhammed ilk iş olarak Kâbe'deki putları yıktırdı. Kâbe'yi putlardan kurtaran Hz. Peygamber daha sonra Mekke halkına seslenerek '' *Bugün, artık size hiçbir sorumluluk yüklenmeyecek, dağılıp gidiniz, hepiniz serbestsiniz''* dedi. Hz. Muhammed'in Mekkelileri affetmesi üzerine Mekkelilerin çoğunluğu İslam'ı kabul etmişlerdir. Mekke'de sükûnet sağlandıktan sonra daha önce katledilmesi emredilen 17 kişi arasında bulunan İkrime b. Ebi Cehil, Safvan b. Ümeyye, Hz. Hamza'nın katili Vahşi ve Hind'e affedilmiş yalnızca 4 kişi öldürülmüştür. [86]

[82] İbnü'l-Esir, a.g.e., cilt: II, s. 222-230;.Nuri Ünlü, a.g.e., s.59-61
[83] Sabri Hizmetli, a.g.e., s.346
[84] Halife b. Hayyat, a.g.e., s.112
[85] Corci Zeydan, a.g.e., cilt: I, s.89; Âdem Apak, a.g.e.,cilt:I, s.299
[86] Nuri Ünlü, a.g.e.,s.59-61

2.2.2. Yahudiler İle Mücadele

2.2.2.1.Benî Kaynuka Gazvesi

Beni Kaynuka Hicretin 20. Ayında Şevvâl ayının ortasında meydana gelmiştir.[87] Arap bir kadının eteği Yahudiler tarafından açılması sonrası kadının feryadı üzerine gelen bir Müslüman, Yahudi'yi öldürmüştür. Daha sonra Yahudiler bu Müslüman'a saldırarak onu şehit etmişlerdir. Hz. Peygamber bu hadiseyi öğrenince daha önce yapılan vatandaşlık anlaşmasının bozulduğunu belirterek harp ilan etmiştir. Ordusuyla birlikte Beni Kaynuka yurdunu kuşatan Hz. Peygamber 15 gün süren kuşatma sonrasında Yahudileri ele geçirmiştir. Ele geçirilen 700 Yahudi, Nisan 624 'de Medine'den sürülmüştür. [88]

2.2.2.2.Benî en-Nadîr Gazvesi

Hz. Muhammed, hicretin 37. Ayında Rebîülevvel'de[89] ashaptan 10 kişi ile Amr kabilesinden yanlışlıkla öldürülen iki adamın diyetini istemek üzere Beni Nadır yurduna gitmiştir. Fakat burada kendisine suikast girişimi yapılacağı haberini alması üzerine Medine'ye tekrar dönerek ordusunu Beni Nadır yurduna göndermiştir. Hz. Peygamber anlaşmayı bozmalarından ve kendisine suikast hazırladıkları için Medine'yi terk etmelerini istemiştir. [90]

Müslümanlar tarafından kuşatılan Beni Nadır Yahudileri, göç için hazırlandıkları sırada Abdullah b. Selül'ün 2000 kişilik bir grup ile yardım edeceğini belirtmesiyle vazgeçmişlerdir. Yahudiler, her ne kadar Abdullah b. Selül'ün yardımı ile bir süre kuşatmaya karşı mücadele etse de Müslümanlar karşısında dayanamayıp teslim olmak zorunda kaldılar. Teslim olan Yahudiler bir deve yükü eşya götürmek şartı ile önce Hayber'e ardından da Suriye'ye gitmiştir. Yahudiler tarafından boşaltılan Hurma arazileri Ensar'ın da rızası alınarak muhacirlere verilmiştir.[91]

---

[87] Vâkıdî, a.g.e., cilt:I, s.228;İbnü'l-Esir, a.g.e., cilt:II, s.135; Âdem Apak, a.g.e., cilt:1, s.330
[88] Nuri Ünlü, a.g.e.,s.117; Âdem Apak, a.g.e., cilt: I, s.329-330
[89] Vâkıdî, a.g.e, cilt: II, s.7; Kasım Şulul, a.g.e., s.430
[90] İbnü'l-Esir, a.g.e., cilt: II, s.162-163; Âdem Apak,a.g.e., cilt: I, s.332
[91] Nuri Ünlü, a.g.e., s.64-65

2.2.2.3.Benî Kurayza Gazvesi

Kurayza'nın Fethi, Zülkade (24 Mart-22 Nisan 627) içerisinde meydana gelmiştir.[92] Beni Kurayza, Medine'de kalan son Yahudi kabilesidir. Hendek savaşı sırasında ihanet etmelerinden dolayı Hz. Muhammed ordusuyla birlikte Beni Kurayza'ya doğru harekete geçti. 25 gün süren kuşatma sonrasında Sad b. Muaz'ın hakemliğine razı olan iki taraf anlaşma yaptı. Sad b. Muaz, Beni Kurayza Yahudilerine, Tevrat'a göre hükmetmeyi uygun bulmuştu. Musevilerin kutsal kitabına göre böyle bir durum karşısında; Beni Kurayza'ya mensup erkeklerin katli, kadınların ve çocukların esir edilmesi ve mallarının alınması hükmü veriliyordu. Musevilerin kendi kitaplarının emri olarak kazandıkları zafer sonrası uyguladıkları bu hükmü uygulayan Müslümanlar, Beni Kurayza kabilesinden 400 ile rivayetlere göre 700 arasında değişen Yahudi'yi öldürmüştür. [93]

2.2.2.4.Hayber'in Fethi

Suriye-Medine yolu istikametinde yer alan eski bir ticaret ve tarım bölgesi olan Hayber, sağlamlıklarıyla bilinen yedi ayrı kaleden oluşmaktaydı. Beni Nadır gazvesi sonrası Hayber'e yerleşen Yahudiler Medine kervanları için tehdit oluşturuyorlardı. Hz. Muhammed s.a.v Hudeybiye'de Mekkeliler ile barış anlaşması imzalayarak İslam toplumu için önemli bir tehdit oluşturan Yahudilerin bulunduğu Hayber'e doğru harekete geçti. 1400 kişilik bir ordu ile dört gün sonra Hayber'e ulaşan Hz. Peygamber[94] önce Naim kalesini ardından Kamus kalesini kuşattı. Kuşatmanın uzun sürmesinden dolayı Müslümanlar açlık ve kıtlık tehlikesi ile karşı karşıya kaldılar. Bazı Müslümanların açlıktan dolayı ehli merkeplerin etlerini yemeleri sonucunda bu durum Hz. Peygamber tarafından yasaklanmış sadece at eti yemelerine izin verilmiştir. Hayberlilerin kuşatmaya daha fazla dayanamaması üzerine kaleler, Müslümanlar tarafından teker teker ele geçirildi. Hayber Yahudileri ile bir anlaşma yapılarak Yahudiler bu toprakta yarıcı (kiracı) olarak yerlerinde bırakıldı. Toprakların mülkiyeti muhacirlere verildi. [95] Hayber'in fethinden sonra Fedek Yahudileri de, Hz. Peygamber huzuruna gelerek Hayber Yahudileri gibi yarıcı olarak topraklarında kalmak üzere barış yapmak istediler. Fedek arazileri yapılan anlaşma

[92] Ibnü'l-Esir, a.g.e., cilt: II, s.175; Kasım Şulul, a.g.e., s.479-481
[93] Nurİ Ünlü, a.g.e., s.65; Kasım Şulul, a.g.e., s.379-381
[94] Vâkıdî, a.g.e., cilt: II, s. 287-350 ; Kasım Şulul, a.g.e., s.511-512
[95] İbnü'l-Esir, a.g.e., cilt: II, s.202-204; Nuri Ünlü, a.g.e., s.65-66

sonrası kılıç ile alınmadığından dolayı askerlere dağıtılmayıp ‘’Beytülmâl’a’’ bırakılmıştır. Hayber ve Fedek Yahudilerinden sonra Teyma Yahudileri de aynı şartlar ile anlaşma yapmışlardır. Yalnızca Vadıu’l-Kura Yahudileri anlaşma imzalamayıp kılıç zoru ile ele geçirilmiştir. [96]

2.2.3. Müslümanlar ile Hristiyanların Mücadelesi

Müslümanlar ile Hristiyanları karşı karşıya getiren ilk olay, Hz. Muhammed gönderdiği elçinin Hristiyan emir Şurahbil tarafından öldürmesiyle başlamıştır. Bu olay sonrasında Hristiyanlarla Müslümanlar arasında Mu’te ve Tebük gazveleri olmuştur. [97]

2.2.3.1.Mu’te Savaşı

Mu’te savaşı, Hicretin 8. senesinde Hz. Peygamber’in ‘’İslam dinine davet mektubunu taşıyan’’ elçisinin, Gassani emiri Şurahbil tarafından öldürmesiyle başlamıştır.[98] Müslümanlar, Mu’te savaşında dönemin büyük gücü olan Doğu Roma İmp. ile karşılaşmıştır. Gassani reisi kendisine gönderilen elçi’yi öldürmesinden sonra Müslümanları tamamen yok etmek üzere hazırlıklara başladı. Elçisinin öldürüldüğünü ve Gassani Emiri’nin savaş hazırlıkları içinde olduğunu öğrenen Hz. Muhammed, 3000 kişiden oluşan büyük bir ordu hazırlayarak Zeyd b. Harise liderliğinde Suriye’ye doğru gönderdi. Zeyd’in şehit olması durumunda ordu komutanlığına Cafer b. Ebû Talip, onun da şehit olması durumunda ise Abdullah b. Revaha’nın yerine geçeceği emredildi. Medine ordusunun gelişini öğrenen Gassani Emiri durumu hemen Bizans Kralı Herakleios’a bildirdi. Bizans Kralı Herakleios kardeşi Teodor liderliğinde büyük bir orduyu (100.000 olduğu rivayet edilmektedir.) Müslümanların üzerine gönderdi. Mu’te bölgesinde iki ordu karşı karşıya geldi. M. 629 Eylül ayında meydana gelen savaşta Müslümanların üç komutanı sırasıyla şehit düştü. Şehit düşen komutanların ardından savaşa gönüllü olarak katılan Halid b. Velid’in, ordunun kontrolünü almasıyla birlikte bozulmaya başlayan Müslüman ordusu toparlandı. Halid b. Velid üstün askerlik yeteneği ile sayıca üstün olan düşmanları karşısında çok fazla zayiat vermeden ordunun geri çekilmesini sağladı.

[96] Âdem Apak, a.g.e., cilt: I, s.346
[97] Sabri Hizmetli,a.g.e., s. 355
[98] Âdem Apak, a.g.e., cilt: I, s. 349-50; Sabri Hizmetli, a.g.e., s.355-357; Kasım Şulul, a.g.e., s.536-548

Hz. Muhammed, Halid b. Velid'e bu başarısından dolayı '' *Seyfullah* '' ismini verdi[99]

2.2.3.2.Tebük Seferi

İran karşısında zafer kazanmasının ardından iyice güçlenen Bizans, İslam'ın doğduğu Arabistan'ı işgal etme hazırlığı içine girdi. Hz. Muhammed, Bizanslıların Müslümanlarla savaşmak için Filistin sınırında toplandıklarını haber almasıyla birlikte Medine'de genel seferberlik ilan etti. Hz. Peygamber'in çağrısı üzerine her taraftan gönüllü askerler Medine'ye akın etti. Kıtlık ve sıcaktan dolayı savaş hazırlıkları yavaş sürüyor ve bazı kimseler de mazeretler göstererek savaşa katılmayacaklarını bildiriyorlardı. [100]

Ebu Bekir, Osman gibi zengin sahabelerin yardımıyla zor şartlara rağmen 30.000 civarında büyük bir ordu hazırlandı. 30.000 kişilik ordu ile Tebük'e doğru harekete geçen Hz. Muhammed, Vadii'l-Kura'yı geçerek Tebuk'a vardı. Fakat karşısında hiçbir kuvvet bulamadı. Bizans ordusu Müslümanlar ile savaşmayı göze alamamıştı. Hz. Muhammed bizzat iştirak ettiği Tebük Seferi, İslam'ın gücünü herkese gösterdiği ve Tevhid çağrısını her tarafa duyurduğu bir savaştır. [101]

Hz. Peygamber hicretin 11. Yılında Bizans hâkimiyetinde ki Suriye üzerine göndermek üzere büyük bir ordu hazırlamıştır. Fakat hastalığı sonrası sefere çıkamamış ve Suriye'nin fethini sağlığında görememiştir. Onun yarım kalan bu seferi Hz. Ebu Bekir'in halifeli tarafından tamamlanmıştır. [102]

2.2.4. Hz. Peygamberin Diğer Müşrik Araplarla Mücadelesi

2.2.4.1.Er-Reci Olayı

Hicretin 36. ayında Safer ayında meydana gelmiştir. Adal ve Karre kabilelerinden bir grup Medine şehrine gelerek Hz. Muhammed'den kendilerine İslam hakkında bilgiler öğretecek muallimler göndermesini talep ettiler.[103] Hz. Peygamber aralarında Asım b. Sabit'in de bulunduğu 10 kişilik bir grubu yola çıkardı. Mersed b. Ebû

[99] İbnü'l-Esir, a.g.e., cilt: II, s. 217-221; Vâkıdi, a.g.e., cilt: II, s.414-428; Sabri Hizmetli, a.g.e., s.355-357; Casim Avcı, *İslâm- Bizans İlişkileri (610-847)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2015, s.53
[100] İbnü'l-Esir, a.g.e., cilt: II, s.256-261; Âdem Apak, a.g.e., s.354-362
[101] Nuri Ünlü, a.g.e., s.67-68; Sabri Hizmetli a.g.e., s.357-359; Casim Avcı, a.g.e., s.49
[102] Sabri Hizmetli, a.g.e, s.359
[103] Halife b. Hayyat, a.g.e., s.99-100

Mersed liderliğinde yola çıkan Müslüman heyeti, Raci suyu kenarında konakladıkları an Hüzeyl kabilesine mensup Lihyalıoğulları tarafından kuşatıldı. 100 kişilik bir grup karşısında savunmasız kalan Müslüman sahabelerden 7'si şehit edildi. Geriye kalan 3 sahabeden Abdullah b. Târık yolculuk sırasında şehit edildi. Hubeyb b. Adî ile Zeyd b. Desinne ise Kureyşliler'e satıldı. Kureyşliler tarafından satın alınan sahabelerde Mekke'li müşrikler tarafından daha sonra şehit edildi.[104]

Hubeyb, Kureyşliler tarafından şehit edilmeden önce Mekkeli müşriklerin dinini terk etmesi şartıyla serbest bırakılacağını söylemelerine rağmen bu durumu kabul etmeyerek yalnızca iki rekât namaz kılmak istemiştir. Hubeyb'in öldürülmeden önce kıldığı bu iki rekât daha sonra idam kararı verilmiş Müslümanlar için bir örnek oluşturmuştur.[105]

2.2.4.2.Bi'ru Maûne Olayı

Hicretin 3.veya 4. senesinde Safer ayında vuku bulmuştur.[106] M. 625 senesinde Amir b. Sa'saa kabilesinin reis'i Ebû Berâ Âmir b. Malik, Hz. Peygamber huzuruna gelerek İslamiyet hakkında bilgi edindi ve topluluğuna İslam'ı öğretecek muallimler gönderilmesini istedi. Hz. Muhammed, göndereceği Müslümanların can güvenliği hususunda söz alarak 70 kişilik Müslüman heyetini yola çıkardı. Tebliğ ile görevlendirilen Medine heyeti Bi'ru Maûne'ye gelince aralarından bir elçiyi, Hz. Peygamberin davet mektubuyla beraber Beni Amir kabilesi ileri gelenlerinden Âmir b. Tufeyl'e gönderdiler. Âmir b. Tufeyl gelen mektuba bakmayarak elçiyi öldürdü ve ardından kabilesine Müslümanlara hücum etmelerini istedi. Fakat Beni Amir kabilesi, Âmir b. Tüfeyl'in amcası olan Ebû Bera'nın, Hz. Muhammed'e verdiği söze sadık kalacaklarını bildirerek, Müslümanlara saldırmadılar. Kabilesinden aldığı olumsuz yanıt üzerine Âmir b. Tüfeyl, Beni Süleym kabilelerinden topladığı askerlerle birlikte 70 kişilik Müslüman heyetine saldırdı. Saldırı sonrasında üç sahabenin dışında gönderilen heyetin tamamı şehit edilmiştir.[107]

[104] Âdem Apak, a.g.e., cilt: I, s.306
[105]Vâkıdî, a.g.e., cilt: I, s.408-417; Âdem Apak, a.g.e., cilt: I, s.306; Halife b. Hayyat, a.g.e., s.99-101
[106] Vâkıdî, a.g.e., cilt:I, s.399-407; Taberi, a.g.e. , cilt: IV, s. 192-193
[107] Âdem Apak, a.g.e. cilt: I, s.306; Hakkı Dursun Yıldız, a.g.e. , cilt: I,s. 475-476

Hz. Peygamber, vahiyle öğrendiği bu hadise sonrasında büyük üzüntü yaşamıştır. Hicretin 8. yılında ise Şüca b. Vehb komutasında Beni Âmir üzerine ordu gönderilerek sahabelerin intikamı alınmıştır. [108]

2.2.4.3.Müreysi Gazvesi ve İfk Hadisesi

Huzae kabilelerinden Mustalık oğulları reisi Haris b. Ebi Dırar bir ordu hazırlayarak Medine'ye baskın yapmayı planlıyordu. Hz. Peygamber bu faaliyeti haber alınca H.6 yılı (kimi kaynaklara göre 5. yılı[109]) Şaban ayında 700 kişilik bir ordu ile Beni Mustalık üzerine sefere çıktı. Müslümanların ani baskısı sonucu Mustalik oğulları mağlup edilmiş ve pek çok sayıda esir ele geçirilmiştir. Ele geçirilenler arasında Beni Mustalık kabilesinin reisinin kızı Cuveyriye'de bulunmaktaydı. Cuveyriye, Hz. Muhammed'e başvurarak fidye karşılığında kendisinin serbest bırakılmasını istedi. [110]Hz. Muhammed onun fidyesini kendisi karşılayarak serbest bırakmış daha sonra da kendisine evlenme teklifinde bulunmuştur.. Hz. Peygamberin zevcesi olmayı kabul eden Cuveyri'ye sayesinde esir düşen kabile mensupları serbest bırakıldı. Serbest bırakılan Mustalik oğulları yapılan uygulama sonrasında Müslüman olduklarını bildirdiler. [111]

Bu gazve sırasında meydana gelen bir diğer olay ise İfk hadisesidir. Hz. Peygamber sefere Hz. Aişe'yi götürmüştür. Sefer dönüşünde mola yerinde kaybettiği gerdanlığını aramak üzere devesinden inen Hz. Aişe, döndüğünde ordunun gittiğini görmüştür. Bu durum karşısında askerlerin kendisini bulmaları ümidiyle konakladıkları yerde beklemeye başlamıştır. Kafileden geri kalan eşyaları toplamakla görevli Safvan b. el-Muattal Hz. Aişe tek başına beklediği yerde bularak Hz. Muhammed ulaştırmıştır. Kısa bir süre sonra başlarda dikkat çekmeyen bu hadise Abdullah b. Übey ve diğer münafıkların dedikoduları ile bir iftira faaliyetine dönüşmüştür. Hz. Peygamber bu iftiraları işitmesi üzerine çok üzülmüştür. Hakkında çıkan dedikoduları geç öğrenen Hz. Aişe yemin ederek masum olduğunu söylemiştir.

[108] Vâkıdî, a.g.e., cilt: I, s.399-407; Âdem Apak, a.g.e., cilt: I, s.306-307;
[109] Âdem Apak, a.g.e., cilt: I, s.308
[110] Nuri Ünlü,a.g.e., s.42-43
[111] Âdem Apak, a.g.e.,s.308-310

Hz. Peygamber sıkıntı çektiren bu olay Nur Suresi'nin ayetlerinin nazil olmasıyla birlikte son bulmuştur. [112]

2.2.4.4.Huneyn ve Taif Gazvesi

Huneyn seferi; Mekke'nin fethedilmesinden 16 gün sonra Hicretin 8. senesinde Şevval ayında vuku bulmuştur. Tahmini bilgilere göre Huneny Taif'in 30-40 mil kuzey doğusunda yer almaktadır. Hevâzin kabilesinin genç reisi Malik b. Avf, Mekke'yi feth eden Müslümanlara karşı savaşmak için hazırlıklara başlamıştı. Sakif, Nasr ve Cüşem kabilelerinin de desteğini alan Malib b. Avf büyük bir ordu meydana getirdi.

Bu sırada Mekke şehrinde bulunan Hz. Muhammed, bunları haber alınca 12.000 kişilik ordu ile sefere çıktı.[113] Bu ordunun 10.000 Mekke fethinde bulunanlar, iki bin kişilik eklenen grup ise fetihten sonra yeni Müslüman olan Mekkelilerdir.[114]

Hz. Peygamber Hevazinlilerin, Taif halkıyla birlikte hareket etmesine engel olmak istiyordu. Bu sebepten Önce Mekke şehrinin kuzey istikametine doğru hareket etti. 10 Şevval Salı gecesi Hüneyn'e varan İslam ordusu, düşman ile karşılaştı. Mâlik b. Avf liderliğindeki düşman ordusu İslam ordusunu geçmiş, onlardan önce Huneyn'e gelerek pusu kurmuştu. Düşman karşısında sayıca üstün oldukları için ihtiyatsız bir şekilde hareket eden İslam ordusu, Mâlik b. Avf'ın kurmuş olduğu pusuya düşerek ok yağmuruna tutuldu. Beklenmedik saldırı karşısında İslam ordusu dağılmaya ve kaçmaya başladı. Hz. Muhammed ve amcası Abbas'ın uyarılarıyla tekrar toplanan Müslüman ordusu, geri dönerek müşriklere saldırmaya devam etti. Müslümanların toparlanıp tekrar saldırmasına daha fazla dayanamayan Mâlik b. Avf liderliğindeki Hevazinliler vadiden faydalanarak kaçmaya başladılar.

Huneyn gazvesinden kaçan kişiler önce Evtâs'da toplandı fakat Hz. Muhammed'in ordusunun burayı da kuşatmasından sonra Taif'e kaçtılar. Hz. Peygamber kaçanları bırakmak niyetinde değildi. Huneyn gazvesinin ganimetlerini Ci'rare'de topladıktan sonra, Malik b. Avf'ın da aralarında bulunduğu Taif'e kaçanları ele geçirmek üzere

[112] Nuri Ünlü,a.g.e., s.43-44
[113] Vâkıdî, a.g.e., cilt:III, s.119-156; Safiyurrahman el-Mubarek-Furi, a.g.e., s.470-471; Nuri Ünlü, a.g.e., s.61-62
[114] Safiyurrahman el-Mubarek-Furi, a.g.e., s.470-471

harekete geçti. Kısa bir süre sonra Taif kuşatıldı. Kırk gün süren kuşatma sonrasında haram aylarının ve hac mevsiminin yaklaşmasından dolayı muhasara kaldırılarak geri dönülmüştür. Dönüş sırasında Hz. Peygamber, Taifliler'in Allah'ın azabına uğramaması için dua etmesi, O'nun insanlığa karşı sevgisini göstermiştir. [115] Bu savaş sırasında İslam tarihinde ilk defa mancınık kullanılmıştır. [116]

2.2.5. Veda Haccı ve Hz. Peygamber'in Vefatı

Arabistan bölgesinde düzeni sağlayıp, bölgenin bütününü İslam'a kazandıran Hz. Peygamber, hicretin 10. yılında, (631/632) 124 bin Müslüman ile son haccını ifa etti. Kâbe ziyaretini tamamladıktan sonra Arafat'a yönelerek burada toplanan kalabalığa Veda Hutbesini [117] söyledi. Daha sonra vazifelerini yerine getirdi. Hac sırasında yapılacakları Müslümanlara gösteren Hz. Muhammed, Mekke şehrine dönüp veda tavafını yerine getirdikten sonra Medine Şehri'ne doğru ilerledi. [118]

Hz. Muhammed, Veda hutbesinde bir daha buluşamayacaklarına dair ifadeleri kullanması sahabeler arasında vefatının yaklaştığında dair bir işaret olarak kabul edildi. Nitekim Hz. Muhammed, hicretin 11. yılında Safer ayının son gecelerinin birinde Cennet'ül-Baki (Şehit mezarlığı) mezarlığına giderek burada bulunan müminler için Allah'tan afv dilemişti. Hz. Muhammed o gecenin sabahında kendisini rahatsız hissetmeye başlamıştı. Rahatsızlığından dolayı Mescid-i Nebî'ye yardım alarak gidebiliyordu.[119] Bir gün namazdan sonra mescitte bulunanlara hitap ederek: '' *Cenab-ı Allah bir gün kulunu dünya hayatı ile ahiret hayatı arasında muhayyer bıraktığını Onun da ahiret hayatını tercih ettiğini''* söyledi. Bu sözlerin ardından Hz. Peygamber kendisinden bahsettiğini anlayan Ebû Bekir r.a. gözyaşlarını tutamadı. [120]

Kısa bir zaman sonra Hz. Muhammed, hastalığının iyice artmasından dolayı mescit de gidemez hale gelmişti. Bu süre zarfında namazları Hz. Ebu Bekir'in kıldırtmasını

[115] Vâkıdî, a.g.e., cilt:III, s.156-172; Nuri Ünlü, a.g.e., s. 62-63; Safiyurrahman el-Mubarek-Furi, a.g.e., s.475
[116] İbn-i Hişam, a.g.e., s.332; Kasım Şulul, a.g.e., s.579;
[117] Hz. Peygamber s.a.v. Veda Hutbesi hakkında detaylı bilgi için bkz. Âdem Apak, a.g.e, cilt: I, s.395-398; Vâkıdî, a.g.e., cilt:III, 352-366
[118] Vâkıdî, a.g.e., cilt:III, s.337-366; Âdem Apak, a.g.e. cilt: I, s.393-398; Halife b. Hayyat, a.g.e., s.119
[119] İbn-i Hişam, a.g.e, s.355-356; Âdem Apak, a.g.e, cilt: I s.398-402
[120] Âdem Apak, a.g.e., cilt:I, s.399-400

emretti. Allah Rasûl'ü hastalığı boyunca diğer eşlerinin rızasını alarak Hz. Ebû Bekir'in kızı Hz. Aişe'nin evinde bulundu. Hastalığının 13. Gününde durumu iyice ciddileşen Hz. Muhammed, eşi Hz. Aişe'nin kollarında, 63 yaşında Rabb'ine kavuştu. İslam tarihi kaynaklarında vefatı sırasında son sözlerinin ''*ma'a'r-refîki'l-a'lâ (en yüce dosta)* '' olduğu belirtilmektedir. (8 Haziran 632 Pazartesi) [121]

2.3.Râşid Halifeler Dönemi

2.3.1. Hz. Ebu Bekir Dönemi

Hz. Muhammed vefatının ardından yerine devlet başkanının (halife'nin) kim olacağı konusunda Müslümanlar arasında ihtilaf meydana geldi. Medineli Müslümanlar, Saideoğullarının evinde toplanarak Sa'd b. Ubade'nin devlet başkanı olması konusunda anlaştılar. Fakat Kureyş'in önderleri ve Hz. Muhammed'in yakın çevresinde yer alan Ömer r.a. ve Ebû Ubeyde gibi Muhacir Müslümanları Hz. Ebû Bekir'i desteklemesi üzerine Hz. Ebû Bekir halife seçildi.[122]

2.3.1.1.Usame Ordusunun Gönderilmesi

Hz. Ebû Bekir halife seçildikten sonra ilk iş olarak Hz. Peygamber döneminde Suriye gönderilmek üzere hazırlanan Üsame ordusuna hareket etmesini emretti. Bizans karşısında şehit olan babasının intikamını almak üzere Suriye doğru hareket eden Üsame b. Zeyd, Belka'ya kadar vardı. 40 gün süren sefer sonrasında Üsame'nin ordusu zayiat vermeden ganimetler ile geri dönmüştür. [123]

2.3.1.2.İrtidat (Dinden Çıkma) Hareketleri

Hz. Peygamberin vefatı üzerine Arap yarım adasının birçok bölgesinde irtidat[124] ve irtica hareketleri meydana geldi. Bu kişilerin bir kısmı mürted, bir kısmı da mürteciydi. İrtidat eden kimseler, Tüleyha, Selma ve Secah'ın etrafında toplanan

[121] Taberi, a.g.e., cilt: III, 319-332; İbn-i Hişam, a.g.e., s.355-358; Âdem Apak, a.g.e., cilt: I, s.398 402

[122] Taberi; a.g.e., cilt:III ; s.332-336, İbnü'l-Esir, a.g.e., cilt:II, s.298-305; Sabri Hizmetli, a.g.e., s.413-416; Carl Brockelmann, *İslam Ulusları ve Devletleri Tarihi,* Terc. Neşet Çağatay, TTK, Ankara 2002, s.36-37

[123] Taberi, a.g.e., cilt:III, s.339-343 Nuri Ünlü, a.g.e. s. 84-85; Sabri Hizmetli, a.g.e., 416

[124] İrtidat; *Redd kökünden türeyen irtidat kelimesi sözlük anlamı geri dönmek, kabul etmemektir*. Bkz. İrfan İnce,'' Ridde'', *TDV İslam Ansiklopedisi,* cilt: 35, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul 2008, 88-91; Dini terimler sözlüğünde ise; irtidat kelimesi, dinden dönme, küfür, dinden çıkma anlamına gelmektedir. Bkz. M.E.B. Komisyon, Dini Terimler Sözlüğü, Devlet Kitapları Müdürlüğü, Ankara 2009, s.174-175

kişilerdi. Müslüman kalmak şartı ile ‘’*namaz kılarız zekât vermeyiz* ‘’ gibi sözler söyleyenler ise İrtica edenlerdi. Arap yarım adasında meydana gelen bu olaylar Mekke ve Medine'de meydana gelmediği gibi sonradan Müslüman olan Taif kabilesi içinde de görülmemiştir. İslam tarihi kitaplarında Ridde savaşları olarak geçen bu olaylar üzerine Hz. Ebu Bekir, Usame'nin ordusu geri dönünceye kadar Medine'yi müdafaa etmiştir. Usame'nin ordusunun Medine'ye geri gelmesiyle birlikte Hz. Ebû Bekir, Halid b. Velid'i; Tüleyha b. Hüveylid'il-Esedi ve Malik b. Neveyre'ye, İkrime b. Ebi Cehil'i; Müseylemetü'l-Kezzab'a, Muhacir b. Ümeyye'yi; Sana'da bulunan Esved-i Ansî'ye, Huzeyfe b. Mihsan'ı; Umman'daki Ehl-i Deba'ya, Urfece b. Herseme'yi; Ehli Merhe, Suveyd b. Mukarrin'i; Tihâme'ye, Âlâ' b. Hadrami'yi; Bahreyn'e, Tureyfe (Ma'n) b. Haciz'i; Beni Süleym'e, Amr b. As'ı; Kuzae'ye ve Halid b. Said 'i de; Şam taraflarına gönderdi. [125]

Halife her bir kumandana bir sancak ve mektup vererek isyan eden kabileleri tekrar İslam'a davet etti. İslam'a dönmemeleri durumunda cezalandırılacakları bildirildi. Yapılan mücadeleler sonrasında dinden dönenlerin ve yalancı peygamberlerin isyanı bastırıldı. Ridde harpleri sonrasında Müslüman orduları büyük bir başarı göstererek İslam'ın yüceliğini telkin etti. [126]

2.3.1.3.Kuran-ı Kerim'in Toplanması

Hz. Muhammed, ümmî olduğu için bir ayet veya sure nazil olduğunda derhal vahiy'i kâtiplerine okur, ezberlemelerini ve yazmalarını sağlardı. Hz. Muhammed döneminde bu toplanan ayetler, vahyin devam etmesinden dolayı bir araya getirilemedi. Hz. Ebu Bekir döneminde Kur'an sayfalarını bir kitapta toplamak üzere oluşturulan komisyon, ayetleri titiz bir çalışma sonucunda bir araya getirdi. Toplanan Kur'an sayfaları, komisyon başkanı Zeyd, tarafından halife Hz. Ebû Bekir'e teslim edildi. Hz. Ebû Bekir ölümünden önce bu emaneti kendisinden sonra yerine halife olan Hz. Ömer'e, Ömer ise yerine bir halife bulunamamasından kızı Hz. Hafsa'ya verdi. Hz. Ömer'in vefatından sonra Hz. Hafsa'nın elinde bulunan Kur'an sayfaları, Hz. Osman döneminde, yine Zeyb b. Sabit başkanlığında oluşturulan bir komisyon

[125] Nuri Ünlü, a.g.e., s.86-90; Âdem Apak, *Anahatlarıyla İslam Tarihi 2, Hulefâ-i Râşîdîn Dönemi*, Ensar Yayınevi, İstanbul 2012, s.70-71
[126] İbnü'l-Esir,a.g.e., cilt: II, s.314-353, Nuri Ünlü, a.g.e., s.86-90; Sabri Hizmetli, a.g.e., s.416-419

ile Kureyş lehçesi esas alınarak çoğaltıldı. Çoğaltılan Kur'an nüshaları Medine, Mekke, Kûfe, Basra ve Dımaşk'a gönderilerek burada muhafaza edildi. [127]

2.3.1.4.Dönemin Fetih Hareketleri

Hz. Ebu Bekir, ridde hadisesinin ardından vakit kaybetmeden fetih hareketlerine başladı. Bu dönemde yapılan askeri harekâtlar, Irak ile Şam bölgelerinde gerçekleşiyordu. Müslüman ordusu yapılan bu seferlerde, zamanın önemli güçlerinden Sasani ve Bizans ordularıyla karşı karşıya geldi. [128]

Irak Seferleri; İslam'ın iyice yayılması için Arap ülkelerinin fetih vakti gelmişti. Hicretin 12. senesinde Hz. Ebû Bekir, Yezid b. Ebû Süfyan, Halid b. Velid, Şurahbil b. Hasene, Ebû Ubeyde b. Cerrah ve Amr b. As gibi dönemin önemli sahabelerini Irak ve Suriye'ye gönderilecek orduların başına getirdi. H. 12. yılı / M. 634'te Halid b. Velid Irak'ın fethi ile görevlendirildi. Halid b. Velid 18.000 kişilik ordusu ile önce Bankıya'yı ardından da Bersume'yi ele geçirdi. Daha sonra Halife Ebû Bekir'in emri ile bölgede bulunan Sasani kumandan Hürmüz'ün üzerine gönderildi. Müslüman ordusu Basra'da bulunan Süveyd b. Kutbe ez-Zuhli İranlılarıyla ufak bir çarpışmaya girerek yollarına devam ettiler. Kısa bir süre sonra Hire şehrine gelen Halid b. Velid, İranlılara karşı Müslümanların tarafını tutmak şartı ile bölge halkı ile anlaşma yaptı. [129]

Hz. Ebû Bekir, Halid'in komutasındaki orduya yardım etmeleri için Irak bölgesine Iyaz b. Ganm ile Ka'ka' b. Amr-ı Temimi'yi gönderdi. Hafir bölgesinde İran'ın meşhur komutanlarından Hürmüz ile karşılaşan Müslüman birlikleri, Halid b. Velid'in Hürmüzü bizzat öldürmesiyle İran ordusu karşısında büyük bir başarı sağladı. [130]

Hürmüz karşısında alınan zafer sonrası Halid b. Velid, Basra civarına yönelerek Anbar'a kadar ilerledi. Kuşatılan Anbar kalesi kısa bir süre sonra ele geçirildi. Anbar'ın fethinden sonra Aynu't-Temr'e geçen Halid b. Velid burada Temr, İyad ve Tağlib gibi Arap kabileler ile mücadele etti. Bu mücadeleler sonrasında Akka'yı ele

[127] Sabri Hizmetli,a.g.e., s.419-420; Nuri Ünlü, a.g.e., s.90-91
[128] Âdem Apak, a.g.e., cilt: II, s.76; Hakkı Dursun Yıldız, a.g.e. cilt: II, s.46-47
[129] İbnü'l-Esir, a.g.e., cilt: II, s.354; Sabri Hizmetli, a.g.e., s.421-422 ; Halife b. Hayyat, a.g.e., s.145-147
[130] İbnü'l-Esir, a.g.e., cilt: II, s.354-346; Nuri Ünlü a.g.e., s.95-96

geçiren Halid b. Velid, İyaz'ın Dûmetu'l Cendel'de kuşatıldığını haber alınca yardım için Dûmetu'l Cende'e doğru harekete geçti. Burada kendisi bekleyen düşman Arap ordusu ile girdiği mücadele sonrasında büyük bir zafer kazandı. Daha sonra Sasanilerin tekrar ele Hire'ye saldıracağı haber alan Halid b. Velid ordusuyla birlikte Hire'ye geri döndü. Hire'de ikinci defa Müslüman ordusu Sasanileri mağlup etti. [131]

Hz. Ebu Bekir hicretin 13. senesinde Halid b. Velid'i Irak cephesinden Suriye'ye sevk kararı almasından sonra Irak bölgesi seferlerinin yönetimi Müsenna b. Harise'ye verildi. Müsenna b. Harise ele geçirilmiş toprakları Sasanilere karşı savunarak, İran üzerine seferler düzenlemeye devam etti. Onun yaptığı seferler, Hz. Ömer döneminde gerçekleşecek fetihler için alt yapı oluşturmuştur. [132]

Şam Fetihleri; Hz. Ebû Bekir döneminde, Suriye- Bizans Fetihleri için Yezid b. Ebu Süfyan, Amr b. As, Şurahbil b. Hasene ve Ebu Ubeyde b. Cerrah komutasındaki birlikler görevlendirilmişti. 634 yılında Müslüman birlikler Suriye'ye doğru harekete geçti. Müslüman kuvvetlerin Suriye'ye doğru harekete geçtiğini öğrenen Bizans kralı Müslüman birliklerinin üzerine kardeşi Teodor (Tezarik) komutasında 90 bin kişilik büyük bir ordu gönderdi. Emrindeki az sayı ile bu büyük ordu karşısında tutunamayacağını düşünen Amr b. As, Hz. Ebu Bekir'den yardım talep etti. Gelen yardım talebi üzerine Hz. Ebu Bekir Halid b. Velid'i Irak bölgesinden alarak, Amr b. As'a yardım etmesi için Suriye'ye gönderildi. Bizans komutanı Teodor, Halid b. Velid'in yardımcı kuvvet olarak kendisine doğru geldiği öğrenince bulunduğu bölgeyi terk ederek Ecndeyn'e yöneldi. Müslümanlar tarafında ise Amr b. el-As, Yezid b. Ebû Süfyan, Şürahbil b. Hasene komutasında ki Müslüman birlikler, Halid b. Velid ile birleşmek için Ecnadeyn'e doğru harekete geçti. Hicretin 13. yılında Ecnadeyn de meydana gelen savaşta Müslümanlar büyük bir zafer kazanarak Filistin topraklarının yolunu açmıştır. Bu savaş sonrasında dağılan Bizans ordusu Kudüs, Hama, Dımaşk gibi Şam şehirlerine sığınmışlardı.[133]

[131] Sabri Hizmetli, a.g.e., s.421-422
[132] Âdem Apak, a.g.e., cilt: II, s.84
[133] Âdem Apak, a.g.e., cilt: II, s. 87-89; Halife b. Hayyat, a.g.e., s.148, Carl Brockelmann, a.g.e., s.42; Casim Avcı, a.g.e., s. 54; Charles Diehl, *Bizans İmparatorluğu Tarihi,* çev. A. Göke Bozkurt, İlgi Yayınları, İstanbul 2006, s.54

Hz. Ebu Bekir, bu savaştan kısa bir süre sonra 22 Cemaziyelâhir 13'de, 63 yaşında vefat etmiştir. Vefatından sonra yerine Hz. Ömer geçmiştir. [134]

2.3.2. Hz. Ömer Dönemi

Hz. Ebu Bekir vefatından kısa bir süre önce Müslümanların ileri gelenleriyle anlaşarak, kendisinden sonra halifelik makamına Hz. Ömer'in seçilmesini istedi. Sahabelerin genel görüşü de bu yöndeydi. 23 Ağustos 634 yılında Hz. Ebu Bekir'in vefatı üzerine Müslümanların ikinci halifesi Hz. Ömer oldu.[135] Dönemin en büyük şahsiyetlerinden olan Hz. Ömer döneminde Fethedilen arazi 2.251.000 km^2dir. Dönemin en belirgin özelliği fetih hareketleridir. [136]

2.3.2.1.Dönemin Fetih Hareketleri

Hz. Ömer hilafete gelir gelmez ilk olarak Halid b. Velid'i başkomutanlıktan azlederek onun makamına Ebû Ubeyde'yi tayin etti. Daha sonra Hz. Ebu Bekir döneminde başlayan fetih hareketlerini hızlandırdı. [137]

Irak ve İran Fetihleri; Hz. Ebu Bekir döneminde Irak ve İran seferlerini Müsenna b. Harise idare ediyordu. Müsenna ordusu ile Hire'de karargâh kurdu. Bu sırada Sasani ordusu ile girdiği mücadele sonrasında Behmen komutasında ki Sasani ordusu mağlup edildi. Bu zafer sonrasında Sasani ordusunun yeni bir ordu hazırlığı içinde olduğu haberini alınca Halife Hz. Ebû Bekir ile görüşmek için Medine'ye doğru harekete geçti. Medine'ye geldiği sırada Hz. Ebu Bekir'in vefatı üzerine isteklerini yeni halife Hz. Ömer'e iletti. Müsenna'nın istekleri doğrultusunda Hz. Ömer Ebû Ubeyde komutasında büyük bir ordu hazırlayarak Irak'a doğru sefere gönderdi. [138]

Sasanilerin başına bu sırada kraliçe Azer Midhat geçmişti. Sasani kraliçesi, Müslümanlara karşı hazırladığı ordunun başına Rüstem'i getirdi. Rüstem, Behmen Cazeveyh komutasında bir ordu hazırlayarak Müslümanların üzerine doğru harekete geçirdi. İki taraf orduları Fırat kenarında karşı karşıya geldiler. İran ordusunda filler yer alıyordu. Müslümanlar filler karşısında büyük zayiatlar veriyordu. Ebu Ubeyd ve Müslüman ordusu atlarından inerek fillerin hortumlarını kesmeye başladılar. Bu

[134] Taberi, a.g.e., cilt:III, s.407-408;Halife b. Hayyat, a.g.e., s.149-150; Âdem Apak, a.g.e., cilt:II, s.89
[135] Taberi, a.g.e., cilt: III, s.409
[136] Halife b. Hayyat, a.g.e., s.150-151; Nuri Ünlü, a.g.e., s.114
[137] İbnü'l-Esir, a.g.e., cilt: II, s.490
[138] Sabri Hizmetli, a.g.e, s.424-425

sırada Ubeyd, hortumunu kestiği bir fil tarafından ayaklarının altında ezilerek şehit düştü. Ebu Ubeyd'in şehit düşmesi sonrasında komutayı Müsenna aldı. Fakat Müslümanların kaçarak köprüye hücum etmesi, köprünün yıkılmasına ve birçok Müslüman askerin Fırat nehrine düşmesine sebep olmuştur. Hicretin 13. Yılında gerçekleşen bu savaşta Müslümanlar ağır bir yenilgi almış 4000 kadar şehit vermiştir.[139]

Hz. Ömer bu olayı öğrenince çok üzülmüş ve Müslümanları İran'a karşı savaşmak üzere cihat'a davet etmiştir. Hicretin 14. yılında Sa'd b. Ebî Vakkas liderliğinde büyük bir birlik hazırlanarak İran ordusu üzerine gönderilmiştir. Bu sırada İran'ın başında bulunan Şehriyar'ın oğlu Yezdü Cerd, üzerine gelen Müslümanların karşısına Rüstem'in başında bulunduğu 120 bin kişilik bir ordu hazırlayıp gönderdi. Kadisiye savaşında karşı karşıya gelen iki ordu arasında dört gün süren mücadele sonrasında Müslümanlık büyük bir zafer kazandı. İranlı büyük komutan Rüstem, Hial b. Alkame tarafından öldürüldü. [140]

Kadisiye savaşından sonra Sad b. Ebu Vakkas, Babil'e doğru harekete geçti. Kadisiye savaşında kaçan Sasani ordusunun bir kısmı burada toparlanmıştı. Yapılan mücadele sonrası Mihrican, Firuzan, Hürmüzan gibi önemli komutanların olmasına rağmen Sasani ordusu mağlup edildi. Bir süre Babil'de konaklayan Sa'd, daha sonra Medain'i feth etmek üzere harekete geçti. Medain şehri Müslümanlar tarafından kuşatılarak mancınıklarla taşlar yağdırıldı. Medain şehrinde açlık ve kıtlığın baş göstermesi üzerine halk şehri bırakıp kaçmıştır. Medain'in Müslümanlar tarafından fethedilmesiyle, Kisra'nın kıymetli hazineleri Müslümanların eline geçti. [141]

Nihavend Savaşı; M. 642 yılında Sasani Kralı, Müslümanların aldıkları yerleri geri almak üzere 150 bin kişilik büyük bir ordu hazırladı. Hz. Ömer bu durumu haber alınca ashabı ile istişare ederek Kûfe ve Basra halkına yeni bir İran seferi için hazırlık yapmalarını emretti. Hazırlanan ordunun başına istişare kararı sonrası Numan b. Mukarrin getirildi. Ordusuyla birlikte Medine'den ayrılan Numan, herhangi bir kuvvetle karşılaşmadan Nihavend'e kadar ilerledi. İran ordusu Nihavend kalelerine sığınmış halde bekliyordu. Müslüman birlikleri ilk iki gün saldırıya geçse

[139] Taberi, a.g.e., cilt:III s.416; Nuri Ünlü, a.g.e, s.100;
[140] Sabri Hizmetli, a.g.e., s.425-426; Nuri Ünlü,a.g.e., s.101-102
[141] Nuri Ünlü, a.g.e., s.103

de netice kazanamıyor, İranlılar çarpışma sırasında geri çekilerek daha önceden kazdıkları hendeklere sığınıyorlardı. Bu durum karşısında Numan b. Mukarrrin, komutanlarıyla istişare ederek önce ufak bir birlik ile saldırıp geri çekilmeye karar verdi. Müslüman ordusunun geri çekildiğini gören düşman birlikleri sığındıkları yerlerden çıkarak hücuma geçti. Numan b. Mukarrin'in planı gerçekleşmişti. Düşman kuvvetlerini iyice kendisine çektikten sonra asıl birlikleriyle hücuma geçti. İki ordu arasında kalan İran ordusu panikleyerek kaçmaya başladı. Gün boyu süren çarpışmalar sonucunda Numan b. Mukarrin şehit düşse de Müslümanlar büyük bir zafer kazandı. Ele geçirilen ganimet ve bol miktarda mücevherler Medine'ye gönderildi. Bu savaşın ardından Ka'ka' b. Amr, Hemedan'a sığınan Sasanilerin üzerine giderek burayı da kontrol altına almıştır. [142]

İslam tarihinde önemli bir yeri olan Nihavend savaşı '' Feth'ul-Feth (Fetihler Fethi) olarak adlandırılmıştır. [143]

2.3.2.2.Bizans Ülkesinde Gerçekleşen Fetihler;

Hz. Ebu Bekir döneminde gerçekleşen Suriye fetihleri Hz. Ömer zamanında devam etmiştir. Ecnadeyn savaşı sonrasında kaçan Bizans askerleri, Kudüs, Fihl, Dımaşk gibi Şam şehirlerine sığındılar. Onları takip eden Müslümanlar ilk önce Fihl şehrine doğru harekete geçti. Diğer yandan Bizans kralı büyük bir ordu hazırlayarak Müslümanların üzerine sevk etti. Halid b. Velid komutasında ki Müslüman birlikleri ile karşı karşıya gelen Bizans ordusu, mağlup olarak geri çekilmek zorunda kaldı. Hicretin 13.yılında gerçekleşen Fihl savaşı sonrasında hayatta kalan Bizans askerleri Şam şehirlerine sığındı. Fihl savaşından sonra Bizans ordusunun büyük bir kısmı Şam'ın merkezi Dımaşk'a sığındılar. Bunun üzerine Halid b. Velid, burayı kuşatmaya karar verdi. Müslüman ordusunun saldırısını bekleyen Dımaşk halkı kaleye çekilerek savunma vaziyeti aldı. İki aydan fazla süren muhasara sonrasında Hicretin 14. yılında Dımaşk fethedilmiştir.[144]

Müslümanların Suriye topraklarında hızla ilerlemesi sonrasında Bizans kralı Herakleios, Rumlar, Cezîreliler ve Ermeniler ile kontrolü altındaki Araplarla 200 bini

[142] İbnü'l-Esir, a.g.e, cilt: II, s.11-22; Âdem Apak, a.g.e, cilt: II, s. 136-139
[143] Âdem Apak, a.g.e, cilt:II, s.136-138; Sabri Hizmetli, a.g.e., s.427
[144] Âdem Apak, a.g.e., cilt: II, s.146-148 ; Halife b. Hayyat, a.g.e., s.154-155

aşan büyük bir ordu hazırladı. Bizans'tan gelen haber üzerine gelen orduyu karşılamak üzere Müslümanlarda savaş hazırlıklarına başladı. Recep 15 (Ağustos 636) tarihinde gerçekleşen Yermük savaşında Müslümanlar, Bizans karşısında kesin bir savaş kazandılar. [145]

Yermük zaferinden sonra Müslümanlar için Kudüs'ün fethi kolaylaştı. Filistin bölgesinin fethi için Amr b. el-As görevlendirilmişti. Amr b. el-As hicretin 16. senesinde Kudüs'ü kuşattı. Uzun süren kuşatma sonrasında Kudüs halkı ile Hz. Ömer arasında yapılan anlaşma ile Kudüs bizzat Hz. Ömer'in kaleye girişi ile ele geçirildi.[146]

Hicretin 17. Yılında Irak Suriye ve Şam bölgelerinde '' Amevas Taunu (Veba) '' salgını meydana geldi. Hz. Ömer ordu komutanlarına haber göndererek kendileri korumalarını istedi. Fakat Meşhur sahabeler ve komutanlar arasında yer alan Ebu Ubeyde, Muaz b. Cebel, Haris b. Hişam veba hastalığına yakalanarak vefat ettiler. Bu olay sonrası ordunun başına geçen Amr b. el-As veba hastalığının daha fazla yayılmasını engellemek üzere orduyu çeşitli bölgelere sevk etmiştir. [147] Veba salgınına rağmen yine bu yıl içinde Müslümanlar tarafından Kayseri'ye fethedilmiştir. [148]

Mısır ve İskenderiye'nin Fethi; Şam bölgesinin ele geçirilmesinden sonra Hz. Ömer Amr b. el-As'ı Mısır'ın fethiyle görevlendirdi. Halife'nin izni ile Mısır'a doğru harekete geçen Amr b. el-As ilk önce Mısır'ın kapısı durumunda olan Ferma şehrini ele geçirdi. Ardından Bülbeys'e doğru harekete geçilerek şehir kuşatıldı. Bir ay süren kuşatma sonrasında Bülbeys ele geçirildi. [149]

Bülbeys'in ele geçirilmesinden sonra Müslüman birlikleri Ümmü Düneyn'e doğru hareket etti. Babilon, Nakyus ve İskenderiye'nin ortasında yer alan bu şehir konumu bakımından önemli bir yerdi. Amr b. el-As, bu şehri ele geçirerek asıl hedefi olan

[145] Halife b. Hayyat, a.g.e., s.160-161; Âdem Apak, a.g.e., cilt:II, s.150-151 ; İbnü'l Esir, a.g.e., cilt:II, s.376-380
[146] Georg Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi,* Terc. Fikret Işıltan, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2016, s.103; Âdem Apak, a.g.e, cilt: II, s.152-153
[147] Sabri Hizmetli, a.g.e, s.428
[148] Âdem Apak, a.g.e., cilt:II, s.154
[149] Nadir Özkuyumcu, '' Mısır ve Kuzey Afrika Fetihleri'', *İslam Tarihi ve Medeniyeti 2 (Raşid Halifeler Dönemi),* Edit. Prorf. Dr. Ahmet Önkal, Prof. Dr. Mehmet Ali Kapar, Siyer Yayınları, Ekim 2018, İstanbul, s.210-219; Hakkı Dursun Yıldız, a.g.e., cilt: II, s.96-97

Bâbilon şehrinin güney ve kuzey bağlantılarını keserek destek almasını engellemeyi düşünüyordu. Hicretin 19 yılında Amr b. el-As, Medine şehrinden gönderilen yardımcı kuvvet ile şehri kuşattı. M. Nisan 640 yılında şehir Müslümanlar tarafından ele geçirildi.[150]

Ümmü Düneyn'in de Müslümanlar tarafından fethedilmesinin ardından Amr b. el-As asıl hedefi Bâbilon'u kuşattı. Müslümanlar burada büyük bir direniş ile karşılaştı. Amr b. el-As bu durum karşısında Medine'den yardım istemek zorunda kaldı. Zübeyr b. Avvam komutasında Medine'den gönderilen yardımcı birliklerin Amr b. el-As komutasındaki orduyla birleşmesi sonucunda Bâbilon kalesi Müslümanlar tarafından ele geçirildi. Kuşatma sırasında Mukavkıs şehri terk ederek Ravda adasına kaçmış ancak daha sonra Müslümanlar ile belli bir miktar cizye ödeyerek anlaşma yapmak zorunda kalmıştır.[151] Mukavvıs'ın, Müslümanlar ile anlaşma imzalamasına şiddetle karşı çıkan Bizans kralı Herakleios, İskenderiye doğru hareket etmek üzere büyük bir ordu ile yola çıktı. Fakat Müslüman birlikleri, tüm engellemelere rağmen üç ay süren kuşatma sonrasında İskenderiye'yi ele geçirdi. Böylece, H. 20-21 / M. 641-642 yıllarında Mısır'ın tamamı Müslümanlar tarafından fethedildi. Doğu Roma'nın ikinci büyük şehri, önemli ticaret merkezi İskenderiye Müslümanların eline geçti.[152]

2.3.2.3.Basra ve Kûfe Şehirlerinin Kurulması

Hz. Ömer döneminin bir diğer önemli olayı da Basra ve ileride başkentlik yapacak Kûfe şehirlerinin kurulmasıdır. Irak bölgesine gönderilen orduların barınıp yerleşebileceği bir yer ihtiyacından dolayı Hz. Ömer, Sad.'dan bölgede ordugah şehir kurmasını istedi. Sad' da bu görev için Selman-ı Farisi ile Huzeyfe b. Yeman'ı görevlendirdi. M. 639 yılında Yapılan araştırmalar sonrasında Medine ile karadan bağlantısı olan Kûfe şehri kuruldu. Kûfe şehrinin hemen akabinde yakınında bir başka ordugâh şehir olan Basra şehri inşa edildi. [153]

[150] Âdem Apak, a.g.e., cilt: II, s.159-160
[151] Âdem Apak, a.g.e., cilt: II, 157-159
[152] Georg Ostrogorky, a.g.e., s., 103-104; Sabri Hizmetli,a.g.e, s.429; Âdem Apak, .a.g.e., cilt:II, s.161-164
[153] Nuri Ünlü, a.g.e., s.104

2.3.2.4.Hz. Ömer'in Öldürülmesi

Nihavend savaşının ardından tutsak edilen esirler içinde Ebü Lu'lu lakabıyla bilinen Firuz isminde bir kölede bulunmaktaydı. Birden fazla meslek sahibi olduğundan dolayı efendisi Muğire b. Şu'be kendisinden kazancına göre ücret alırdı. Efendisinin aldığı ücreti çok bulan Ebü Lu'lu Hz. Ömer'in huzuruna çıkarak şikâyette bulundu. Hz. Ömer'in efendisinin yaptığı davranışı normal karşılaması üzerine Ebu Lu'lu kızgın bir şekilde halifenin huzurundan ayrıldı. Ertesi sabah elbisesine sakladığı bir hançer ile camiye gelerek saklandı. Halife Hz. Ömer'in namaza durmasıyla birlikte sakladığı hançeri çıkararak Halife'ye saldırdı. Birçok yerinden yara alan Hz. Ömer üç gün sonra şehit oldu. Gerçekleştirilen bu suikast girişiminin, İranlı Mecusilerin tertibi olduğu ifade edilmektedir. [154]

2.3.3. Hz. Osman Dönemi

Hz. Ömer'in şehit edilmesinden sonra, Hz. Ali, Abdurrahman b. Avf, Hz. Osman, Zübeyr ve Sa'd b. Ebu Vakkas, yeni halife'nin karar verilmesi için toplandılar. Toplanan heyetin kararı üzerine Halife Ömer'in vefatından sonra boşalan halifelik makamına Hz. Osman getirildi. [155] Hz. Osman devri (644-56) birçok fitnenin meydana geldiği bir dönemdir. Bu dönemde iç karışıklıklar artmış, Hz. Ömer döneminde zirveye çıkan fetih hareketleri durma noktasına gelmiştir. Hz. Osman, halifeliğe geçer geçmez ilk iş olarak Hz. Ömer'i şehit edenleri yakalayıp kendiliğinden cezalandıran Ubeydullah b. Ömer'i diyet'e mahkûm etmek olmuştur. Böylelikle olayın kan davası haline gelmesini engellemiştir. Bir taraftan ülke içindeki iç karışıklarla uğraşan Hz. Osman, bir taraftan da fetihlere devam ederek Azerbaycan ve Rey bölgelerini ele geçirmiştir. 653 yılında Kıbrıs'ı ele geçirmiştir. Daha sonra Mısır valisi Abdullah b. S'ad b. Ebi Serh komutasında bir donanma hazırlayarak İstanbul seferlerini başlatmıştır. Tüm bunlar yaşanırken diğer taraftan Hz. Osman, Ebu Bekir r.a. döneminde toparlanmış olan Kur'an sayfalarını (nüsha) çoğaltarak devletin önemli merkezlerine gönderilmiştir. [156]

[154] Sabri Hizmetli, a.g.e, s.429-430
[155] Carl Brockelmann, a.g.e, s.51
[156] Cahit Baltacı, *İslam Medeniyeti Tarihi,* M.Ü. İFAV Yayınları, İstanbul 2010, s.58; Nuri Ünlü, a.g.e., s. 131-133

2.4.Kûfe Şehri

Konum olarak 690 30' boylamda, 310 50' enlemde olan Kûfe şehri, Irak'ta Fırat'tan güneye çıkan bir kol üzerinde İslam coğrafyacılarına göre üçüncü kuşağındadır. Fırat'ın güney batısında kurulmuş bir şehirdir. Şehre Kûfe denilmesinin sebebi yuvarlak planlanmasındandır. Bu isim Arapların yuvarlak kum tepesini gördüklerinde '' Bir kûfannâ gördük'' demelerinden gelmiştir. Başka bir görüşte ise insanlar burada toplandığı için bu ismi almıştır.[157]

2.4.1. Şehrin Kurulması

Müslümanlar fethettikleri topraklarda halkı rahat idare edebilmek ve toprakların kontrollerini sağlayabilmek için karargâhlara ihtiyaç duymuşlardı. [158] Kadisiye savaşının ardından ele geçirilen Medain şehrine yerleşen Müslümanların sağlığı rutubetli iklimi ve sivrisineklerin çokluğundan dolayı bozulmuş ve bu durumdan dolayı hayvanlar da zarar görmüştür. Bu durumu öğrenen Hz. Ömer, kurulacak yeni şehir için Medine şehri ile arasında nehir bulunmayan uygun yeni bir yerin tespit edilmesini istedi.[159]

Sad b. Ebû Vakkâs, Abdülmesih b. Bukayle isimli bir şahsın kılavuzluğunda Kûfe'nin yerini tespit etti. Hire ile Fırat arasında yer alan Kûfe şehrinin planlaması aşamasında ilk önce mescidin yeri belirlenmiştir. Daha sonra cami merkeze alınarak kabilelerin yerleşimi yapılmıştır. Kûfe'ye yerleştirilen kabileler şöyledir; Hemdan, Eş'ar ve Tay, Kinâne, Mezhic, Kureyş, Esed, Müzeyne, Temîm, Ribâb, Abdülkays, Kays, Kinde, Hadramut, Kudâa, Mehre, Becîle, Ezd, Huzâa, Bekr, Has'am, Tağlib ve Rebîalılar.[160]

Kûfe'nin kurulmasıyla Müslümanların doğuda yaptığı fetihler daha da artmaya başladı. Bu bölgeye Arapların yanına İranlıların gelmesiyle birlikte şehrin nüfusu hızla arttı. Bu durum şehri çok uluslu bir yapıya dönüştürmüştür. [161]

---

[157] Ebü'l-Fida, *Ebü'l-Fida Coğrafyası (Takvimü'l-Buldan)*, çev. Ramazan Şeşen, Yeditepe Yayınları, Nisan 2017, İstanbul, s.250
[158] Âdem Apak, a.g.e., cilt:II , s. 180
[159] Casim Avcı, ''Kûfe'',*TDV İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, cilt: 26, İstanbul 2002, s. 339-342
[160] Âdem Apak, a.g.e., cilt: II, s. 180-181
[161] Âdem Apak,a.g.e., cilt: II, s.180-182

Kûfe'ye yerleşen Arap olmayan mevalinin en önemli temsilcisi Ebu Hanefi gibi büyük bir ilim adamını yetiştirerek Kûfe şehri, demografik yapısı ve ekonomik hareketliliği yanı sıra ilim ve kültür hayatında da önemli olduğunu göstermiştir.[162]

2.4.2. Hz. Osman Döneminde Kûfe

Ekonomik durumunu çoğunlukla elde edilen ganimetlerden karşılayan Kûfe halkının tarım ve hayvancılık ile uğraşmalarına ve ticaret yapmalarına izin verilmemiş, yapanlarda cezalandırılmıştır. Fetihlerden gelen kaynaklardan dolayı bu tür ihtiyaçlara da gerek yoktu. Hz. Ömer'den sonra Osman r.a. döneminin ilk altı yılı fetihlerin devamından dolayı servetlerine servet katmaya devam ettiler. Ancak ikinci altı yıllık dönemde iç karışıklıklar arttı. İsyanlar başladı fetihlerin durmasıyla ekonomik kriz yaşandı. Hz. Osman bir takım tedbirler alsa da fayda vermemiş, öldürülmesiyle sonuçlanan birçok hadise meydana gelmiştir.[163]

2.4.2.1.Krizin Başlıca Sebepler

1. Kûfelilerin huzursuz olmalarının ilk sebebi Halife'nin kendi akrabalarını göreve getirmesidir. Hz. Osman halifeliğin ilk yıllarından itibaren vali olarak Ümeyyeoğullarını tayin etti. Hz. Ömer'in vefatından sonra vasiyetine uyarak görevlendirdiği Sa'd b. Ebî Vakkas ve Ebû Musa el- Eş'arî dışında valiliklere yalnızca Ümeyyeoğulları getirildi.[164] Bunlardan Kûfe valisi olarak atanan Velid b. Ukbe (Ana bir kardeşi), 5 yıl bu bölgede görev yaparak daha sonra azledilmesi sonucu Ümeyye oğullarından Saîd b. el-Âs göreve getirilmiştir.
2. Hz. Peygamberin sohbetinden istifade eden neslin yavaş yavaş vefatı sonrası yeni gelen nesil, zühd, takva, adalet ve hakkaniyet, dürüstlük bakımından eski nesilden farklı olması[165]
3. Hz. Osman döneminde görevlendirilen bazı valilerinin cizye ve haraç gelirlerini Medine şehrine göndermemesi [166]

---

[162] Mehmet Mahfuz Söylemez, *Kûfe'nin Siyasi Tarihi,* Ankara Okulu, Ankara 2015, s.24
[163] Ünal Kılıç '' Kûfelilerin Hz. Osman'a Muhalefet Etmelerinin Sebepleri'', *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi VI/II,* Sivas 2002, s.241
[164] Ünal Kılıç, a.g.m., s.241
[165] Nuri Ünlü, a.g.e, s.134; İsmail Hakkı Atçeken, *İslam Tarihi ve Medeniyeti 2 (Raşid Halifeler Dönemi),* Edit. Prorf. Dr. Ahmet Önkal, Prof. Dr. Mehmet Ali Kapar, Siyer Yayınları, Ekim 2018, İstanbul, s.263
[166] Mehmet Mahfuz Söylemez, *Kûfe'nin Siyasi Tarihi,* Ankara Okulu, Ankara 2015, s.27; İsmail Hakkı Atçeken, '' Raşid Halifeler Döneminde İç Karışıklıklar'', *İslam Tarihi ve Medeniyeti 2 (Raşid*

4. Mağlup milletlerin isyan hareketleri ve Müslümanlara karşı intikam duyguları
5. Kabilecilik ve Yeni gelen neslin diğer kabilelere göre Kureyşlilerin üstün olduğunu sürekli dillendirmeleri[167]

2.4.2.2.Kûfe'de Ayaklanma

Hz. Osman döneminde en fazla vali değişikliği Kûfe'de gerçekleşmiştir. Bunlardan Kûfe valisi tayin edilen Velid b. Ukbe içki içtiği söylentilerinden dolayı[168] görevden alınarak yerine Said b. As getirilmiştir. Görevi süresince Kûfe ileri gelenlerini, konağında ağırlar ve onlar ile şehir konuları hakkında istişare ederdi. Bir gün sohbeti sırasında '' *Kûfe arazisinin tümü Kureyş'in bahçesidir''* sözünü söyleyince şehrin ileri gelenlerini rahatsız etmiştir. Bu söz karşısında Malik b. el-Hâris (Eşter) valiye tepki göstermesi üzerine vali'nin özel muhafızı burada saygısızca davranmamaları konusunda kendilerini uyarınca Kûfe'liler muhafıza saldırmışlardır. Valilik konağında böyle bir durumun olması sonucu bir daha bu tarz toplantılar yapılmamıştır. Bu sırada Eşter ve arkadaşları da yönetime karşı isyan hareketi başlattılar. Anlık bir söz tartışması olarak görülen bu olay aslında Kureyş'e karşı biriken muhalefetin bir işaretidir.[169]

Olayların iyice artmasıyla beraber Hz. Osman'ın emri ile Malik b. el-Hâris (Eşter), Cundub, Sa'saa, İbnu'l-Kevar, Kumeyl gibi bazı Kûfe ileri gelenleri Şam'a sürülmüştür.[170] Şam valisi Muaviye gelen kişilere Kureyşlilerin üstünlüğünü kabul etmelerini ve kendilerine itaat etmelerini söylüyordu. Bu itaate yanaşmayan Kûfeliler Şam'da da faaliyetlerine devam etmeleri üzerine Kûfe'ye tekrar gönderilmiştir. Kûfe de halkı kışkırtan davranışlarından vazgeçmeyen bu adamlar, Hıms valisine gönderilmiş ve burada biraz da olsa sakin kalmışlardır. [171] Kısa süre de olsa sakin kalan Kûfe ileri gelenleri, serbest kaldıkların da davranışlarını arttırarak daha ileri götürerek devam ettirmişler ve Kûfe deki isyan hareketinin başları olmuşlardır.

Halifeler Dönemi), Edit. Prorf. Dr. Ahmet Önkal, Prof. Dr. Mehmet Ali Kapar, Siyer Yayınları, Ekim 2018, İstanbul, s.268

[167] Nuri Ünlü, a.g.e. s.134; İsmail Hakkı Atçeken, a.g.e., s.262-271

[168] Nuri Ünlü, a.g.e., s.135; İsmail Hakkı Atçeken, a.g.e., s.287

[169] Âdem Apak, a.g.e., cilt: II s.231-232

[170] Taberi, a.g.e., cilt:III, s.552-553; İsmail Hakkı Atçeken, a.g.e., s.289

[171] Nuri Ünlü, a.g.e., s.135-136; İsmail Hakkı Atçeken, a.g.e., s.289-290

Kûfeli muhaliflerin başka bölgelere sürülmesi isyanın başka vilayetlere de yayılmasını sağlamıştır. [172]

Yaşanan bu hadiseler sonrasında, Hz. Osman ashabın da fikrini alarak olayları yerinde gözlemlemeleri üzere eyaletlere müfettişler göndermiştir.[173] Müfettişlerden gelen rapora göre Hz. Osman sorunu çözmek için hac mevsiminde valileri Medine'de toplamıştır. Bu toplantı sırasında Kûfeliler, Sevad arazisinin Kureyşilerin çiftliği olarak gören Said b. el-As'ın Kûfe valiliğinden azledileceğini umuyorlardı. Fakat bekledikleri gibi olmamış vali görevine devam etmişti. Bu durum sonrasında Kûfe'nin ileri gelenlerinden Mâlik Eşter liderliğinde muhalif kesim isyan ederek, vali'nin şehre sokulmaması için mücadele etti. Bu durumu engellemek isteyen Kufe'deki Hz. Osman ve Said taraftarları, muhalifler tarafından dövülüp ya da rahatsız ediliyorlardı. Kûfe valisi Said'in Medine'de olmasını fırsat bilerek Kûfe'yi tamamen ele geçiren Mâlik, Hz. Osman tarafından gelecek askeri tedbire karşılık şehri korumak için hazırlık yapmaya başladı. Yaklaşık bin kişilik bir grup Medine'den dönecek olan valiye mani olmaları için görevlendirildi. Basra ve Suriye gibi farklı bölgelerden gelebilecek saldırıları da engellemek üzere kuvvetler gönderildi. Hz. Osman Kûfe'deki son durumu öğrenince olayların iyice artmaması için ordu göndermek yerine onları itaate davet eden bir mektup yazarak Abdurrahman b. Ebîbekr ve Misver b. Mahreme ile birlikte Kûfe'ye gönderdi. Asillerin lideri Kûfe şehrinde etki yapan Hz. Osman'ın mektubuna karşılık sert içerikli bir cevap mektubu yazdı.[174]

Yezid b. Kays el- Erhâbi, Mesruk b. el-Ecda' el-Hemedanî gibi Kûfelilerden oluşan bir heyeti Medine'ye gönderdi. Hz. Osman kendisine gelen Mektubu okuduktan sonra isyan eden asilerin şehri merkezden koparmayı düşünmediklerini kendi halifeliğine hala itaat ettiklerini anlayarak, mektubu getirenlerin huzurunda tövbe ederek Allah'tan bağışlanmak istedi. Daha sonra Ebu Musa el-Eş'ari ile Huzeyfe b. el-Yemân'ı bir mektup yazarak onları Kûfe'nin yöneticiliğe atadığını belirtti. Bu

[172] Âdem Apak, a.g.e. cilt: II, s.259-260
[173] Âdem Apak, a.g.e., cilt: II, s.260; İsmail Hakkı Atçeken, a.g.e., s.290
[174]Mehmet Mahfuz Söylemez, *Kûfe'nin Siyasi Tarihi,* Ankara Okulu, Ankara 2015, s.43-44

durum sonrasında Kûfe'de aylardır sürmekte olan isyan yatışmış ve asilerin istediği şekilde son bulmuştur. [175]

Hz. Osman'ın valiyi değiştirmesi kısa süreli de olsa Kûfelileri tatmin etmiş olsa da ancak onlara yönetime karşı çıkabilecekleri inancını ve cesaretini vermiştir. Vali'nin değişimiyle beraber Kûfe halifelik aleyhine faaliyetlerin yapıldığı merkezlerden biri haline gelmiştir. [176]

Diğer taraftan valilerin değişmesine rağmen devam eden ekonomik kriz Kûfelilerin isyanı daha da ileri taşımasına sebebiyet vermiş, Kûfeliler halifeyi iktidardan uzaklaştırmak istemiştir. En sonunda Hz. Osman giderek artan ve toplumun her kesimine yayılan isyan sonucu 12 Zilhicce 35/Haziran 655 şehit edilmiştir. Hz. Osman'ın evini kuşatıp onu şehit eden muhalif grupların içinde Kûfe'nin ileri gelenleri de bulunuyordu. Hz. Osman'ın öldürülmesi problemlerin sonu olmayarak daha sonra İslam dünyasındaki problemlerin başlangıcı olmuştur. İslam dünyasında bir dönüm noktası olan bu olay, ümmetin bir daha aynı bayrak altında toplanamamasına sebebiyet vermiştir. [177]

2.4.3. Hz. Ali'nin Halifeliği ve Kufeliler

Hz. Osman'ın şehit edilmesinden sonra olayların bu şekilde gelişeceğini tahmin edemeyen Müslümanlar bir süre şaşkınlık geçirdi. Olayın şokunu atlatan Medineli Müslümanlar ve halifeye karşı isyan edenler yeni idareci aramaya başladılar. Halifelik makamı için en öncelikli kişi Hz. Ali'ydi. Hz. Ali ise böyle bir durumda hilafet görevini üstelenmeyeceğini düşünüyordu. [178] Fakat isyancıların ısrarı üzerine Hz. Ali halifelik makamına geçmek mecburiyetinde kalmıştır. Çünkü Hz. Ali'nin Medine'yi kuşatmış ve şiddetten başka bir şey bilmeyen bu isyancılara karşı hayır deme durumu yoktu. [179]

2.4.3.1.Kûfe'nin Hz. Ali'ye Biat Etmesi

Hz. Osman'ın yerine Hz. Ali'nin halife olduğu haberi Kûfeye gelmişti. Kûfe valisi Ebu Musa el-Eş'ari bu haberi hemen halkı toplayıp duyurması gerekirken bekleyip

[175] Mehmet Mahfuz Söylemez, *Kûfe'nin Siyasi Tarihi*, Ankara Okulu, Ankara 2015, s. 43-45
[176] Âdem Apak, a.g.e., cilt:II, s.266
[177] Mehmet Mahfuz Söylemez, *Kûfe'nin Siyasi Tarihi*, Ankara Okulu, Ankara 2015, s.46
[178] Âdem Apak, a.g.e., s.281-282
[179] Cahid Baltacı, a.g.e., s.58-59

üstelik alışılmışın dışında Hz. Ali'ye hemen biat etmeyerek işi zamana bırakmıştır. Bu durum karşısında kendisini uyaranlara '' *Bu konuda insanların ne yapacağına bakacağım* '' dediği rivayet edilmektedir. Kısa bir süre sonra Hz. Ali tarafından görevden alınan Kûfe valisi Ebu Musa el-Eş'ari'nin yerine Umâre b. Şihab getirilmiştir. Bir an önce Kûfe'ye doğru yola çıkan Umâre, Tuleyhâ b. Esed ve adamları tarafından engellenerek geri Medine'ye döndürülmüştür. Bu durum karşısında Hz. Ali Kûfe konusunda aceleci karar verdiğini düşünerek Malik Eşter'in de uyarılarıyla Ebu Musa el-Eş'ari'nin Kûfe valisi olarak devam etmesine karar vermiştir. Bu karar sonrası Ebu Musa el-Eş'ari'de Hz. Ali'ye biat ederek gergin ortamı yumuşatmıştır. [180]

Kûfe'de bu olaylar olurken Suriye valisi Muaviye b. Ebî Sûfyan Hz. Ali'ye biat etmeyerek Hz. Osman'ı öldürülmesine sebep olanların cezalandırılmasını bildiren elçisini Medine şehrine gönderdi.[181] Hz. Ali beklenmedik bu olay karşısında hemen silaha sarılmayarak, diplomasi ile bu durumu halletmeyi düşündü. Muaviye'nin Hz. Ali'yi, Hz. Osman'ı şehit edenlerle aynı kefeye koyması diplomatik çabaları sonuçsuz bıraktı. Bunun üzerine Hz. Ali savaşmak mecburiyetinde kaldı ve ümmetin birliği için Muaiviye ile savaşmaya karar verdi. [182]

2.4.3.2.Cemel Vak'ası ve Bu Savaşa Katılan Kûfeli Kabileler

Hz. Ali, Şam valisi Muaviye'ye karşı hazırlıklarını yaparken Mekke'de bulunan Hz. Aişe, Talha b. Ubeydullah ve Zubeyr b.Avvâm liderliğindeki grubun Hz. Ali ile mücadele etmek için Basra'ya doğru yönelmesi üzerine Hz. Ali ordusuyla beraber Basra'ya yöneldi. Hz. Hasan'ın babasını bu seferden alıkoymaya çalıştığı fakat Hz. Ali'nin dinlemediği rivayet edilmektedir. Hz. Ali Zikar'a varınca yanlarında bulunan Muhammed b. Ebû Bekr ile Muhammed b. Ca'fer'i, Abdullah b. Abbas'ı sırasıyla Kûfe'ye gönderir. Hz. Ali en son ise Oğlu Hz. Hasan'ı ve Ammar b. Yasir'i halkı saflarına davet etmesi üzerine Kûfe'ye yollar. Kûfe valisi Ebu Musa davete icap etmese de 9000 kişi Hz. Hasan ve Ammar'la beraber Hz. Ali'nin ordusuna katılırlar. İki tarafın ileri gelenleri de harp taraftarı değildi, sulh yoluyla halledilmesini istiyorlardı. Bu sebeple elçiler gidip gelmeye ve anlaşma ortamı oluşmaya başladı.

[180] Mehmet Mahfuz Söylemez, *Kûfe'nin Siyasi Tarihi*, Ankara Okulu, Ankara 2015, s.53-55
[181] İsmail Yiğit, *Emeviler (41-132/661-750)*, İsam Yayınları, Ankara 2016, s.28
[182] Mehmet Mahfuz Söylemez, *Kûfe'nin Siyasi Tarihi*, Ankara Okulu, Ankara 2015, s.55

Bu durum Hz. Ali'nin ordusunda yer alan Hz. Osman'ın katillerini rahatsız etmişti. 2500 kişilik bir grubu oluşturan Hz. Osman'ın katilleri bir plan yaparak bu ortamı bozmayı amaçlamışlardır. Hicri 36. ncı yılın Cemaziye'l-ahire ayında Hz. Osman'ın katillerinden Abdullah b. Sebe[183] ve adamları herkesin uykuda olduğu bir anda güneş doğmadan harekete geçerek iki gruba karşı saldırdılar. Uyanan herkes silahlarına koştu. Basralılar Hz. Ali taraftarlarının saldırdığını zannediyor. Hz. Ali taraftarları da Basralıların saldırdığını zannediyordu. Abdullah b. Sebe işi iyice büyütmek için hiç ara vermeden saldırıya devam ediyordu. Gayelerine ulaşmışlardı. Katiller hesap vermekten kurtulmuş savaş iyice kızışmıştı. Talha ve Zubeyr'in ölümü ile beraber Basra ordusu geri çekilmeye başladılar. Hz. Aişe'nin bindiği deveyi tutan herkes teker teker ölüyordu. Savaş, Hz. Aişe'nin devesinin çevresinde yoğunlaştığından dolayı '' Cemel Vak'ası '' Deve olayı'' denilmiştir. Bu savaşta pek çok Müslüman ölmüştü. Ordusu galip gelen Hz. Ali, Hz. Aişe'yi Basra'da ziyaret ederek onu Medine'ye gönderdi. Bu olay 656 Ekim'de meydana gelmiştir. [184]

Hz. Ali ile birlikte yer alan başlıca Kûfe kabileleri şunlardır:

1. Tay kabilesi: Liderleri Adiyy b. Hatim et-Taî
2. Himyer ve Hemedân kabileleri: Başlarında Said b. Kays el-Hemedanî
3. Mezhic ve Eş'ar kabilesi: Liderleri Ziyad b. Nadr el-Hârisi
4. Becile, Hassam ve Ezd kabileleri: Liderleri Mihnef b. Süleym el-Ezdi.
5. Abdu'l-Kays kalibelesi: Liderleri Muhtar'ın Amcası İbn Mesud es-Sekafî
6. Kinane, Esed, Temim, Müzeyne, Ribah kabile: Liderleri Malik b. Yesâr el-Riyahi,
7. Tağlib ve Bekr kalisesi: Komutanları Va'la b. Mahdûc ez-Zuheyli[185]

2.4.3.3.Kûfe'nin Başkent Oluşu

Hz. Ali Cemel Savaşı'nı takiben Basra'da bir süre kalmış ve daha sonra Abdullah b. Abbas'ı buraya vali olarak tayin ettikten sonra Kûfe'ye geçmiştir. Burada Azerbaycan ve Hemedan valisinin biatlerini almıştır.[186]

---

[183] Abdullah b. Sebe; " *Eserlerde İbnü's-Sevdâ, İbn Sebe el-Himyerî İbni Sebe Vehb er-Râsibî el-Hemedanî isimleriyle de ifade edilen Abdullah b. Sebe, Sebeiyye, Sebâiyye ya da Sâibe adlı Şii mezhebin aşırı bir kolunun da kurucusu sayılır.''* Bkz. Ethem Ruhi Fığlalı, ''Abdullah b. Sebe'', *TDV İslam Ansiklopedisi,* TDV yayıları, cilt:I, İstanbul 1988, s.133-134

[184] Nuri Ünlü, a.g.e, s.147- 151

[185] Mehmet Mahfuz Söylemez, *Kûfe'nin Siyasi Tarihi,* Ankara Okulu, Ankara 2015, s.61-62

Muaviye ile mücadeleye hazırlanan Hz. Ali, H. 36. yılın Recep ayında burayı başkent haline getirdi. Hz. Ali'nin Kûfe'yi başkent yapmasıyla birlikte Medine önemini yitirmeye başlamış devletin uzak bir eyaleti haline gelmiştir.[187]

2.4.3.4.Sıffîn Savaşı

Cemel Vakası'ndan galip gelen Hz. Ali'ye Yemen, Basra Mısır ve Hicaz halkı biat etmiş, geriye bir tek Suriye Bölgesi kalmıştı. Hz. Ali, Muaviye ile arasındaki problemi diplomasi ile halletmek istiyordu. Kûfe sakinlerinden Cerir b. Abdullah'ı elçi olarak gönderdi. Fakat Muaviye barışı düşünmemekteydi. Savaşın kaçınılmaz olduğunu gören Hz. Ali ordusuyla beraber Şam istikametine harekete geçti. İki ordu arasında 19 Temmuz 657 'de çatışmalar başladı. Irak ordusunun şiddetli taarruzu karşısında mağlup olacağını anlayan Muaviye, Amr b. As'ın teklifiyle ordusunun mızraklarının ucuna Kur'an sayfalarını taktırarak savaşın bitirilmesini ve hakemlerin kararlarına bırakılmasını sağladı. [188] Hz. Ali bunun hile olduğunu söylese de adamlarının baskısına boyun eğerek savaşı sonlandırdı. Savaş sonrasında hadise hakemlere bırakıldı. Hz. Ali'nin hakemi Kûfe valisi Ebu Musa el-Eş'arî, Muaviye'nin ise Amr b. As oldu. Şubat 658'de toplanan hakemler her ikisini de azlederek yeni bir halife tayinine karar verdiler. Fakat Amr b. As'ın hile yapması ile karar bozuldu. Suriye askeri Şam'a, Hz. Ali'de daha sonra Kûfe'ye çekildi. Bu olay sonrası Hz. Ali ordusundaki hariciler isyan ederek Hz. Ali'nin safından ayrıldılar. Birazı nasihatlerle geri döndürülsede geri kalanlar Temmuz 658'de bertaraf edildi. Sıffîn savaşında 10.000 Müslüman'ın öldüğü rivayet edilmektedir.[189]

Hariciler ile mücadelesinden dolayı Hz. Ali, Muaviye ile ciddi bir mücadeleye giremedi. Muaviye gün geçtikçe güçlenirken, Hz. Ali ordusundan ayrılanlardan dolayı güç kaybetmekteydi. Son dönemlerinde Hz. Ali, Muaviye'ye karşı ordu toplamakta oldukça zorlanmaktaydı.

Muaviye ile Hz. Ali mücadelesinde, Hz. Ali'nin Murad kabilesine mensup [190] Abdullah b. Mülcem tarafından Hicri 21 Ramazan 40/ 28 Ocak 661 yılında şehit

---

[186] Nuri Ünlü, a.g.e, s.151
[187] Mehmet Mahfuz Söylemez, *Kûfe'nin Siyasi Tarihi,* Ankara Okulu, Ankara 2015, s. 62-63
[188] İsmail Yiğit, a.g.e, s.29-30
[189] Nuri Ünlü, a.g.e, s.152-153
[190] Mehmet Mahfuz Söylemez, *Kûfe'nin Siyasi Tarihi,* Ankara Okulu, Ankara 2015, s.72

edilmesiyle son bulmuştur.[191] Hz. Ali'nin defin işlemleri tamamlanarak er-Rahbe de toprağa verilmiştir.[192]

2.4.4. Hz. Hasan'ın Halifeliği Döneminde Kûfe

Kûfeliler Hz. Ali'nin vefatından ardından evladı Hz. Hasan'a biat ettiler. Hz. Hasan savaşma isteği olmayan Kûfeli insanlarla bir şey yapılamayacağını anladığından ve daha fazla Müslüman kanı dökülmemesi için Kûfe'deki Beytu'l-mâl'ın kendisine bırakılması, İran bölgesindeki bazı şehirlerden alınan vergilerin kendisine verilmesi, Hz. Ali'ye küfredilmemesi şartları ile halifeliği Muaviye b. Ebû Süfyan'a bırakmaya razı oldu.[193]Hz. Hasan'ın Muaviye ile anlaşmasında en önemli etken ise Muaviye'ye karşı mücadelesinde Kûfelilerin onu yalnız bırakmasıydı.[194] 29 Temmuz 661'de Muaviye, İslam dünyasının halifesi olmuş, Hz. Hasan'da Medine'ye yerleşmiş ve bundan sonra siyasete karışmamıştır.[195]

[191] A. Serdar Özlü, *Dört Halife Döneminde İç Güvenlik,* Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2003, s.83
[192] Abdulhalik Bakır*, Ali B. Ebî Talib (R.A) (Hayatı, Kişiliği ve Faaliyetleri)*, Çağ Ofset Matbaacılık, Elazığ 1998, s. 179
[193] Nuri Ünlü, a.g.e., s.156; Âdem Apak, a.g.e., cilt: II, s.383-394
[194] Mehmet Mahfuz Söylemez, *Kûfe'nin Siyasi Tarihi*, Ankara Okulu, Ankara 2015, s.103; Âdem Apak, a.g.e., cilt: II, s.383-394
[195] Nuri Ünlü, a.g.e, s.156; Halife b. Hayyat, a.g.e., s.250

3. EMEVİLER DÖNEMİ HİLAFET MERKEZLERİ

3.1.Emevi İktidarı: Şam

Türkçede Şam olarak bilinden şehrin adı Dımaşk'tır. Bilâdüşşâm bölgesinin önemli merkezleri arasında yer alan Şam şehri,[196] üçüncü iklimin sonunda olup, konum olarak 600 boylamda, 330 30' enlemdedir. Ebu'l Fida eserinde Guta adlı ovasını dünyadaki en güzel manzaralı dört cennetten biri olarak kabul etmektedir.[197] Bu şehir için Arapça Dimaşk, Dimaşkü'ş-Şam isimleri yanında, Suriye bölgesi için kullanılan Şam ifadesi de kullanılmaktadır. Bu ad Asurca Dimaşki ve Timaşgi şeklindedir. İyi veya hoş (tayyib) anlamlarına gelmektedir. Şam şehri için *Cullak, el-''Azrâ'', Ceyrûn,İrem-i zât'il-'İmadi, Beytü'r-Râmûn, Bâbü'l-Ka'be, Fustâtü'l-Müslimin, Demâskû ve Damascus* gibi özel isimlerde verilmekteydi.[198]

3.1.1. Şehrin Tarihi Gelişimi

Etrafı dağlar ile çevrili bol suların, ağaçların, tarların ve ekinlerin bulunduğu Şam, [199] bulunduğu coğrafi konum sebebiyle M.Ö VIII. yüzyılda Asurluların, VII. yüzyılda Babillerin, VI. yüzyılda Greklerin ve I. yüzyılda ise Romalıların egemenliği altına girmiştir.[200]

Hz. Ebu Bekir döneminde Ridde savaşlarının ardından Müslümanlar, devletin birliğini yeniden sağlayarak Arap yarımadasının kuzeyine geniş çaplı bir fetih harekâtı başlatmışlardır. Hicretin 12. yılından itibaren Şam topraklarına karargâh kurdular. Müslüman birlikleri Şam'a ulaşınca Heraklieos, kardeşi Teodor (Tezarik) 'un başında bulunduğu 90 bin kişiden oluşan orduyu bölgeye sevk etmiştir. Karşısındaki bu büyük orduya karşı savaşmanın mümkün olamayacağını anlayan Amr b. el-As, Hz. Ebu Bekir'den yardım istedi. Halife bunun üzerine Irak cephesinde bulunan Halid b. Velid'i Suriye cephesine göndermeye karar verdi. Diğer taraftan Şam bölgesinin farklı yerlerinde karargâh kurmuş olan Yezid b. Ebû Süfyan, Şurahbil b. Hasene gibi komutanlar Halid b. Velid komutasındaki orduyla

[196] Cengiz Tomar, ''Şam'', *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi cilt 38,* TDV Yayınları, İstanbul 2010, s. 320-325
[197] Ebü'l-Fida,a.g.e., s.217
[198] Oğuzhan Samıkıran, *Osmanlı İdaresinde Şam (1750-1800),* Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Elazığ 2013, s.1
[199] İbn Havkal, a.g.e., s.152
[200] Oğuzhan Samıkıran, a.g.e, s.2

birleşmek üzere bölgeye doğru hareket etmişlerdi. Hicretin 13. yılı [201]Cemâziyelevvel'de / 30 Temmuz 634 *Ecnadeyn* meydan muhaberesinde iki ordu karşı karşıya geldiler. Müslümanların galibiyeti ile sonuçlanan bu savaş sonrasında Bizans askerleri Kudüs, Fihl, Dımaşk gibi Şam şehirlerine sığındılar. Hz. Ebu Bekir'in vefatı üzerine Şam seferlerinin sorumluğu Hz. Ömer'e geçmişti. [202]

3.1.2. Suriye Fetihlerinin Önünün Açılması ve Dımaşk'ın (Şam) Müslümanlar Tarafından Fethi

Ecnadeyn savaşından sonra Bizans askerleri Şam şehirlerine sığınmışlardı. Onları takip eden Müslümanlar ilk önce Ürdün sınırında yer alan *Fihl* şehrine yürüdüler. Müslümanların ilerleyişi karşısında Bizans Kralı, Rum topraklarıyla beraber Cezîre bölgesinden topladıkları askerler ile büyük bir ordu kurarak Müslümanların üzerine gönderdi. H. 13 senesinde Halid b. Velid gelen orduyu *Fihl* savaşında yenilgiye uğrattı. Büyük kayıplar veren Bizans ordusu başta Dımaşk olmak üzere Şam şehirlerine sığındılar. [203]

Fihl ve *Ecnadeyn* savaşında ağır yenilgi alan Bizans ordusunun büyük bir kısmı Şam'ın merkezi Dımaşk'a sığınmışlardı. Müslüman komutanlar burayı kuşatmaya karar verdi. [204] Hicretin 14. Yılı Recep ayında / Eylül 635'de Şam ahalisi doğudaki kapıyı Halid b. Velid komutasındaki orduya bırakması ve Bizans askerlerinin doğuya çekilmesiyle Şam Müslümanların eline geçti. Araplar kış mevsimini burada geçirerek Heraklios'un ordusunun gelmesinden dolayı Şam şehrini tahliye etmiştir. Daha sonra 636 yılında Şam ikinci defa kuşatılarak ele geçirilmiştir. Muaviye'nin halifeliği döneminde Şam, Emevi devletinin başkenti olmuş şehir merkezini Emevi câmii'nin çevresi oluşturmuştur. Emevi devletinin sonlarına doğru Iraklılar, Şam şehrini harap ederek birçok yerini yakıp yıkmıştır. Yezid b. Velid'in ölümü üzerine başa geçen II. Mervan döneminde başkent Şam'dan Harran'a taşınarak 80 yıldan fazla süren

[201] Belazuri; *Fütühu'l-Büldan (Ülkelerin Fetihleri),* Çev. Mustafa Fayda, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara 1987, s.165
[202] Âdem Apak,a.g.e., cilt: II, s.85-88 ; Casim Avcı, a.g.e., s 54
[203] İsrafil Balcı, '' Şam Bölgesi Fetihleri'', *İslam Tarihi ve Medeniyeti 2 (Raşid Halifeler Dönemi),* Edit. Prorf. Dr. Ahmet Önkal, Prof. Dr. Mehmet Ali Kapar, Siyer Yayınları, Ekim 2018, İstanbul, s.176-177
[204] Âdem Apak, a.g.e. cilt II, s.146-147

Şam'ın başkentlik serüveni son bulmuştur.[205] Abbasiler döneminde Mütevekkil, Şam'ı tekrar başkent yapma girişiminde bulunsa da başarılı olamamıştır.[206]

878 yılında Şam, Tolunoğulları'nın egemenliği altına girmiş son dönemlerinde Karmatilerin saldırısına uğrayarak şehir büyük zarar görmüştür. Fatimiler Dönemi ise Şam için pek parlak olmamış, kötü yönetim ve isyanlara bağlı olarak 1086 yılında Emevi Camisi yanarak bu düzensiz ortamdan nasibini almıştır. Daha sonra Selçuklu beylerinden Atsız'ın Şam'ı ele geçirmesiyle birlikte şehir Fatimiler'in elinden çıkarak Selçuklu himayesine girmiştir.[207]

3.2.Emeviler Dönemi ve Şam'ın Başkent Oluşu

3.2.1. Emevi Devleti ve Muaviye b. Ebû Süfyan

Cahiliye döneminde Mekke ve Medine'de okuma yazma bilen kişi sayısı 33'tü. Muaviye b. Ebî Süfyan bunlardan biriydi. Hz. Muhammed'e kâtiplik yapmış ve Emevi devletinin kurucusu Muaviye [208] hicretin 41. yılında Hz. Hasan'ın halifeliği kendisine bırakmasının ardından Müslümanları yeniden bir arada toplamıştır. Bu birliktelik yılına '' Amû'l-Cemâa (Birlik Yılı) adı verilmiştir. Ancak Hz. Ali taraftarların gizli muhalefeti ve Hariciler ile şiddetli mücadeleler tam olarak bütünlüğün sağlanmasını engellemiştir. Emevi iktidarı boyunca her iki topluluk da devletin en önemli iç politika sorunu olmuştur.[209]

3.2.1.1.Haricilerin Ayaklanması

Emevi devletini kurup iktidara geldikten sonra Muaviye iki önemli problem ile karşı karşıya geldi. Bu problemler Haricîler ve Hz. Ali taraftarlarının ortaya çıkardığı muhalefet hareketiydi. Muaviye bu durumu engellemek için her iki topluluğun çoğunlukta olduğu Irak bölgesine üst düzey yetkiler vererek önemli valiler atamaya

[205] Oğuzhan Samıkıran, a.g.e, s. 4-5
[206] Fatih Güzel, *Abbasiler'de Emîru'l-Ümerâlık Müessesesi,* Selçuk üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2005, s.24-25
[207] Oğuzhan Samıkıran, a.g.e, s. 4-5
[208] Yernar Mazhein, *Yâ'kûbî'nin Târîhu'l-Ya'kûbî ve İbnü'l-Esîr'in El- Kâmil Fi't-Târih'ine Göre Emevi Halifelerinin Kişilikleri,* Selçuk üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2010, s.50
[209] İsmail Yiğit, a.g.e., s.31-32

karar verdi. Dönemin siyasi dâhileri olarak bilinen Mugire b. Şu'be[210] Kûfe'ye, Ziyad b. Ebih[211]Basra'ya vali tayin edildi. Haricilerin ilk ortaya çıkışı Sıffin savaşı sonrasında imzalanan Tahkim anlaşmasıyla başlar. Hz. Ali ile aralarında çıkan görüş ayrılığı ilk önce muhalefete dönüşmüş daha sonra isyan hareketi olmuştur. Haricilerin Hz. Ali döneminde ki son faaliyeti ise halifeyi şehit etmeleri olmuştur. [212]

Belazuri'ye göre Hariciler yaklaşık 20 yıl süren Muaviye döneminde iktidara karşı 16 defa isyan girişiminde bulunmuşlardır.[213]

Muaviye'ye karşı haricilerin ilk isyanı Hz. Hasan'dan biat almasından hemen sonra Ferve b. Nevfel el-Eşcai tarafından başlatıldı. Bu isyanı başlangıçta Şam'dan gönderdiği ordularla bastırmaya çalışan Muaviye başarılı olamayınca Iraklıların eliyle bastırmak için Hz. Hasan'dan yardım istedi. Fakat Hz. Hasan'dan '' *Ben ehl-i kıbleden olanlarla savaşmak isteseydim, ilk önce senden başlardım. Ben ümmetin birliği ve kanının akmasının engellenmesi için savaşı terk ettim''* cevabını aldı. Muaviye olumsuz cevap almasına rağmen ısrarlı girişimleri sonucunda çok sayıda Iraklıların yardımını almayı başardı. Hz. Ali'nin intikamını almak isteyen Iraklılar Haricilerin üzerine amansızca saldırmaya başladılar. Böylece Muaviye Hz. Ali taraftarlarıyla Haricilerin isyanını bastırarak Irak'ta meydana gelen problemi yine Iraklılar tarafından çözmüş ve Hariciler ile Hz. Ali taraftarlarının birleşmesini de engellemiştir. Haricilerin Abdullah b. Ebul-Havsâ liderliğinde yönetime karşı ikinci isyanı da aynı siyasetle Kûfeliler eliyle bastırılmıştır. Muaviye döneminde Hariciler gerek Kûfe'de gerekse Basra 'da yönetime büyük problem teşkil ediyordu. Kûfe valisi Mugire b. Şu'be'nin rahat hallerinden istifade eden Hariciler, Havsere b. Vedâ, Şebîb b. Becere el-Eşcaî, Ebû Meryem, Ebû Leylâ'nın liderliğinde isyan başlatsalar

---

[210] ''*Mugîre b. Şûbe, gençliğinde uyuyan bir arkadaşını bıçaklayarak Medineye kaçarak Hz. Muhammed'e sığınmıştır. Hz. Muhammed'de onu Hicretin 9. yılında kendi memleketi olan Taif'teki putları kırmakla görevlendirdi. Hz. Ali döneminde Muaviye'yi yerinde bırakmayı tavsiye etmiş fakat tavsiyesi yerine getirilmeyince Muaviye'nin tarafını tutmuştur. Muaviye zamanında Ku'fe valiliğine getirilmiş Azerbaycan ve Medya'yı fethetmiştir.''* Bkz. Bkz. Bahriye Üçok, *İslam Tarihi Emeviler – Abbasiler,* Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1979, s.33-34

[211] ''*Ziyad b. Ebihi, Hz. Ebu Bekir dönemin de Müslüman olan Ziyad, Sümeyye adlı bir cariyenin oğludur. Hz. Ali dönenimde beytülmâl işleri ile görevlendirilmiştir. Hz. Ali'nin şehit edilmesinden sonra Hz. Hasan'a bağlı kalan Ziyad, daha sonra Hz. Hasan'ın hilafeti Muaviye bırakmasıyla birlikte, Emeviler devletinin safına geçirek ilk önce Basra valiliği ardından da Kûfe şehri de kontrolü altına bırakılarak, Irak bölgesinin tamamına hükmetmiştir.* Bkz. ''Ziyâd b. Ebîh''*TDV İslam Ansiklopedisi,* TDV Yayınları, cilt 44. , İstanbul 2013, s.480-482

[212] Âdem Apak, *Anahatlarıyla İslam Tarihi III (Emeviler Dönemi),* Ensar, İstanbul 2012, s.48-49

[213] İrfan Aycan, '' Emeviler Dönemi İç Siyasi Gelişmeleri (41-132/661-750)'', *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* Cilt: XXXIX, Sayı: 1, Ankara 1999, s.150

da bu isyan hareketleri de yine bölge halkı Iraklılar tarafından bastırılmıştır. Hicretin 45. yılında Basra valisi Abdullah b. Amir'i, Muaviye görevden alarak yerine Ziyâd b. Ebîh'i vali olarak atadı. Daha sonra Kûfe valisi Mugîre b. Şu'be'nin ölümüyle buranın yönetimi de Ziyad'a bırakılmıştır. Ziyad, bölgede düzeni sağlamak amacıyla şiddete dayalı ve baskıcı yönetim uyguladı ve haricilerin isyanını, Muaviye'nin siyasetini devam ettirerek Iraklılar ile bastırdı. Ziyad'ın baskıcı yönetimi kısa süreli de olsa bölgede istikrarı sağladı. Ziyad b.Ebîh'inin vefatı üzerine yerine geçen oğlu Ubeydullah zamanında kısa süren sükûnet ortamı bozuldu. Hârici isyanı meydana geldi. Babası gibi muhalifleri şiddete dayalı politika uygulayarak bastıran Ubeydullah, Hicri 58. /M. 678 yılında Urve b. Übeyde, Tavvâf b. Allâk, Evs b. Ka'b ve Ebû Bilâl Mirdas b. Udeyye liderliğinde çıkan Harici isyanını da bastırmıştır. [214]

3.2.1.2.Muaviye'nin Hz. Ali Taraftarlarıyla İlişkisi

Hz. Ali taraftarları, Hz. Hasan'ın idareyi Muaviye'ye teslim etmesini hoş karşılamasalar da biat etmek zorunda kalmışlardı. Fakat Hz. Ali çocuklarına bağlılıklarını devam ettiriyor, iktidara karşı faaliyetlerini zaman zaman belli ediyorlardı. Haricilere karşı Muaviye'ye yardım eden Hz. Ali taraftarları Basra ve Kûfe valilerinin şiddet politikasına maruz kalıyorlardı. Muaviye bu duruma göz yumsa da kendisi zıt bir politika uygulayarak Ali evladına karşılık yakınlık gösteriyor ve onların gönüllerini almaya çalışıyordu. Ancak bu durum Hz. Ali taraftarlarının Muaviye'ye karşı düşüncelerini değiştirmedi. Kûfe'de Hucr b. Adî ve arkadaşları liderliğinde, Hz. Ali taraftarları yönetime karşı isyankâr bir tavır takılıyorlardı. Tüm uyarılara rağmen bu davranışlarından vazgeçmeyen Hucr ve on iki veya on dört arkadaşı, Ziyâd b. Ebîh'i tarafından ayaklanma ile suçlanarak bir iddianame sonrasında Suriye'ye gönderildi. İçlerinden altısı serbest bırakılırken Hucr ve diğer arkadaşları öldürülmüştür. Bazen bu tarz olaylar yaşansa da Muaviye, Hz. Ali taraftarlarını kontrol altında tutmayı başararak halifeliği döneminde onların isyancı bir tutum sergilemelerini engelledi. Devletin diğer önemli bölgesi Mısır'da ise Muaviye'nin iş birliği yaptığı Amr b. Âs'ın başarılı yönetimi bölgede huzuru sağlamış devletin güçlenmesinde etkili olmuştur. [215]

[214] Âdem Apak, a.g.e., cilt: III, s. 49-53; İrfan Aycan, *Saltanata Giden Yolda Muaviye b. Ebî Süfyan,* Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2010, s.167-182
[215] İsmail Yiğit, a.g.e., s.33-34

3.2.1.3.Fetihlerin Yeniden Başlaması

Ebu Bekir r.a zamanın başlatılan fetih hareketleri Hz. Ömer'in halifeliği zamanında hız kazanmış, Osman r.a.zamanında ise en geniş sınırlara ulaşılsa da son dönemlerde yavaşlamıştır. Hz. Ali'nin halifeliği döneminde ise iç çekişmelerden dolayı fetih hareketleri durma noktasına gelmiştir. Hz. Hasan'dan halifeliği devralarak Müslümanları tek bir yönetim altında birleştiren Muaviye iktidara gelmesiyle beraber iç sebeplerle uğraşmasına rağmen diğer taraftan da hızlı bir şekilde fetih hareketlerini başlatmıştır. Bu dönemde fetihler üç cephede gerçekleşmiştir:[216]

Türkistan Fetihleri; Abdullah b. Amir'in Kûfe valiliği döneminde Sicistan bölgesine Abdurrahman b. Semura vali olarak getirildi. Abdurrahman, yanına ordusunu alarak çevre bölgelere akınlar yapmaya başladı. Kabil, Bust, Zeran ve Gazne'yi alarak buraları cizye'ye bağlamıştır. Ancak Sicistan'a dönmesiyle beraber bölge halkı tekrar isyan etmiştir.

Bu dönemde yine Abdullah b. Amir, Hind sınırlarına Abdullah b. Sevvar'ı göndermiş, Hindlilere karşı önemli zaferler kazanılmış ve birçok ganimet elde edilmiştir.[217]

Sicistan'daki merkezlerin fethinden sonra Tohâristan, Kuhistan, Buhara (54/674) ve Semerkant fethedilerek bazı doğu hükümdarları da vergiye bağlanmıştır.[218]

İstanbul ve Anadolu Akınları; Muaviye Hz. Osman döneminde Suriye valiliği yaptığı sırada savunmayı güçlendirerek '' savaif '' adı verilen Bizans'a yaz seferlerini başlatmıştır. Hz. Ali ile mücadelesi sırasında Bizans ile uğraşmak istemeyen Muaviye kısa bir süreliğine Bizans ile anlaşma imzalayarak sulh yapmıştır. Hz. Hasan'dan halifeliği devraldıktan sonra Muaviye tekrar Bizans'a karşı seferler düzenlemeye başlamıştır. [219]

[216] Âdem Apak, a.g.e, cilt: III, s.56-57; İrfan Aycan, a.g.e., s.205-207
[217] Nuri Ünlü, a.g.e., s.161-162 İrfan Aycan, a.g.e., s.211-218
[218] İsmail Yiğit, a.g.e., s.36
[219] İsmail Yiğit, a.g.e, s.35

Muaviye 647 yılında Kapadokya'ya girerek, Kayseri'ye kadar ilerledi. Daha sonra Frygia'ya yöneldi. Amarion (Afyon) şehrini ele geçirmek istese de başarılı olamamış, Dımaşk'a değerli ganimet ve büyük sayıda esir ile dönmüştür. [220]

663'den itibaren Anadolu'ya akınlar sürekli hale gelerek devam etmiştir. Basra valisi Busr b. Ebî Ertat, Anadolu içlerine doğru sefere çıkmış Üsküdar'a kadar ulaşmıştır. Daha sonra Süfyan b. Avf komutanlığında büyük bir ordu hazırlayan Muaviye, İstanbul üzerine sefer tertip etmiştir. Bu sefere Abdullah b. Abbas, Abdullah b. Zübeyr ve Ebu Eyyubu'l-Ensari gibi ashaptan kişiler ve Muaviye'nin oğlu Yezid'de katılmıştır. Ebu Eyyubu'l-Ensari bu sefer sırasında İstanbul'da vefat etmiş ve sur dışında bulunan bugünkü Eyüp semtine defnedilmiştir. Müslümanlar bu seferde başarılı olamayıp geri dönmüşlerdir. (670/5) Muaviye b. Ebî Süfyan'ın valiliği döneminde başlattığı deniz seferleri, Hz. Ali ile mücadelesi sırasında durmuş, on yıl aradan sonra tekrar başlamıştır. Kıbrıs, Rodos, Sakız ve bazı Ege adaları ele geçirilmiştir. Muaviye daha sonra donanmayı Kyzıkos'a (Kapıdağ) göndererek burayı fethetmiştir. Buranın ele geçirilmesiyle birlikte İstanbul'a karşı yapılacak bir harekât için önemli bir üst ele geçirilmiştir. 672 yılında İzmir'i zapt eden donanma 674 yılında İstanbul'u kuşatmıştır. 678 yılına kadar süren bu kuşatma her yaz devam etmiştir. Fakat fırtına vs. gibi sebeplerden dolayı zarara uğrayan donanma daha fazla dayanamayarak geri dönmüştür. Bu kuşatma esnasında Rum ateşi denilen yakıcı madde Müslümanların kaybetmesinde etkili olmuş seferin olumsuz sonuçlanmasını sağlamıştır. [221]

Kuzey Afrika Fetihleri; Hz. Osman'ın şehit edilmesinden sonra ortaya çıkan karışıklılardan dolayı İfrîkiye (Tunus)'de, bazı merkezler itaatten ayrıldı. Muaviye, Hz. Ali mücadelesi sırasında isyancıların elinde kalan bu merkezlere fetih hareketi başlattı. Muaviye'nin İfrîkiye'ye gönderdiği Muaviye b. Hudeyc, Sûse şehrini ele geçirerek İfrîkiye sahillerine çıkarma yapan Bizans donanmasını engellemiştir. Daha sonra Celûla ve Benzert gibi bölgedeki pek çok merkezi ele geçirmiştir. 670 yılında Kuzey Afrika'ya vali olarak atanan Ukbe b. Nâfi', Mağrip seferleri için karargâh olarak *Kayrevan* şehrini kurmuştur. Ukbe b. Nâfi' seferlerini Atlas okyanusuna

[220] İrfan Aycan, a.g.e., s.207
[221] Nuri Ünlü, a.g.e., s.163

doğru genişletmiş ve başarılı yönetimi sonrası Berberilerin (bölge halkı) İslam'a girmesini sağlamıştır. [222]

3.2.1.4.Hz. Hasan'ın Vefatı ve Yezid'in Veliaht İlan Edilmesi

625 yılında Medine'de dünya'ya gelen Hz. Hasan hicretin 49. yılında / 669 Nisan ayında vefat etmiştir. Karısı Ca'de binti Eş'as tarafından zehirlendiği iddia edilen Hz. Hasan, *Baki* mezarlığına defnedilmiştir. [223]

İslam dünyasında yeni bir kargaşa meydana gelmesini istemeyen Mugire b. Şube, Muaviye'ye oğlunu veliaht yapmasını tavsiye etmiştir. Bu tavsiyeye olumlu bakan Muaviye kendinden sonra yerine Yezid'i veliaht olarak göstermiştir. Iraklılar ilk başta bu duruma karşı çıksalar da kendilerine yapılan ihsan ile bu durumu kabullenmişlerdir. Bu duruma karşı çıkan bir diğer grup ise Mekke ve Medine ahalisiydi. Muaviye b. Ebî Süfyan 1000 kişilik bir grupla, direnenlerin bazılarından bey'at almış ise de Mekke halkı direnmiştir.(676) Muaviye'nin bu kararı sonrasında Hulefâ-yi Râşidîn döneminde istişareye dayalı yönetim, veraset kuralına dayalı bir hanedana, hilafet kurumuda verasete dayalı mutlak bir saltanata dönüşmüştür.[224]

3.2.2. Muaviye'nin Vefatı ve Yezid'in Halifeliği

Muaviye b. Ebû Süfyan'ın Nisan 680 yılında Dımaşk'da vefatı üzerine aynı gün Yezid halife olarak biat aldı.[225]

Yezid b. Muaviye babasının vefatı sonrası iktidara geçtiğinde otuz dört yaşındaydı. Muaviye'nin başarılı yönetimi sonrasında İslam dünyasında sükûnet sağlanmış, Yezid problemsiz bir devletin başına geçmişti. Yönetimin Emevi devletine geçmesiyle beraber siyasi ve ekonomik güç Irak ve Hicaz bölgesinden Şam'a geçmişti. Bu nedenden dolayı Hicaz ve Irak bölgesi halkı Emevi halifelerini kabullenmiyorlardı. Hz. Hüseyin ve Abdullah b. Zübeyr'in liderliğini oluşturduğu ufak bir topluluk Yezid'in halifeliğine biat etmedi. Bu olay sonrası Yezid, Hz. Hüseyin ve İbn Zübeyr'in biatlerinin alınması için Medine valisini görevlendirdi ve

[222] İsmail Yiğit, a.g.e., s.36
[223] İbnü'l-Esir, a.g.e., cilt: III, s.466-467
[224] Nuri Ünlü, a.g.e., s. 165; Âdem Apak, a.g.e., cilt: III, s.71-82
[225] İsmail Yiğit, a.g.e., s.38-39

gerekirse şiddet uygulamasını söyledi. [226] Medine valisinin yumuşak davranışını fırsat bilen Hz. Hüseyin ve İbn Zübeyr Medine'den Mekke'ye kaçarak Harem'e sığındılar daha sonra birbirlerinden bağımsız bir şekilde Emeviler aleyhinde faaliyetlere başladılar. [227]

Muaviye'nin ölümü dikkatlerin yeniden Hz. Hüseyin'e çevrilmesine sebep oldu. Hz. Hüseyin'in Yezid'e biat etmeyip Mekke'ye gittiği haber alan Kufe'deki taraftarları [228] ona Kufe'ye gelip liderleri olmasını belirten mektupları göndermeye başladılar. Kufe'de kendisini halife ilan ederek, birlikte Yezid'e karşı savaşacaklarını söylüyorlardı. Hz. Hüseyin bu davet üzerine Kufe'lileri isyan hareketine organize etmesi için amcasının oğlu Müslim b. Akil'i Kûfe'ye gönderdi. Kufe'ye ulaşan Müslim, Hz. Hüseyin adına biat almaya başladı. Daha ilk günden biat edenlerin sayısı 12.000 veya 18.000 kişiyi aştığı rivayet edilmektedir. Müslim bu sayı sonrasında Hz. Hüseyin'e durumu bildirmek ve onu Kûfe'ye çağırmak için Mekke'ye bir haberci gönderdi. Fakat bazı kişilerin Yezid'i haberdar etmesiyle birlikte Emevi halifesi Kûfe'ye sert yönetimi ile tanınan Basra valisi Ubeydullah b. Ziyad'ı atamıştır. Hz. Hüseyin'in taraftarları arasına koyduğu casus sayesinde Müslim ve arkadaşlarının faaliyetlerini engelleyen Ubeydullah, 12.000 gibi bir sayıya erişen Hz. Hüseyin taraftarlarını dört bin kişiye kadar düşürmüştür. [229]

Hz. Hüseyin, Müslim'in Kûfe'ye davetini bildiren mektuplarını alınca harekete geçmeye karar verdi. Hz. Hüseyin'in Kûfe'ye gitme hazırlığında olduğunu öğrenen Abdullah b. Abbas Iraklılara güvenmemesi konusunda Hz. Hüseyin'i uyarsa da olumlu sonuç alamamış, ardından gelen Abdullah b. Zübeyr'in Hz. Hüseyin'i bu kararından dolayı teşvik etmesinden[230] ötürü Hz. Hüseyin'i vazgeçirme umudu iyice azalmıştır. Abdullah b. Abbas Hz. Hüseyin'in tekrar gelerek Kûfe'ye gitmekten vazgeçmesini ve hareketin başlangıcı için Yemen'in daha doğru olacağını ifade etse

[226] Ünal Kılıç, ''Kerbela Vakası (Tarihi Süreç)'', *Çeşitli Yönleriyle Kerbela (Tarih Bilimleri) I.Cilt,* Editör Alim Yıldız, Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Tanıtma Fonu Kültür ve Turizm Bakanlığı, Sivas 2010, s.22
[227] İsmail Yiğit, a.g.e., s.42
[228] Mehmet Mahfuz Söylemez, *Kûfe'nin Siyasi Tarihi,* Ankara Okulu, Ankara 2015., s.130
[229] İsmail Yiğit a.g.e., s. 43-44
[230] Abdullah b. Zübeyr Hz. Hüseyin'in huzuruna vararak: '' *Şayet benim senin gibi taraftarlarım olsaydı oraya gitmekte hiç tereddüt göstermezdim. ''* diyerek Hz. Hüseyin'i Irak'a gitme konusunda teşvik etmiştir. Bkz. Âdem Apak a.g.e. cilt III, s.89 ,İbn'ül Esir, a.g.e., cilt: IV, 1991, s. 41

de Hz. Hüseyin'in kararını değiştirmedi. Hz. Hüseyin hazırlıklarını yaptıktan sonra 9 Eylül 680 / Hicretin 60. yılında Mekke'den Kûfe'ye doğru yola çıktı. [231]

Adamları sayesinde Hz. Hüseyin'in Kûfe'ye doğru hareket ettiği haberini alan Kûfe valisi Ubeydullah, Hz. Hüseyin'in yakalanması için askeri birlik gönderdi. Diğer taraftan Kûfe'de Müslim b. Akil öldürülerek Ubeydullah tarafından etkisiz hale getirilmiştir. Hz. Hüseyin, amcazadesi Müslim b. Akil ve Kûfe'dekilerin başına gelenlerden habersiz bir şekilde yoluna devam ederken iki yolcu tarafından Sa'lebiyye'deyken bu olayı öğrendi. Bu olay karşısında Mekke'ye geri dönmek istedi. Fakat Müslim'in oğulları ve kardeşlerinin ısrarı üzerine sayısı azalan topluluğuyla beraber Kûfe'ye doğru devam etti. Biraz ilerledikten sonra Kûfe valisinin gönderdiği ordu tarafından yolları kesilen Hz. Hüseyin ve taraftarları Kerbelâ'da durmak zorunda kaldılar. [232]

Kûfe birlikleri tarafından kuşatılan Hz. Hüseyin ile Emevi ordusu komutanı Ömer b. Sa'd anlaşmak istese de iki grup arasında anlaşma sağlanamamış ve Hz. Hüseyin ve taraftarları susuz bırakılmıştır. 10 Muharrem 61 / 10 Ekim 680 yılında iki grup arasında çatışma başlamış, sıcak ve susuzluğun etkisiyle az sayıda olan Hz. Hüseyin ve 72 taraftarları öldürülmüştür. [233] Hz. Hüseyin hasta oğlu Zeynelâbidin, Yezid'in adamları tarafından öldürülmek istense de Ömer b. Sa'd tarafından engellenmiştir. [234] Hz. Hüseyin ve taraftarlarının başları kesilerek utanılacak hadiseler meydana gelmiş, Hz. Hüseyin'in cansız bedeni atlara çiğnetilmiştir. Hz. Hüseyin'in bedeni, Ömer b. Sa'd ve askerlerinin Kerbela'dan ayrılmasıyla birlikte el-Gadiriye köylüleri tarafından cenaze namazı kılınarak defnedilmiş, kesik başı ise Dımaşk'a gönderilmiştir. [235]

Rivayetlere göre Yezid'in huzuruna getirilen Hz. Hüseyin'in kesik başı karşısında sergilediği davranış hakkında iki farklı görüş vardır. Kimi tarihçiler Yezid'in Hz. Hüseyin'in başına hakaretlerde bulunduğundan bahsetse de diğer tarihçiler böyle bir durumun olmadığını Yezid'in Hz. Hüseyin başına gelene üzüldüğünü ve ağladığını

[231] İbn'ül Esir, a.g.e., cilt: IV, s. 40-42; Âdem Apak, a.g.e. cilt III, s. 89
[232] İsmail Yiğit, a.g.e., s.43-44
[233] Ünal Kılıç, a.g.e., s. 36-38
[234] İsmail Yiğit, a.g.e., s.45
[235] Ünal Kılıç, a.g.e., s. 38

söylemektedir. Fakat Ubeydullah ve bu durumu yapanların göreve devam etmesi üzüntüsü konusunda şüphe uyandırmaktadır. [236]

Yezid b. Muaviye döneminde yaşanan bu kara leke Şiiliğin bir inanç haline gelmesine sebebiyet vermiş, isyanların ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Hz. Hüseyin'in öldürülmesiyle birlikte Emevi düşmanlığı artmış, Hz. Hüseyin'in katillerinden intikam almak amacıyla *Tevvabin* hareketi meydana gelmiştir. Daha sonra Muhtâr es-Sefakî, aynı sebep ile yönetime karşı isyan hareketi başlattı. Bir buçuk sene boyunca devam eden bu mücadele de Emeviler'e karşı önemli başarılar almıştır. Bu tarz isyan hareketleri, ilerleyen dönemlerde de ortaya çıkmış ve Emevilerin yıkılmasında etkili olmuştur. [237]

3.2.2.1.Mekke Muhasarası ve Medineliler'in Ayaklanması (Harre Vakası)

Yezid b. Muaviye döneminde yaşanan Kerbela olayı sonrasında Emeviler, halkın tepkisi ile karşı karşıya kaldılar. Kerbela olayına karşı ilk tepki Mekke'de meydana geldi. Hz. Hüseyin'in vefatı sonrasında Hicaz bölgesinde alternatifsiz lider olarak kalan Abdullah b. Zübeyr halktan gizli şekilde biat almaya başladı. Abdullah b. Zübeyr faaliyetleri zamanla iyice arttı ve Mekke valisi şehri yönetemez duruma geldi. Mekke'deki durumdan haberdar olan Yezid, Mekke'ye ordu göndermek yerine Medinelilerin Mekke ile yakınlaşmasını engellemek için onlara bir takım maddi imkânlar sunarak gönüllerini almaya çalıştı. Bu nedenle Medine valisi Osman b. Muhammed, Medine'nin önde gelenlerini başkent Şam'a gönderdi. [238] On kişiden oluşan bu topluluğun arasında Abdullah b. Zübeyr'in kardeşi Munzir b. Zübeyr ve Abdullah b. Hanzala da bulunmaktaydı. Yezid, gelen misafirlerle özel ilgilenerek onların her türlü isteklerini yerine getirdi ve en iyi şekilde ağırlanmasını sağladı. Fakat bunca ihsana rağmen gelen heyet, Medine'ye döndüklerinde halka Yezid'in krallar gibi yaşadığını, Tabiinin hareketlerine uygun bulmayarak ona biat etmekten vazgeçtiklerini bildirdiler ve kendilerine Abdullah b. Hanzala'yı lider olarak seçtiler. Medine valisi ve Emevi hanedanından kim varsa yakalayıp hapse attılar. Daha sonra Ali b. Hüseyin'in huzuruna vararak onu halife yapmak isteseler de Babası Hz. Hüseyin'in Kerbela'da başına gelenlerden dolayı Ali b. Hüseyin bunu kabul etmedi.

[236] Âdem Apak, a.g.e. cilt: III, s.97
[237] İsmail Yiğit, a.g.e., s.45; Âdem Apak, a.g.e., cilt: III, s.97-98
[238] Âdem Apak, a.g.e., cilt: III, s.100-104

Bu durumdan haberdar olan Yezid, Ali b. Hüseyin'e isyana katılmadığı için teşekkür içeren bir mektup yazdı ve Numan b. Beşir'i vermesi için görevlendirdi. Numan b. Beşir hem isyanı bastırmak hem de mektubu vermek için Medine'ye gönderilse de başarılı olamamış ve İslam dünyasının kutsal kentlerinden biri olan Medine'de Abdullah b. Hanzala liderliğinde isyan başlamış oldu. [239]

Medine de çıkan isyan karşısında Numan b. Beşir'in başarısız olması sonrasında Yezid, Muslim b. Ukbe'yi görevlendirdi. On iki bin kişilik bir ordu ile Medine'ye gelen Müslim, Medinelileri itaate davet etse de olumlu yanıt alamamıştır.[240]Çünkü Medineliler, Şam'dan gelen birliklerin kendileri ile bir ay boyu savaşsalar bile bir kişi dahi öldürmeyeceklerini düşünüyorlardı. Medineliler savaş stratejilerinde Hz. Muhammed'e benzeme gayretindeydiler. Hendek savaşında olduğu gibi şehrin bir kısmına hendek kazmışlardı.[241] Fakat bu düşünce başarılı olamamış yapılan kanlı mücadele sonrasında Medineliler dayanamadı. Müslim'in askerleri birçok insanı öldürerek mallarını ve eşyalarını yağmaladılar. Medine'ye Harre kapısından girdikleri için '' Harre Vakası'' adı verilen bu olayda birçok sahabe hakarete uğramış ve Medine şehrinin birçok yeri yağmalanarak yıkılmıştır. [242]

3.2.2.2.Abdullah b. Zübeyr ve Mekke'nin Kuşatılması

Kerbelâ hadisesi sonrasında Abdullah b. Zübeyr Mekke'de kendisi adına biat almaya başladı. Yezidin bu durum öğrenmesi sonrası Mekke'ye doğru bir ordu göndererek bu durumu engellemek istese de Medine'den gelen Yezid'in ordusu Mekke çevresinde mağlup oldu. Harre vakasından sonra Medineleri büyük bir kıyıma uğratıp tekrar itaat altına alan Müslim b. Ukbe, ordusuyla birlikte Abdullah b. Zübeyr'i tekrar itaat altına alıp isyanı bastırmak üzere Mekke'ye doğru ilerledi. Fakat yolda Müslim b. Ukbe rahatsızlaşıp vefatı sonrasında Husayn b. Nümeyr es-Sekûnî ordunun başına geçti. [243]

Husayn Mekke şehrini kuşatarak mancınık ile şehri taş yağmuruna tuttu, atılan taşlar sonrasında ortaya çıkan yangın ile Kâbe'de tahribat meydana geldi. Bir taraftan taş

[239] Taberî, a.g.e., cilt: IV, s. 116 -117
[240] Nuri Ünlü, a.g.e., s.174
[241] M. J. Kister, ''Harre Vakası'', Çev. Ünal Kılıç, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* IV. Sayı, Sivas 2000, s. 316
[242] Nuri Ünlü, a.g.e, s.174
[243] Âdem Apak, a.g.e., cilt: III, s.105

yağmuru bir taraftan yangın ile uğraşan Abdullah b. Zübeyr zor durumda kaldı. Altmış günün üzerinde süren Mekke kuşatması, Yezid b. Muaviye'nin ölümü üzerine 27 Kasım 683 'de kaldırıldı. Kuşatma sırasında zor günler yaşayan Abdullah b. Zübeyr bu durumundan faydalanarak kendisini müminlerin emiri olarak halife ilan etti. Tahrib edilmiş Kâbe'nin tüm kısımları yıkılarak yeniden yapıldı.[244]

3.2.2.3.Kuzey Afrika Bölgesi ve Ukbe'nin Berberiler Tarafından Öldürülmesi

Yezid döneminde Kerbelâ hadisesi, Mekke muhasarası gibi büyük olayların yaşanmasıyla birlikte fetihler durma noktasına geldi. Yalnızca Kuzey Afrika bölgesinde fetihler devam etti. Bölgeye ikinci defa vali olarak getirilen Ukbe b. Nafi' Sûsüledna ve Sûsülaksâ bölgelerini fethetti. Fakat bu durum kısa sürdü. Ukbe b. Nafi' Berberileri lider Küseyle ve Rumların ortak girişimi tarafından pusuya düşürülerek öldürüldü. Daha sonra Berberiler Kayrevan'a girerek bölgenin hâkimiyetini ele geçirdi. [245]

3.2.3. II. Muaviye Dönemi ve Hilafetin Mervanilere Geçişi

Yezid b. Muaviye'nin Mekke kuşatması sırasında vefatı üzerine üç yıl yedi ay [246]görev yaptığı hilafet makamına oğlu II. Muaviye geçti. Tahta geçtigi vakit ülke genelinde büyük isyanlar başlamıştı. Abdullah b. Zübeyr Mekke'de, Selm b. Ziyâd Horasan'da, Ubeydullah b. Ziyâd ise Basra'da kendileri adına biat aldı. Yirmili yaşlarda böyle bir ortam ile karşılaşan II. Muaviye'nin hilafeti kısa sürdü. Bazı eserlerde bu dönemin dört ay ile yirmi ay arasında olduğu belirtilmektedir. [247]

Muaviye b. Yezid, rahatsızlığından dolayı halkı mescidinde toplayarak ''*Ben sizin işinize karışacak değilim. Ebu Bekir'in Ömer'i, Ömer'in de 6 kişilik meclisi gibi adaylar bulamadım. Siz istediğinizi seçiniz.''*diyerek halifeliği bırakmış ve daha sonra da vefat etmiştir. [248] II. Muaviye'nin vefatı üzerine onun yerine Emevi hanedanının Ebu'l As kolundan gelen Mervan b. Hakem hilafet makamına geçti.[249]

[244] İsmail Yiğit, a.g.e., s.50-51; Âdem Apak, a.g.e., cilt: III, s.105-106
[245] İsmail Yiğit, a.g.e, s.51-52; Halife b. Hayyat, a.g.e., s.303-304
[246] Taberî, a.g.e., cilt: IV s.122
[247] İsmail Yiğit, a.g.e., s.54
[248] Nuri Ünlü, a.g.e., s.176
[249]Taber, a.g.e., cilt: IV, s.124-127; Âdem Apak, a.g.e., cilt:III, s.121-122

Bütün bunlar olurken Abdullah b. Zübeyr'in pasif kalması Mekke'den dışarı çıkmaması İslam dünyasını etrafında toplayamamasına sebep oldu. [250]

Suriye de merkezi otoriteyi kuran Mervan b. Hakem, II. Muaviye'nin yönetimini bıraktığı Dahkak b. Kays, Abdullah b. Zübeyr'i destekleyerek ona isyan etmesi üzerine Ubeydullah b. Ziyad emrinde bir ordu görevlendirdi. *Mercirâhit (6 Ağustos-Eylül 684)* mevkisinde karşılaşan iki ordu arasında mücadele cereyan etti. [251] Yaklaşık yirmi gün süren savaş sonrası Dahkak b. Kays'ın ölümü üzerine Mervan'ın gönderdiği birlikler kesin bir zafer kazandı.[252]

3.2.3.1.Tevvâbîn (Tevvâbun) / Aynu'l-Verde

Hz. Hüseyin'in Kerbelâ da öldürülmesinin ardından, onu yalnız bırakıp yardım etmeyen bazı Kûfeliler büyük pişmanlık duyarak kendilerini suçlu hissettiler. Bu pişmanlıktan kurtulmak için Hz. Hüseyin'in katillerinden intikam almak ve bu yolda ölmekte karar kıldılar. Daha sonra Kerbela'da Hz. Hüseyin'in ölümünden mesul olanları idam etmek için gizli bir topluluk oluşturdular. Oluşturdukları topluluğa Hz. Hüseyin'in ölümüne sebep olup daha sonra tevbe ettikleri için '' Tevvâbin'' adını verdiler. Süleyman b. Surad liderliğinde Kerbela hadisesine katılanları tek tek yakalayıp öldürmeye başladılar. Tevvâbîn topluluğu Şam istikametine doğru harekete geçerken, bu grubu engellemek isteyen Mervan b. Hakem, Husayn b. Nümeyr kumandasında bir ordu gönderdi. İki ordu *Aynu'l-Verd*e denilen yerde karşı karşıya geldi. Hicretin 65. yılında (M. Ekim 684) meydana gelen mücadelede Süleyman b. Surad ve neredeyse tamamına yakın adamları öldürüldü. Onunla birlikte hareket edenlerden çok az sayıda kişi Irak'a sığınarak kurtuldu. [253]

3.2.4. Mervan b. Hakemin Ölümü ve Oğlu Abdülmelik Dönemi

Mervan b. Hakem'in halifeliğe geçebilmesi için Süfyanilerin desteğini alması gerekiyordu. Bu nedenle Yezid'in küçük oğlu Halid'in annesi, Ebu Haşim b. Utbe'nin kızı ile evlenip kendisinden sonra Halid b. Yezid'i veliaht tayin etmişti.[254] Fakat halife olduktan sonra Halid b. Yezid'i veliahtlıktan alıp oğlu Abdulmelik'i

[250] Nuri Ünlü, a.g.e., s.176
[251] İsmail Yigit, a.g.e., s.58-59
[252] İbnü'l-Esir, a.g.e., cilt: IV, s.143-144
[253] Nuri Ünlü, a.g.e., s.177; Âdem Apak, a.g.e., cilt: III, s.107-109
[254] İbnü'l Esir, a.g.e., cilt: IV, s.177-178

veliaht ilan ederek biat aldı. Bu duruma sinirlenen Halid'in annesi uykusunda Mervan b. Hakem'i rivayete göre öldürdüğü bildirilmektedir. Fakat bazı tarihçilere göre başka bir rivayette vebadan öldüğü de söylenmektedir. [255]

Mervan b. Hakem'in 9 ay süren halifeliğinin Nisan 685 / Ramazan 65 yılında vefatı ile son bulmasıyla birlikte yerine oğlu Abdülmelik b. Mervan geçti.(685-705) Tahta geçtiği vakit, Hicaz bölgesi Abullah b. Zübeyr'in, Irak bölgesi Muhtar b. Ebi Ubeyd es-Sakafî'nin ve Kuzey Afrika bölgesi ise yerlilerin eline geçmişti. [256]İçeride bunlar yaşanırken diğer taraftan karışıklıkları fırsat bilen Bizans saldırıları da fazlalaşmıştı. Bundan dolayı Abdülmelik b. Mervan hem içerideki isyanlar hem de dışarıda ki Bizans saldırıları ile mücadele etmek zorunda kaldı.[257]

3.2.4.1.Muhtar b. Ebû Ubeyd es-Sekafî'nin Kûfe'deki İsyanı

Abdülmelik b. Mervan döneminde yaşanan ilk hadise Muhtar b. Ebû Ubeyd es-Sekafî'nin Kufe'de başlatmış olduğu isyan oldu. Mervan b. Hakem döneminde Mekke'ye giderek Abdullah b. Zübeyr'e biat etse de ondan beklediği yakınlığı bulamaması sonucu, Irak'a dönerek H.64 / 684 yılında Hz. Ali'nin evladı Muhammed b. Hanefiyye'nin vekili olarak hareket ettiğini belirterek kendi propagandasını yapmaya başladı. [258] Kısa bir süre sonra Tevvabîn hareketinden kaçıp kurtulan muhalifleri etrafında toplayarak, Ekim 685'de Kûfe hükümet konağını basarak ayaklanmayı başlattı. Bir gün sonra 14 Rebiülevvel 66/19 Ekim 685'de Kûfe mescidinde halkı toplayarak kitap ve sünnete tabi olma, Hz. Hüseyin'in intikamını alma ve haksız yere kan akıtanlarla mücadele etmek şartıyla biat aldı. Muhtar Kûfe'den sonra Mezopotamya ve Doğu eyaletlerinin de kendisine itaat etmesiyle birlikte gücünü iyice arttırarak büyük bir ordu kurdu. Kurduğu ordunun başına Hz. Ali'nin kumandanlarından Eşter'in oğlu İbrahim b. Eşter'i geçirdi. Böylelikle büyük bir güç elde eden Muhtar, Hz. Hüseyin'in intikamını almak üzere harekete geçti. [259] Hz. Hüseyin'in şehit edilmesine katılan veya ona yardım etmeyen herkesi idam ederek evlerini yıktırdı. Daha sonra Musul'u ele geçiren Ubeydullah b.

[255] İsmail Yiğit, a.g.e. ,s. 62-63; Şaban Öz, *Sahabe Sonrası İktidar Mücadelesi,* Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2011, s.304-305
[256] Nuri Ünlü, a.g.e., s.178
[257] İsmail Yiğit, a.g.e., s.65
[258] Nuri Ünlü, a.g.e., s.178; Âdem Apak, a.g.e., cilt: III, s.109-110
[259] İsmail Yiğit, a.g.e., s.66; Âdem Apak, a.g.e., cilt: III, s.109-116

Ziyad'ın üzerine bir ordu gönderdi. Muhtar ordusunun başarısız olduğunu duyunca İbrahim b. Eşter liderliğinde ikinci bir ordu gönderdi. Kerbela hadisesinde bulunmuş Ubeydullah b. Ziyadın komutanlığındaki Abdülmelik b. Mervan'ın ordusu *Hazir* kıyısında büyük bir hezimete uğradı. [260] Ubeydullah b. Ziyad'ın öldürülmesi üzerine ordusunun ağır bir hezimete uğradığını duyan Abdülmelik b. Mervan, bir süre geri planda kalıp Abdullah b. Zübeyr ve Muhtar'ın mücadelesini izledi. Zayıfladıkları anda iki tarafı da bertaraf etmek için fırsat kolladı. [261]

3.2.4.2.Muhtar'ın Ölümü ve Abdullah b. Zübeyr'in Kûfe'de Yeniden Hâkimiyeti Ele Geçirmesi

Muhtar, *Hazir* mücadelesini kazanarak önemli bir başarı elde etmiş ve kendisine olan güveni artmıştı.[262] Emeviler karşısında önemli bir başarı kazanan Muhtar, Emevi halifesi kadar Abdullah b. Zübeyr'i de tehdit ediyordu. Bu nedenle Abdullah b. Zübeyr, Emevi halifesi ile olan mücadelesini erteleyip daha tehlikeli bulduğu Muhtar ile mücadele etmeye karar verdi. 687 yılında kardeşi Mus'ab'ı, Muhtar ile mücadele etmek üzere Basra valiliğine atadı. Ordusu ile birlikte Kûfe üzerine harekete geçen Mus'ab b. Zübeyr, önünde duramayan Muhtar b. Ebû Ubeyd es-Sekafî'nin Kûfe'ye çekilmesiyle birlikte burayı kuşattı. Dört ay kuşatma sonrasında Muhtar ve adamları, Musa'ab tarafından öldürülerek Kûfe ele geçirildi. [263]

3.2.4.3.Abdülmelik b. Mervan ve Musa'b b. Zübeyr'in Mücadelesi

Abdülmelik, Muhtar'dan kurtulmuş olsa da Irak bölgesi bu sefer de Abdullah b.Zübeyr'in eline geçmişti. Abdülmelik şimdi de Musa'b b. Zübeyr ile mücadele etmesi gerekiyordu. 689 'da ordusu ile birlikte Musa'b b. Zübeyr'in üzerine harekete geçti. [264] Fakat Mervan b. Hakem zamanında veliahtlıktan azledilen Amr b. Said'in isyan ederek Şam'ı ele geçirmesi üzerine geri dönmek zorunda kaldı. Şam'a gelerek bu meseleyi hallettikten sonra, düzeni yeniden kuran Abdülmelik, tekrar sefere çıktı. Züfer b. Hâris'i kontrol altına alıp Karkisiye'yi kuşattı. Cezîre bölgesinde kontrolü

[260] Bahriye Üçok, a.g.e., s.48; Hakkı Dursun Yıldız, a.g.e., cilt: II, s. 342
[261] İsmail Yiğit, a.g.e., s.66-67; Hakkı Dursun Yıldız, a.g.e., cilt: II, s. 343
[262] Mehmet Mahfuz Söylemez, *Kûfe'nin Siyasi Tarihi,* Ankara Okulu, Ankara 2015, s.206; Hakkı Dursun Yıldız, a.g.e., cilt: II, s. 342-343; Âdem Apak, a.g.e.,cilt: III, s.115
[263] İsmail Yiğit, a.g.e., s. 67-68; Hakkı Dursun Yıldız, a.g.e., cilt: II, s. 342-343; Âdem Apak, a.g.e., cilt: III, s.115
[264] Bahriye Üçok, a.g.e., s.49; Âdem Apak, a.g.e., cilt: III, s.133-138

sağlayan Abdülmelik, Irak üzerine doğru sefere çıktı.[265]*Deyr'ul- Caselik*'te (H.72/M. 691), Irak ve Suriye ordusu karşı karşıya geldi. Musa'b'ın kumandanlarından İbrahim b. Eşter'in savaşın başlarında ölümü ve diğer önemli birliklerin Hariciler ile mücadelesi Abdülmelik'in işini kolaylaştırdı. Iraklıların da kendisini yalnız bırakması sonucunda savaş meydanında az bir sayıda kalan ordusu ile mücadele eden Musab daha fazla dayanamayıp öldürüldü. Musa'b'ın vefatı üzerine Irak'ın hâkimiyeti ele geçirilerek 691 yılında Hicaz dışındaki bölgelerin tamamında kontrol sağlanmış oldu.[266]

3.2.4.4.Abdullah b. Zübeyr ile Mücadele ve Mekke Kuşatması

Emevi halifesi Irak bölgesinde merkezi otoriteyi sağladıktan sonra Irak'ta önemli bir başarı sağlayan Haccâc b. Yûsuf'u Mekke'ye gönderdi. Haccâc b. Yûsuf ilk önce Taif bölgesine gelerek orada karargâh kurdu. [267] Daha sonra Abdülmelik b. Mervan'dan istediği 5 bin kişilik yardımcı kuvvetin gelmesiyle birlikte Mekke'yi kuşattı. Şehri altı ay boyunca kuşatarak mancınıklarla taşa tuttu. [268] Bu sırada hac görevinde bulunan suçsuz insanlar ve Kâbe de düşen taşlardan nasibini aldı.[269] Altı ayın sonunda şehirde yaşanan açlık Abdullah b. Zübeyr etrafındaki insanların teker teker ayrılmasına sebep oldu. Kendi öz oğulları tarafından da yalnız kalan Abdullah b. Zübeyr Ekim 692'de öldürüldü. Böylelikle Hicaz ve Irak'ta dokuz yıldır devam eden Abdullah b. Zübeyr[270] hâkimiyeti Haccâc b. Yusuf 'un desteğiyle son buldu.[271]

3.2.4.5.Farklı Bölgelerde İsyanlar

Haccâc b. Yusuf başarılarından dolayı Abdülmelik b. Mervan tarafından ödüllendirilerek Hicaz, Yemen ve Yemâme valiliklerine atandı. Irak ve Hicaz'ın kontrolü sağlanarak güven ortamı sağlansa da bu kısa sürdü. Hariciler; Irak, Yemen ve İran gibi bölgelerde güçlenerek ve canlarını hiçe sayarak savaşıyorlardı. 694 senesinde Irak bölgesinin düzeni için göreve getirilen Haccâc, bölgede isyan eden

[265] İsmail Yiğit, a.g.e., s.68-69; Âdem Apak, a.g.e., cilt: III, s.133-138
[266] Nuri Ünlü, a.g.e., s.180-181; Âdem Apak, a.g.e., cilt: III, s.133-138
[267] Ali Delice, '' Haccâc b. Yusuf (Hayatı ve Faaliyetleri)'' *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2.sayı, Sivas 1998, s.447
[268] İsmail Yiğit, a.g.e., s.70
[269] Ahmet Lütfi Kazancı, ''Haccâc b. Yusuf Es-Sakafî (95/714)'' *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi*, Sayı:4, Cilt:4, Yıl:4, Bursa 1992, s.121
[270]*Abdullah b. Zübeyr Hz. Ebubekir'in kızı Esma'nın oğludur. 9 yıl Mekke'de halifelik yapmış, zaman zaman da Irak ve Mısır'ı da hâkimiyeti altına almıştır*. Bkz. Bahriye Üçok, a.g.e., s.50
[271] Bahriye Üçok, a.g.e., s. 50

Haricilere karşı zafer kazanan Mühelleb b. Ebû Sufra'yı yardımcı kuvvetlerle destekledi. On dokuz yıl süren mücadeleler sonrasında Fars, Ahvaz, Mekran ve Taberistan kesimlerindeki Harici ayaklanmaları son buldu.[272]

Dönemin bir diğer olayı da Abdurrahman b. Muhammed Eş'as'ın isyanıdır. Haccâc b. Yûsuf Irak valiliğine atandığında, Abdurrahman b. Muhammed Eş'as komutanlığında 40.000 'e yakın bir birlik oluşturarak Sistan bölgesine, Türk hükümdar Rutbil'in üzerine göndermiştir. 699 senesinde harekete geçen Abdurrahman, Afganistan'ın büyük bir bölümünü ele geçirdi. Kış şartlarından dolayı seferi durdurarak durumu Haccâc'a bildirdi. Haccâc'ın fetihlere devam etmesini belirten sert mektubu sonrasında, isyan ederek Irak'a doğru yola koyuldu. Bu sırada halifeliğini ilan edip Emevi karşıtı grupları bir araya getirerek büyük bir başarı elde etti. Abdurrahman, Haccâc'ın gönderdiği birlikleri ardı ardına yenerek Kûfe ve Basra'yı ele geçirdi. Fakat bu başarıları kısa sürdü. [273] Sonunda *Deyr ül-Cemacim* ve *Maskin* savaşlarında büyük bir hezimete uğrayarak kaçtı [274] ve Türk hükümdar Rutbil'e sığındı. Haccâc b. Yusuf'un takibinden kurtulamayarak, daha sonra tehdit ve vaatler sonrasında Rutbil tarafından teslim edildi. Tesliminden sonra rivayetlere göre de Ruhhâc kalesinden veya bir uçurumdan atlayarak öldüğü belirtilmektedir. Böylelikle bu isyan da son bulmuştur. [275]

3.2.4.6.Sükûnet Ortamı ve Fetihler Dönemi

Bizans ile Yapılan Mücadeleler

Abdülmelik b. Mervan halifeliğinin ilk yıllarında iç karışıklıktan dolayı Kıbrıs'ın ortak yönetimi ve bir miktar haraç verilmesi şartıyla Bizans ile sulh yapmak zorunda kaldı. [276] Fakat Bizans'ın bu anlaşmayı bozmasıyla birlikte iki grup arasında mücadele başladı. Emevi orduları Anadolu'da kazandığı başarılar sonrasında Maraş'a kadar ilerledi. Kaybedilen bazı yerler tekrar hâkimiyet altına alınarak yeni yerlerde ele geçirildi. Daha sonra 700 yılında Erzurum, ardından da Darende

[272] İsmail Yiğit, a.g.e., s. 71
[273] İsmail Yiğit, a.g.e. ,s.70-72
[274] Bahriye Üçok, a.g.e., s.51; Âdem Apak, a.g.e., cilt: III, s. 151-152
[275] İsmail Yiğit, a.g.e., s.72; Hakkı Dursun Yıldız, a.g.e., cilt: II, s.354-359; Âdem Apak, a.g.e., cilt: III, s. 151-152
[276] Nuri Ünlü, a.g.e., s.186; Hakkı Dursun Yıldız, a.g.e., cilt: II, s.373

fethedilerek Velid b. Abdülmelik zamanında gerçekleşecek fetihler için alt yapı olmuştur. [277]

Kuzey Afrika Bölgesi

Yezid b. Muaviye döneminde Ukbe b. Nâfi''nin Berberiler tarafından öldürülmesi sonrasında Kuzey Afrika bölgesi Berberilerin eline geçmişti. Kayrevan şehrinin kaybedilmesi sonrasında Müslümanlar Mısır'a kadar çekilmek zorunda kaldılar. Bu gelişmeler sonrasında bölgede etkinliğinin azaldığını fark eden Abdülmelik, Züheyr b. Kays el-Bedevî liderliğinde ordu gönderdi. Kayrevan tekrar ele geçirilerek, Berberi lider Küseyle öldürüldü. Müslümanların tekrar bölgede hâkimiyeti sağlaması üzerine dönemin Bizans İmparatoru II. Justinianos bölgeye büyük bir donanma gönderdi. İki ordu arasında meydana gelen mücadelede Müslümanlar yenilgiye uğradı ve Züheyr b. Kays, Bizanslılar tarafından öldürüldü. [278]

Bu üzücü haberi alan Emevi halifesi tekrar bir ordu hazırlayarak Hâssan b. Nu'mân komutasında bölgeye sevk etti. Gönderilen ordu önemli başarılara imza atarak Kayrevan şehrini tekrar ele geçirdi. Fakat kısa bir süre sonra Berberiler, akıllı bir kadın olan Kâhine'nin etrafında toplanarak isyan etti. İsyan sonrası İslam ordularının bir kısmı şehit oldu ve Berka'ya çekilmek zorunda kaldı. Beş yıl süren mücadele sonrasında Abdülmelik tarafından gönderilen yardımcı kuvvet sayesinde Hasan b. Nu'man, Berberi lider Kâhine'yi öldürerek isyanı bastırdı.[279] Bu yenilgi Berberilerin dağılmasına sebep oldu. Hadise sonrası Hasan b. Nu'man'ın Berberilere hoş görülü davranması Müslümanlara karşı isyan etmelerini engellemiştir. Bu olumlu ortamda birçok Berberi Müslüman olmuştur. Böylece bölgedeki Müslümanların siyasi otoritesi yeniden sağlanarak bölgenin önemli merkezlerinden biri olan Kartaca Rumlardan tekrar alınarak feth edilmiştir. [280]

[277] İsmail Yiğit, a.g.e., s.73-74; Âdem Apak, a.g.e., cilt: III, s. 161
[278] Âdem Apak, a.g.e., cilt III, s.155-157; Hakkı Dursun Yıldız, a.g.e., cilt: II, s.371-372
[279] Bahriye Üçok, a.g.e., s.52; Âdem Apak, a.g.e., cilt: III, s.155-158
[280] Âdem Apak, a.g.e., s.155-157; Hakkı Dursun Yıldız, a.g.e., cilt: II, s.371-373

Doğu Bölgesi Seferleri

Haccâc Irak bölgesinde sükûnet'i sağladıktan sonra Horasan bölgesinin kontrolünü Mühelleb b. Ebû Sufre'ye, [281] Sind bölgesinin kontrolünü de Müccâ'a b. Si'r'e bıraktı. Müccâ'a, Kandâbil'i feth ederek bölgedeki fetihlere hız kazandırdı. İlerleyen zamanda bölgenin kontrolü Muhammed b. Kâsım'a verilerek fetihler devam etmiştir. [282]

3.2.4.7.Kurumsallaşma Dönemi ve Yapılan Yenilikler

21 yıl süren dönemi boyunca Abdülmelik, bir taraftan iç karışıkları düzelterek merkezi otoriteyi sağlamış, diğer taraftan Emevi kurucusu Muaviye'nin döneminde başlayan kurumsallaşma faaliyetlerini geliştirmiştir. [283] İmar faaliyetlerine önem verilmiş, Kudüs'e *Kubbetü's- Sahra,* Irak'a *Vasıt* şehri bu dönemde inşa edilmiştir. Bu dönemde tarıma önem verilmiş Emevi valisi Haccâc tarafından su kuyuları açılmıştır. İslam tarihinde ilk sikke bu dönemde basılarak daha önce kullanılan Bizans ve Sasasi paraları kaldırılarak oluşan ekonomik sıkıntılar giderilmiş ve Bizans'a bağlılığa son verilmiştir.[284] Yine bu dönemde mahalli dillerde olan divan kayıtları Arapçaya çevrilmiş, Kuran-ı Kerim noktalanmış ve harekelenmiş, nüfus sayımı yapılmış ve istihbarat görevi yapan berîd (posta) teşkilatı geliştirilmiştir.[285]

3.2.4.8.Oğulları Velid ve Süleyman'ı Veliaht ilan Etmesi ve Vefatı

Abdülmelik b. Mervan kardeşi Abdülaziz'in vefat haberini alınca Mayıs 704'de Müslümanlara evlatları Velid ve Süleyman'a biat etmelerini söyledi. [286]Kendisinden sonra dört oğlu halifelik yaptığı için '' ebü'l-mülük '' (hükümdarlar babası) ünvanı verilen Abdülmelik b. Mervan 20 yıllık saltanatı sonrası altmış yaşında vefat etti. 8 Ekim 705/ 14 Şevval 86 [287]

[281] Nuri Ünlü, a.g.e., s. 186; Âdem Apak, a.g.e.,cilt: III, s. 147; Hakkı Dursun Yıldız, a.g.e. ,cilt: II, s.375
[282]İbnü'l-Esir, a.g.e., cilt: IV, s.342; İsmail Yiğit, a.g.e., s.75
[283] Âdem Apak, a.g.e., s.162, ; İsmail Yiğit, a.g.e., s. 75
[284] İsmail Yiğit,a.g.e., s.75-76; Âdem Apak, a.g.e. , cilt:III, s. 162-166
[285]Adem Apak, a.g.e. cilt III, s.162-163; İsmail Yiğit, a.g.e., s. 75-76
[286] İbnü''l Esir, a.g.e., cilt: IV, s.462; İsmail Yiğit, a.g.e., s.76-77
[287] Nuri Ünlü, a.g.e., s.188; Hakkı Dursun Yıldız, a.g.e., cilt: II, s.381

3.2.5. Velid B. Abdülmelik Dönemi

H. 86 yılında babasının vefatı üzerine Velid b. Abdülmelik mescitte topladığı halktan biat alarak halife oldu. Babası döneminde devletin içinde bulunduğu olumsuz ortam giderilmiş, merkezi otorite güçlendirilmişti. Velid zamanında babasının başlattığı fetih hareketleri Kuteybe b. Müslim, Muhammed b. Kasım, Mesleme b. Abdülmelik, Musa b. Nusayr ve Tarık b. Ziyad gibi meşhur komutanların yardımıyla zirveye çıkmıştır.[288]

3.2.5.1.Fetihler ve Doğu Bölgesi Seferleri

Haccâc tarafından Horasan valiliği görevine getirilen Kuteybe b. Müslim 708-709 senesinde Beykend, Saganiyân ve Tohâristan'ın ardından bölge fetihleri için önemli bir üst olan Buhara'yı fethetti. Bir yıl sonra Harezm hükümdarını vergiye bağlayarak önemli ticaret yollarının kesiştiği Semerkant'ı fethetti. Bu büyük başarılarının ardından 715 yılında çıktığı son seferinde Çin hükümdarını vergiye bağlayarak, Kaşgar'ın fethini sağladı. [289]

Bu dönemin doğu bölgesinde ki ikinci fetih hareketi, Sind bölgesinde görevlendirilen Muhammed b. Kasım komutanlığında başladı. Deybül, Nîrûn Sivistan (Sedûsan) gibi yerler fethedilerek Sind bölgesinin tamamının hâkimiyeti Emeviler'e geçti. Daha sonra 711-715 senesinde bütün İndüs vadisi feth edilerek büyük bir başarı elde edilmiştir. [290]

3.2.5.2.Anadolu Seferleri / Bizans Cephesi

Velid b. Abdülmelik döneminde Cezîre valiliğine getirilen kardeşi Mesleme b. Abdülmelik Bizans üzerine birçok seferler düzenledi. Ankara ve Bursa sınırlarına kadar ilerleyerek [291] Bedendun (Pozantı), Tuvâne, Ammûriye ve Eskişehir'i ele geçirdi. [292] Bizans'ta yaşanan iç karışıklıktan faydalanan Emeviler, Mesleme komutanlığında, Amasya ve Malatya civarındaki üç kaleyi ele geçirirken, Velid'in oğlu Abbas'ın komutanlığında ise Antakya, Tarsus ve Hereclea'yı (Ereğli) ele

[288] Âdem Apak, a.g.e., s.166-167; İsmail Yiğit, a.g.e., s.78-79
[289] Hakkı Dursun Yıldız, a.g.e., cilt: II, s.382-388; İsmail Yiğit, a.g.e., s.79-80; Âdem Apak, a.g.e., cilt: III, s.169-175
[290] İsmail Yiğit, a.g.e., s.79-80; Hakkı Dursun Yıldız, a.g.e., cilt: II, s.388
[291] Nuri Ünlü, a.g.e., s.192-193; Âdem Apak, a.g.e., cilt: III, s.178
[292] İsmail Yiğit, a.g.e., s.80

geçirdi. Anadolu'da büyük başarılar kazanan Velid b. Abdülmelik'in asıl hedefi Bizans'ın başkenti İstanbul'du. Ancak 715 / H. 95 yılında vefat etmesi bu hedefi gerçekleştirememesine sebep oldu. Emeviler döneminde, Hazar Türkleri ile ilişkiler Velid b. Abdülmelik zamanında başlamıştır. Daha sonra Mesleme b. Abdülmelik liderliğinde başlayan Hazar seferleri ile Müslümanlar önce el-Bab'a kadar ilerlemiş, 710 yılında ise Derbend ve çevresini fethetmiştir. Dört yıl sonra ise bölgenin önemli merkezi el-Bab ele geçirilmiştir. [293]

3.2.5.3.Kuzey Afrika ve Endülüs

Velid b. Abdülmelik zamanında Kuzey Afrika valiliğine getirilen Mûsa b. Nusayr komutanlığında, Sebte hariç Mağrib-i Aksâ'nın tamamını ele geçirdi. Daha sonra Halife'nin onayını alarak 711 yılında Tanca valisi Tarık b. Ziyad'ı İspanya'ya sefere gönderdi. Tarık b. Ziyad *Vadilekke Savaşı*'nda Vizigotları ağır bir yenilgiye uğratarak Malaga, Kurtuba, İlbire, Ecija ve Vizigotların merkezi Toledo'yu (Tuleytula) ele geçirdi. 712 yılında Endülüs'e sefere çıkan Mûsa b. Nusayr, Carmona, Sevilya (İşbiliyye), Leble ve Portekiz sınırları içinde bulunan Maride (Merida) şehrini fethetmiştir. [294] Bu bölgede gerçekleşen fetihlerde Emeviler ordusunun büyük bir kısmını oluşturan Berberiler de Araplar kadar etkili olmuştur.[295] Velid b. Abdülmelik, İspanya'daki fetihler devam ederken ordu komutanları Tarık b. Ziyad ve Mûsa b. Nusayr'ı Dımaşk'a çağırdı. Sonuç olarak her iki komutan geri çağrılsa da İspanyanın tamamına yakını Müslüman hâkimiyetine girdi ve Fransa içlerine kadar Emeviler ilerledi. [296]

3.2.5.4.İmar Faaliyetleri

Velid b. Abdülmelik döneminde üç cephede fetihler devam ederken bir taraftan da babası Abdülmelik döneminde hız kazanan imar faaliyetleri devam etmiştir. Emeviyye Camii bu dönemde yapılmıştır. Camii'nin yanı sıra yetimlerin ve âmâların bakımı için bir yer yapıldı. Kudüs'teki Mescid-i Aksa yeniden tamir edildi. Mescid'i Nebevî'yi genişleterek, Hz. Ebû Bekir'in ve Hz. Ömer'in kabirleri Mescid'in

[293] Âdem Apak, a.g.e., cilt III, s.178-180; Hakkı Dursun Yıldız, a.g.e., cilt: II, s.389-390
[294] İsmail Yiğit, a.g.e., s.80-81; Âdem Apak, a.g.e.,cilt: III, s. 180-187
[295] Âdem Apak, a.g.e., s. 183; İsmail Yiğit, a.g.e., s. 80-81
[296] İsmail Yiğit, a.g.e., s.80-81; Âdem Apak, a.g.e., cilt: III, s.184

içerisine alındı. [297] Kâbe'nin oluğu ilk defa bu dönemde altın ile kaplatıldı. *Fustat* şehrinde bulunan Amr b. As Camii restore edildi. Bu dönemde sulama işleri ve tarıma da öncelik verildi. Bataklık ve çorak topraklar ıslah edilerek tarıma elverişli hale getirildi. İslam tarihinde ilk hastane Velid b. Abdülmelik döneminde yapılmıştır. Cüzzamlı hastaların bakımı karşılanarak, kontrol altına alınmıştır. Muhtaç durumda olanlar için aş evleri yapılmış, ihtiyaçları devlet hazinesinden karşılanacağı belirtilerek dilenme yasaklanmıştır.[298]

3.2.6. Velid b. Abdülmelik'in Ölümü ve Süleyman b. Abdülmelik Dönemi

Velid b. Abdülmelik, kendisinden sonra oğlu Abdülaziz'i yerine getirmek istemiştir. Bu nedenle babası döneminde veliaht tayin edilen kardeşi Süleyman b. Abdülmelik'i veliahtlıktan azledilmesi için Kuteybe b. Müslim ve Haccâc'ın desteğini alarak baskı yapsa da vefatı üzerine bu girişim başarısız olmuştur.[299]

H.96 / M. 714 yılında Velid b. Abdülmelik'in 9 yıl süren halifeliğinin sona ermesiyle birlikte yerine Süleyman b. Abdülmelik geçti. 37 yaşında halifelik makamına oturan Süleyman b. Abdülmelik iki sene sekiz ay Emevi devletinin halifesi olmuştur. [300]

3.2.6.1.Veliahtlıktan Azledilmesini Destekleyen Vali ve Komutanların Tasfiyesi

Süleyman b. Abdülmelik makama geçer geçmez ilk icraatı Haccâc b. Yusuf tarafından cezalandırılarak hapse atılan insanları af ile çıkarmak oldu. Bu olaydan sonra Haccâc'a hizmet eden vali ve komutanlar tasfiye edilerek yerine yeni vali ve komutanlar atandı. Ve atanan yeni valilere abisi döneminde azledilmesine destek olan herkesin cezalandırılması emri verildi. [301]

Süleyman b. Abdülmelik döneminde Emevi devleti kurucusu Muaviye'nin ve daha sonra Abdülmelik ve Velid'in devam ettirdiği yönetimde kabileler arası denge siyaseti bozularak Emevilerin yıkılmasında önemli bir yer tutan kabilecilik anlayışı ortaya çıkmıştır. [302] Irak valiliğine getirilen Yezid b. Mühelleb, vefat eden Haccâc'a

[297] Nuri Ünlü, a.g.e., s.198
[298] İsmail Yiğit, a.g.e., s.82-83
[299] Âdem Apak, a.g.e., s.187
[300] Ebû Hanîfe Ed-Dineveri, *El-Ahbâru't-Tıval (Eskilerin Haberleri),* Çev. Zekeriya Akman, Hüseyin Siyabend Aytemur, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2017, s.390; Halife b. Hayyat, a.g.e., s.277-278
[301] İsmail Yiğit, a.g.e., s.86; Hakkı Dursun Yıldız, a.g.e., cilt: II, s.397
[302] Âdem Apak, a.g.e. cilt III, s.187-188

olan öfkesinden dolayı yakınlarına işkence yaparak öfkesini dindirmek istemiştir. Dönemin önemli komutanlarından Haccâc'ın yeğeni Muhammed b. Kasım es-Sekafî'de bu öfkeye maruz kalmış yakalanarak Vasıt şehrindeki zindanda işkence edilerek öldürülmüştür. Dönemim bir diğer önemli komutanı Kuteybe b. Müslim'de Süleyman b. Abdülmelik'in azledilmesine destek verdiği için cezalandırılmıştır. Kuteybe b. Müslim, Velid b. Abdülmelik'in vefatı üzerine Halifeliğe geçen kardeşi Süleyman'a kendisine biat ettiğini belirten bir mektup yazsa da olumlu yanıt alamayarak isyan etmiştir. Daha sonra Kays kabilesinin büyük kollarından Temîmliler'in liderlik ettiği birlikler tarafından isyan bastırılmıştır. Dönemin önemli komutanlarının cezalandırılıp tasfiye edilmesi Yezib b. Mühelleb'in yer aldığı Yemeni kabileler ile çoğunluk olarak cezalandırılan komutan ve valilerin yer aldığı Kaysiler kabilesi arasında mücadeleyi arttırmıştır. [303]

3.2.6.2.İstanbul'un Kuşatılması ve Dönemin Diğer Fetih Hareketleri

Süleyman b. Abdülmelik döneminin en önemli dış politik gelişmesi Mesleme b. Abdülmelik tarafından gerçekleştirilen İstanbul'un üçüncü defa kuşatılmasıdır. H.98 / M. 716-717 yılında Halife'nin emri ile Mesleme karadan, Ömer b. Hübeyre ise denizden İstanbul'u kuşatmak üzere harekete geçti. Kış ayını Anadolu 'da geçiren Mesleme b. Abdülmelik baharın gelmesiyle birlikte İstanbul'u kuşattı. [304]

Bizans'ın sahip olduğu Grek ateşi, surların dayanıklı olması ve kış şartları sebebiyle başarılı olunamayan İstanbul kuşatması, Süleyman b. Abdülmelik'in vefatı üzerine kaldırıldı. Rivayete göre bu kuşatma sırasında İstanbul'da bir camii ve Müslüman esirler için bir bina inşa edildiği söylenilmektedir.[305] Kuşatma esnasında ve kuşatma sonrası dönüş yolunda birçok Müslüman askerin ölmesinden dolayı bu girişim Arap fetih tarihinin büyük başarısızlıklarından biri olarak kabul edilmektedir. [306]

Süleyman b. Abdülmelik döneminde İstanbul'un yanı sıra Taberistan ve Cürcan'a da seferler düzenlenmiştir. Irak valiliği görevinden alınarak Horasan valiliğine getirilen

[303] İsmail Yiğit, a.g.e., s.87
[304] Âdem Apak, a.g.e., s. 192-193; İsmail Yiğit, a.g.e., s. 87-88; Hakkı Dursun Yıldız, a.g.e., cilt: II, s.399-400
[305] İsmail Yiğit, a.g.e., s.87-88; Âdem Apak, a.g.e., cilt: III, s.192-195; Hakkı Dursun Yıldız, a.g.e., cilt: II, s.399-400; Nuri Ünlü, a.g.e., s.200
[306] Âdem Apak, a.g.e, s.195

Yezid b. Mühelleb komutanlığında yapılan bu seferler sonucunda Cürcan ve Taberistan ele geçirilmiştir.[307]

3.2.6.3.Abbasilerin Ortaya Çıkışı

Süleyman b. Abdülmelik döneminin önemli bir diğer olayı da Hz. Peygamberin amcası Hz. Abbas'ın neslinden gelen Abbasilerin, iktidara karşı ilk mücadeleleri bu zamanda görülmektedir. Hz. Ali'nin oğlu Muhammed b. Hanefiyye'nin vefat etmesinin ardından Emeviler'e muhalif Şîî, grupları Muhammed'in oğlu Ebû Haşim'i halef ilan ederek imam olarak kabul ettiler. Daha sonra Ebû Haşim'in vefatıyla birlikte vasiyeti gereği, Şîî gruplar Abdullah b. Abbas'ın torunu Muhammed b. Ali etrafında toplandılar. Bu vasiyet ile Abbasi daveti liderliği Ali oğullarından Abbas oğullarına geçmiş ve kuruluşa kadar meşruiyet belgesi olarak gösterilmiştir. Muhammed b. Ali, Süleyman b. Abdülmelik'in vefatından sonra Ömer b. Abdülaziz'in halifeliği döneminde faaliyetlerini arttırmıştır. Kûfe merkezli gizli bir şekilde yürütülen Abbasi daveti, Muhammed b. Ali imamlığında onu iki nakib ve bunlara himayesinde yetmiş dâî tarafından planlı bir şekilde gerçekleşmiştir. Meslek erbabı kılığında dolaşarak faaliyetlerini gerçekleştiren dâî ve nakibler, zamanla Kûfe ve Horasan bölgesinde iyice güçlenerek otuz iki yıl sonra da Emevi Devleti'nin yıkılmasına sebep olmuşlardır. [308]

3.2.6.4.Ömer b. Adülazîz'in Veliaht Olarak Tayin Edilmesi ve Süleyman b. Abdülmelik'in Vefatı

Süleyman b. Abdülmelik veliaht tayin ettiği oğlu Eyyûb'ün ölümünün ardından yerine ikinci oğlu Dâvûd'u veliaht tayin etmek istese de yakalandığı ağır hastalık engel olmuştur. Hastalığı sırasında fikirlerine önem verdiği danışmanı Recâ b. Hayve'ye bu durumu açmıştır. Onun tavsiyelerine uyarak oğlu yerine Ömer b. Abdülazîz'i [309] veliaht tayin etmiştir. Kendisinden sonra da kardeşi Yezîd'i ikinci veliaht olarak göstermiştir.[310]

---

[307] Nuri Ünlü, a.g.e., s.200; İsmail Yiğit, a.g.e., s.88

[308] İsmail Yiğit, a.g.e., s.89-90; Nahide Bozkurt, *Oluşum Sürecinde Abbasi İhtilali,* Ankara Okulu Yayınları, Ankara 1999- s. 21-34

[309] Ömer b. Abdülazîz; *61'de (680) Medine doğdu. Babası Mısır valisi Abdülazîz b. Mervân, Annesi Hz.Ömer'in torunu Ümmü Âsım'dır. Babasının vefatından sonra Abdülmelik döneminde Dımaşk'a çağrılmış ve Abdülmelik'in kızı Fatıma ile evlenmiştir. 706 yılında/ H. 87 'de Hicaz valiliği görevine getirilen Ömer b. Abdülazîz, yaklaşık yedi yıl süren görevi döneminde Mescid-i Nebevi'yi genişleterek*

Ömer b. Abdülazîz'in veliaht tayin edilmesinden kısa bir süre sonra Süleyman b. Abdülmelik H. 99 / Ekim ya da Eylül 717 'de Merci Dabık'ta vefat etmiştir. İki sene süren halifeliğin ardından yerine Ömer b. Abdülazîz geçmiştir. [311]

3.2.7. Ömer B. Abdülazîz Dönemi ve İlk İcraatları

Süleyman b. Abdülmelik'in vasiyeti sonrası herhangi bir muhalefet ile mücadele etmeden başa gelen Ömer b. Abdülazîz, Kurân ve Sünnet'i esas alan dört büyük halife dönemi yönetim anlayışını yeniden uygulamak istiyordu.[312] Bu nedenle örnek aldığı dedesi Hz. Ömer'in yolundan giderek cariyeleri memleketine göndermiş, halkın istediği zaman huzuruna çıkabileceğini belirtmiş ve kendisinin önünde ayağa kalkılmasını yasaklamıştır. [313] Ömer b. Abdülazîz'in halktan biri gibi yaşayıp sade elbiseler giymesi, hutbelerde sadece halifeler adına okunan duayı genel okunan dualara çevirmesi, Emevi yönetim anlayışını bırakıp dört halife dönemi yönetim anlayışına döndüğünü göstermiştir. Halife'nin ilk icraatı İstanbul kuşatmasında bulunan Mesleme b. Abdülmelik'i geri çağırmak oldu. Halkın güvenliğini düşünerek Darende'yi terk edip bölgede bulunan insanları Malatya'ya yerleştirdi. [314] Ömer b. Abdülazîz'e göre Emevi devletin mevcut toprakları yeterliydi ve bu nedenle dâhili işlere yöneldi. [315] Maveraünnehir bölgesindeki fetih hareketleri durduruldu. Ancak Bizans'tan gelebilecek tehlikeleri engellemek amacıyla yaz kış seferleri devam etti. Azerbaycan'a saldıran Hazar Türkleri mağlup edildi ve İslam orduları Fransa'nın içlerine kadar ilerledi.[316]

Ömer b. Abdülazîz döneminde valiler sürekli kontrol altındaydı. Halka zulmedilmesini asla affetmiyor, adı yolsuzluklara karışan kişiler mahkeme de yargılayarak cezalandırılıyordu[317]. Cezalandırılan valilerin ve görevlilerin yerine,

---

Hz. Peygamberin namaz kıldığı diğer mescitleri de yenilemiştir. 712 yılında Haccâc'ın yaptığı sert uygulamalardan dolayı görevinden alınarak Dımaşk'a (Şam) dönmüştür. Süleyman b. Abdülmelik'in ölümü üzerine 717 yılında veliaht gösterilerek halife ilan edilmiştir. Bkz. İsmail Yiğit, '' Ömer b. Abdülazîz '', *TDV İslam Ansiklopedisi,* cilt: 34, TDV Yayınları, İstanbul 2007, s.53-55

[310] İsmail Yiğit, '' Süleyman b. Abdülmelik'', *TDV İslam Ansiklopedisi,* cilt: 38, TDV Yayınları, İstanbul 2010, s.80-81

[311] Nuri Ünlü, a.g.e., s.200; İsmail Yiğit, a.g.e., s.90-91

[312] İsmail Yiğit,a.g.e., s.93

[313] Nuri Ünlü, a.g.e. ,s.202

[314] İsmail Yiğit, a.g.e., s.93-94

[315] Nuri Ünlü,a.g.e., s.201

[316] İsmail Yiğit, a.g.e., s.93-94; Hakkı Dursun Yıldız, a.g.e., cilt: II, s.402-403

[317] Nuri Ünlü, a.g.e., s.203; Âdem Apak, a.g.e, cilt: III, s.203

kabile durumu bakılmaksızın dürüst ve dindar kişiler yerleştirildi. Valilerin ticaretle uğraşması ve gelen hediyeleri kabul etmeleri yasaklandı. Kadılık ve vergi memurluğu görevine âlim kişiler getirildi. Devlet görevleriyle ilgilenen kişilerin kontrolü için müfettişler görevlendirildi. Hapishaneler düzenlenerek suçlular yaptıkları hatalara göre ayrı bölümlere yerleştirildi.[318] Cuma hutbelerinde Hz. Ali hakkında söylenen hakaret ve kötü sözler kaldırılarak '' *İnne'llaha ye'muru bi'l-adl…*'' ayetinin okunması emredilmiştir. [319]

3.2.7.1.Düzensizliklerin Giderilmesi ve İktidara Karşı Muhalif Grupların Faaliyetleri

Halifeliği boyunca sade hayata önem veren Ömer b. Abdulazîz, kendisinden önceki Emevi halifeleri ve valilerin ve bunların yakınlarının haksız yere aldığı malları tespit ederek, hak sahiplerine verilmesini emretmiştir. Bunun yanında kendisine miras kalan Fedek arazisini ve eşinin mücevherlerini devlet hazinesine vermiştir. Yakınlarının tüm tehditlerine rağmen haksızlıkla ele geçirilen mallar tek tek tespit edilerek hak sahiplerine iade edilmiştir. Adalet ortamını sağladıktan sonra iç huzura öncelik veren Ömer b. Abdülazîz, Emevilere karşı muhalif kesime adil tavır ile yaklaşmaya gayret gösterdi. Hz. Ali evladına karşı gösterdiği hoş görülü tavır sayesinde düzeni sağladı. Halifeliği sırasında isyan eden Harici lider Şevzeb karşısında mücadele etmek yerine meseleyi konuşarak halletmeyi tercih etti. Bu siyaseti sayesinde dönemi boyunca sulh ve barış ortamını sağlayan Ömer b. Abdülaziz ülkesinde ki eşitsizliği gidermek için gayri Arap Müslümanların mağduriyeti giderilerek Araplarla aynı seviyeye getirmiştir. Haksız yere ellerinden alınan kilise ve evler tekrar verilerek kutsal yerlerini korumak için vakıf kurmalarına izin vermiştir. [320]

Valiler hazinenin zarara uğramaması için gayrimüslimlerden İslamiyet'e geçenlere bir miktar Kurân'ı ezberlemeyi ve sünnet olmayı şart koşmuşlardı. Ömer b. Abdülazîz bu durumu kaldırarak gayrimüslimlerin (zımmilerin) İslam'a kabul etmesini teşvik etmiştir. Onlardan cizye vergisini kaldırarak birçok gayrimüslim'in

[318] İsmail Yiğit, a.g.e., s.93-95
[319] İbnü'l- Esir, a.g.e., cilt: VI, s.42-43; Nuri Ünlü a.g.e., s.204; Âdem Apak, a.g.e., cilt: III, s.202
[320] İsmail Yiğit , a.g.e., s.95-96

Müslüman olmasını sağlamıştır. [321] Ayrıca bu dönemde önceki idareciler tarafından alınan fakat dini olarak alınması gerekli olmayan vergilerde kaldırılarak halkın bütün kesiminin refah içinde yaşaması sağlanmıştır. Bu dönemde yapılan mali reformlar sayesinde rivayetlere göre ülke genelinde zekâta muhtaç kimsenin kalmadığı belirtilmiş, toplanan paralar ile esirler kurtarılmış ve gayrimüslim tebaa'nın ihtiyaçlarına harcandığı söylenmiştir.[322]

3.2.7.2.Ömer b. Abdülazîz'in Vefatı

İki yıl süren kısa halifeliği sonrasında Ömer b. Abdülazîz hicretin 101. yılında Darüsseman'da vefat etti. 39 yaşında vefat eden Ömer b. Abdülazîz 'in[323] yaptığı politikalardan dolayı Emevi ileri gelenleri tarafından zehirlendiği söylenilse de üzerine aldığı yükün ağırlığından dolayı vefat ettiği de rivayet edilmektedir. Raşid halifelerin beşincisi olarak görülen Emevi halifesi Ömer b. Abdülazîz' adaleti bakımından Hz. Ömer'e ilmi bakımından Zühri'ye ve takvası bakımından da Hasan-ı Basri r.a. benzetilmektedir.[324]

Dönemin ünlü din âlimlerinden biri olarak kabul edilen Ömer b. Abdülazîz, yüzüne aldığı darbe sonrası oluşan yaradan dolayın '' başı yarık kişi '' anlamına gelen Eşec lakabı ile de anılmıştır. [325] Hadis ilmine önem vermiş ve Hz. Peygamberin sünnetlerinin ve hadislerinin yazılmasını emretmiştir. Bunun yanı sıra Ömer b. Abdülazîz döneminde Süryanice yazılmış tıp kitaplarının da Arapçaya çevrilmesi emredilmiştir. [326]

3.2.8. İç Karışıklık Dönemi Yezid b. Abdülmelik

Ömer b. Abdülazîz'in vefatının ardından kişiliği ve yönetim biçimi Ömer b. Abdülazîz'in tam tersi olan Yezid b. Abdülmelik halifeliğe geçti. II. Yezid eğlenceye düşkün bir hayat yaşıyor hatta Cuma namazlarını kıldırmak için bile halkın arasına karışmıyordu. Habbâbe ve Sellâme adında iki cariye halifenin en yakınında bulunan kişiler olmuştu. Yezid Habbâbe adındaki cariyeye aşırı derece de

[321] Nuri Ünlü,a.g.e., s.204; Hakkı Dursun Yıldız, a.g.e., cilt: II, s.403
[322] İsmail Yiğit, a.g.e., s.97-98
[323] Taberi, a.g.e., cilt: IV, s.331; İbnü'l-Esir, a.g.e., cilt: VI, s.57; İsmail Yiğit, a.g.e, s.99
[324] İsmail Yiğit, a.g.e, s.99-100
[325] Taberi, a.g.e., cilt IV., s.332; İbnü'l-Esir, a.g.e., cilt: VI, s.57
[326] İsmail Yiğit, a.g.e., s.100

bağlanmıştı. Habbâbe'nin ölümü ile hastalanmış, bu hastalık ölümüne neden olmuştu.[327] Hilafetinin ilk zamanlarında Ömer b. Abdülazîz'in yönetimi devam ettirerek halk tarafından olumlu bakılan II. Yezid kısa bir süre sonra Ömer b. Abdülazîz'in kaldırdığı vergileri tekrar yürürlüğe koydu. Mücadele halinde olan iki kabilelerden Kaysiler'in tarafında yer alarak Ömer b. Abdülazîz döneminde son bulan kabilecilik mücadelesi yeniden başladı. Yemeni kabilelere karşı mücadeleye giren Yezid'in bu yanlış politikası Yemeni kabilelerin Abbasi hareketinin yanında yer almasına sebep oldu.[328]

3.2.8.1.Yezid b. Mühelleb'in ve Haricilerin İsyanı

Ömer b. Abdülazîz'in vefatı üzerine Hariciler Şevzeb liderliğinde çoğunluğu Beni Rebia'dan olan ordusuyla isyan ettiler. İsyanı bastırmak üzere gönderilen Şam birliklerini yenerek devleti uzun süre meşgul ettiler. 720 yılında Kûfe valiliğine getirilen Mesleme b. Abdülmelik sayesinde Şevzeb ortadan kaldırılarak isyan bastırıldı.[329]

Bu dönemin bir diğer önemli isyanı da Ömer b. Abdülazîz zamanında hapse atılan Irak valisi Yezid b. Muhelleb'in ayaklanmasıdır. Yezid b. Muhelleb Ömer b. Abdülazîz zamanında haksız kazancını iade etmeyerek isyan etmiş ve hapse atılmıştı. Halife'nin hastalığını fırsat bilerek hapishaneden kaçan Yezid b. Muhelleb, II. Yezid döneminde Ezd ve Rebia kabilelerinin desteği ile Basra'yı ele geçirdi. Halkı Kitap ve sünnet adına etrafına toplayarak, Vasıt'ı hâkimiyeti altına aldı. Daha sonra Ahvaz, Kirman ve Faris halkının da desteğini alarak iyice güçlenen Yezid b. Muhelleb, Kûfe'yi ele geçirmek üzere harekete geçti. Fakat halifenin kardeşi Mesleme b. Abdülmelik liderliğindeki Emevi ordusu karşısında hezimete uğrayarak ölmesi sonucu isyan bastırıldı. Yezid b. Muhelleb'in isyanı sonrası kardeşleri ve akrabaları yakalanıp katledilerek Emevi devletine büyük hizmetleri bulunan Muhellebiler II. Yezid'in emri ile büyük bir kıyıma uğramıştır. [330] Mesleme b. Abülmelik'in yerine getirilen Irak valisi Ömer b. Hübeyre'nin döneminde Irak'ta yemen asıllı kabilelere düşmanca davranması halka zulüm etmesi sonrasında Yemenli kabileler yönetime

[327] Âdem Apak, a.g.e., s.208; Nuri Ünlü, a.g.e., s.208; Hakkı Dursun Yıldız, a.g.e, s.417
[328] İsmail Yiğit, a.g.e.101; Âdem Apak, a.g.e., cilt: III, s.208-209
[329] Nuri Ünlü, a.g.e., s.207
[330] Bahriye Üçok, a.g.e., s. 75-76; Hakkı Dursun Yıldız, a.g.e, cilt: II, s.414-415

karşı harekete geçerek Abbasi davetine katıldılar. Bu nedenle Yezid b. Mühelleb isyanı Abbasi hareketinin gelişmesinde etkili olmuştur. [331]

3.2.8.2.II. Yezid Döneminde Yapılan Fetihler

Yezid b. Abdülmelik döneminde Müslümanlar Endülüs ve Kuzey Afrika seferlerini düşük sayıda olsa da devam ettirdi. Endülüs bölgesinde Semh b. Malik liderliğinde Septimania, Narbonne (Arbune)'yi feth eden Müslümanlar 721 yılında Toulouse'yi kuşatsa da başarılı olamamış Fransız ordusu karşısında Müslümanlar ağır bir yenilgi almıştır. [332]

3.2.9. Islahatlar Dönemi Hişâm b. Abdülmelik Dönemi

24 Şaban 105/ 26 Ocak 724 yılında İrdib'de (Ürdün'de) II. Yezid'in vefat etmesi üzerine, sağlığında veliaht tayin ettiği Hişam b. Abdülmelik Emevi halifesi oldu. [333] Otuz yaşında [334] hilafet makamına gelen Hişam b. Abdülmelik zamanında iç karışıklıklar artmış, Arap milliyetçilik fikri yaygınlaşmış ve Arap kabileler arasında ki rekabet iyice artmıştır. Abbasi dâilerinin faaliyetleri sonrası isyanlar fazlalaşmıştır. Hişam b. Abdülmelik ilk önce Kaysiler ve Kelbiler arasındaki mücadeleyi engellemek üzere denge politikası uygulamaya çalışmıştır. [335] Bu sebeple tarafsız olacağına inandığı Becile kabilesine mensup Halid b. Abdullah el-Kasri'yi, Ömer b. Hübeyre'nin yerine Irak valiliğine getirmiştir. [336] Şevval 105/ Mart 724 Halid b. Abdullah, on beş yıl süren valiliği boyunca bölgede huzuru sağlamış Harici isyanlarını ve Şii hareketlerini önlemiştir. Fakat Halid b. Abdullah'ın yaptıklarından rahatsız olan hanedan mensupları Kaysiler ile birleşerek onun görevden alınmasını sağlamışlardır. Kaysiler'in Hişam b. Abdülmelik'e baskıları sonucu görevden alınan Halid b. Abdullah'ın yerine Kaysilere mensup Yusuf b. Ömer es-Sekafî getirilmiştir. Hişam b. Abdülmelik vali tayinlerinde bölgedeki kabile ağırlığını ve denge

[331] İsmail Yiğit, a.g.e.,s102-103
[332] Âdem Apak, a.g.e., cilt III., s.214
[333] İbnü'l- Esir, a.g.e, cilt: VI, s.105-106; İsmail Yiğit, a.g.e., s.104; Hakkı Dursun Yıldız a.g.e., cilt: II, s.418
[334] Ebû Hanîfe ed-Dineverî, a.g.e., s.396
[335] İsmail Yiğit, a.g.e., s.106; Âdem Apak, a.g.e., cilt: III, s. 215-218
[336] İbnü'l-Esir, a.g.e., cilt: VI, s.106; Âdem Apak, a.g.e., cilt: III, s.216-217; Nuri Ünlü, a.g.e., s.208-209

politikasını dikkate alarak Yemeni- Kaysi mücadelesini engellemeye çalışsa da başarılı olamamıştır. [337]

3.2.9.1.Türkistan Bölgesi ve Haris b. Süreyc İsyanı

Hişam b. Abdülmelik zamanında Irak valiliğine tayin edilen Halidu'l-Kasri (Halid b. Abdullah) kardeşi Esed'i Horasan bölgesinde görevlendirdi. Esed'in bölge ileri gelenlerine zulmetmesi sonrası görevden alınarak yerine Eşres b. Abdullah es-Süleymi getirilmiştir. Eşres, Semerkant ve çevresine elçiler göndererek bölge halkını İslam'a davet etmiştir. Eğer İslam'ı kabul ederlerse cizyenin kaldırılacağını belirtmesi sonrasında birçok kişi Müslüman olmuştur. Fakat Müslüman olanlardan cizyenin alınması ve haraç verenlerin tekrar vergi toplaması sonrasında bölgede isyan çıkmıştır.[338] Türgiş hakanının bu isyana destek vermesi sonrası isyan iyice büyümüş ve yapılan mücadeleler sonrasında Emevi birliklerinin mağlubiyeti Maveraünnehir bölgesinin hâkimiyetinin Türklere geçmesine sebep olmuştur.[339]

729-30 / H. 111 yılında bölgeye vali olarak atanan Cüneyd el-Mürrî, Türklerle girdiği mücadeleyi kazanarak, Semerkant ve Buhara'yı kuşatan Türk ordularının geri çekilmesini sağladı. Türkler ile Emevi ordusunun mücadelesi devam ederken Buhara ve Harezim bölgelerine düzenlenen seferde Emevi ordusunda görevli Haris b. Süreyc bölgedeki halkın haklarını savunmak amacıyla Emevilere karşı isyan etti. Kısa bir süre sonra Toharistan bölgesinin tamamını ele geçirdi. Bölgede bulunan Ezdiler'i, Bekrliler'i, Temimlileri ve Türkleri de safına çekerek büyük bir güç elde etse de [340] 116 Muharrem / 734 'de Cüneyd b. Abdurrahman'ın vefatının ardından Horasan valiliğine tayin edilen Asım b. Abdullah[341] ile girdiği mücadeleyi kaybetmiştir. Fakat yaptığı iki savaşı kaybetmesine rağmen Tirmiz'i kuşatmıştır. 735 yılında Asım b. Abdullah'ın yerine göreve tekrar Esed b. Abdullah el-Kasri getirilmiştir. Esed'de Haris ile girdiği mücadelede ona karşı başarı kazansa da bu isyan tam manası ile bastırılamamıştır. Esed b. Abdullah karşısında aldığı mağlubiyet sonrası Doğu Türkistan'a çekilen Haris burada Müslüman olmayan Türkler'in desteğini alarak

[337] İsmail Yiğit, a.g.e., s.106-107
[338] Nuri Ünlü, a.g.e., s.208-209; Âdem Apak, a.g.e.,cilt: III, s.222-223
[339] Âdem Apak, a.g.e., cilt: III, s.225; İsmail Yiğit, a.g.e., s.107
[340] İsmail Yiğit, a.g.e., s.107; Âdem Apak, a.g.e., cilt: III, s.225-227; Hakkı Dursun Yıldız, a.g.e., cilt: II, s.420-421
[341] Nuri Ünlü, a.g.e., s.210

Âmül'ün hâkimiyetini ele geçirmiştir. 738 yılında Esed'in vefatı üzerine Emevi devletinin son valisi olan Nasr b. Seyyâr Horasan valiliğine atanmıştır. Nasr b. Seyyar döneminde Haris ile ilk başlarda anlaşılsa da ilerleyen zamanlarda tekrar anlaşma bozularak mücadele edilmiştir. Haris ile Emevi ordusu arasında ki mücadele 746 yılında Haris'in Cüdey' b. Ali tarafından öldürülmesi sonrası son bulmuştur. Horasan bölgesi Nasr b. Seyyâr döneminde her ne kadar tekrar Emeviler'in kontrolüne geçse de ilerleyen zamanlarda Abbasi ihtilali'nin merkezi ve Emeviler devletinin yıkılmasına sebep olan bu isyanın başladığı yer olmuştur. [342]

3.2.9.2.Zeyd b. Ali İsyanı

Hişam b. Abdülmelik döneminin en önemli isyanlarından biri de Zeyd b. Ali Zeyne'l Abidin isyanındır. Zeyd b. Ali Zeyne'l-Abidin'in Kûfe'ye gittiği sıra dönemin valisi Halid b. Abdullah el-Kasrî'den aldığı hediyeler ve bağışlar sebebiyle sorgulanmak üzere Şam'a çağrılmıştır. Halife huzurunda hakaretlere maruz kalan Zeyd Kûfe'ye gelerek Emevilere karşı isyan hareketi başlatmıştır.[343] 739 yılında yürüttüğü gizli davetler sonrasında 15.000 kişiyi etrafında toplamıştır.[344] Halkı, zalimlere karşı cihada çağırarak insanların hakkını korumaya davet etmiştir. Davetler sonrası Kûfe dışından diğer merkezlerden de birçok taraftar sağlayan Zeyd b. Ali Zeyne'l Abidin, zamanla 40.000 'e yakın kişiyi etrafında topladı.

Bu durum karşısında harekete geçen Kûfe valisi Yusuf b. Ömer casusları tarafından ayaklanmanın tarihini öğrenerek Zeyd taraftarlarının bazılarını yakalamıştır. Daha sonra Kûfe ileri gelenlerinden bir grup Zeyd'in Hz. Ömer ve Ebu Bekir hakkında olumlu düşüncelerinden dolayı onu terk etmiştir. Bu olaylar sonrası az sayıda bir taraftar desteği ile kalan Zeyd, Yusuf b. Ömer tarafından kuşatılarak başına gelen bir ok dolayısıyla öldürülmüştür. Babasının ölümü üzerine Horasan bölgesine kaçan Yahya, Zeyd'in taraftarları ile burada isyan etse de oda babası gibi öldürülerek isyan bastırılmıştır. Zeyd b. Ali Zeyne'l-Abidin'in ve Yahya'nın ölümü üzerine Emevi düşmanlığı artmış ve Horasan bölgesindeki Şîa'yı güçlendirmiştir. İkisinin intikamı

[342] İsmail Yiğit, a.g.e., s.107-108
[343] Nuri Ünlü, a.g.e., s.214; Hakkı Dursun Yıldız a.g.e., cilt: II, s.418-419; İsmail Yiğit, a.g.e., s.108-109
[344] Hakkı Dursun Yıldız, a.g.e., cilt: II, s.419; İsmail Yiğit, a.g.e, s.108-109

almak için bölgede ayaklanan halk imam Ebû Hanife gibi önemli âlimlerin desteği ile iyice güçlenmiş ve bu durum Abbasi muhalefetine yaramıştır. [345]

3.2.9.3.Anadolu ve Kafkasya Bölgesi

Bu dönemde Anadolu üzerine birçok sefer düzenlenmiştir. Yapılan akınlar sonrasında Mesleme tarafından Kayseri, Hişam'ın oğlu Muaviye tarafından 727'de Amasya fethedilmiştir. 727 'den itibaren her sene akınlar düzenlenmeye başlanmış sefer düzenlenmeyen yer kalmamıştır. Daha sonra Kastamonu taraflarında Bizans valisi yapan Leon'un Bizans tahtına oturmasıyla birlikte iki devlet arasında anlaşma imzalanarak savaşlara son verilmiştir. Hişam b. Abdülmelik oğlu Muaviye, bu seferler sırasında Anadolu'da attan düşerek ölmüştür. Hicri 118 / M. 736 Bizans seferleri sırasında Mesleme'nin yanında bulunan arkadaşı Seyyid Battal (Ebu'l-Hüseyin Abdullahi'l-Antaki), Bizanslıların çocuklarını rivayete göre ''*Seni Battal'a veririm.''* diye korkutacak kadar ün kazanmıştır. Fakat Afyon civarında Bizans ile girilen mücadelede şehit olmuştur. Bizans kuvvetleri Malatya üzerine sefere çıkması sonrası Halife Hişam bizzat ordusu ile birlikte yardıma gelerek Bizanslıları geri püskürtmüştür. [346]

725 senesinde Halife, Cezîre ve Doğu Anadolu valiliğinde bulunan Cerrah b. Abdullah'a yardımcı kuvvet göndererek Hazarlara karşı yeni bir sefere çıkmasını emretmiştir. Ancak Cerrah'ın Hazarlılar karşısında yenilgiye uğraması sonrasında Cerrah b. Abdullah görevden alınarak bölgeye Mesleme atanmıştır. Mesleme girdiği mücadele sonrasında Türk hakanını mağlup ederek Lân şehrini ele geçirmiştir. Daha sonra tekrar bölge valiliğine getirilen Cerrah b. Abdullah tarafından Tiflis, Belencer ve ardından Hazarların başkenti Beyza, Müslümanlar tarafından ele geçirilmiştir. Fakat bu hâkimiyet kısa sürdü. 730 yılında Erdebil bölgesinde Hazar ordusu karşısında Cerrah yenilerek öldürüldü. Bu durumun ardından bölgeye Halife tarafından yeniden kardeşi Mesleme b. Abdülmelik gönderildi. H. 112-114 yılları arasında Hazarlara karşı girdiği mücadeleler sonrasında Gürcistan ve Derbend şehri yeniden fethedilmiştir. Fethedilen Derbend şehrine paralı Suriyeli askerler bırakılarak bölge güvenliği sağlanmıştır. H. 114 yılında Mesleme b. Abdülmelik'in komutanlık ve valilik görevinden alınması ile bölgeye Mervan b. Muhammed tayin

[345] İsmail Yiğit, a.g.e., s.109-110
[346] Nuri Ünlü, a.g.e., s.212-213; Hakkı Dursun Yıldız, a.g.e., cilt: II, s.422-423

edilmiştir. Mervan yaptığı başarılı seferler sonrası Hazarlıları yenerek bölgede düzeni yeniden kurmuştur. [347]

3.2.9.4.Mısır Endülüs ve Kuzey Afrika Bölgesi

Hişam b. Abdülmelik döneminde Tulus kuşatmasında Emevi ordusunun başarısızlığından dolayı dört yıl duran Endülüs seferleri tekrar başlamıştır. Bölge valiliğine getirilen Anbese b. Süheym el-Kelbi tarafından Carcassonne ve Autun şehirleri ele geçirildi.[348] Fakat H. 108 yılında / M. 726 'da Anbese'nin vefatı üzerine Emevi ordusunun ilerlemesi durmuş ardından da bölgede Berberilerin isyanı başlamıştır. Arap ordusunun ırkçı tavrı karşısında rahatsız olan Berberiler Emevilere karşı isyan hareketini başlattılar. Bölgedeki huzursuzluğun giderilmesi için Emevi halifesi tarafından İspanya valiliğine Abdurrahman el-Gafikî getirildi. Abdurrahman Berberi isyanını bastırarak Fransa'nın önemli merkezi Bordo'yu (Bordeaux) ele geçirerek Puvatiye'ye doğru ilerledi. Düşman kuvvetlerinin komutanı Eudes, Kral Şarl Martel'den yardım talebinde bulundu. Bu durum karşısında Kral Martel, Müslümanların üzerine bizzat sefere çıktı. M. 21 Ekim 732/ H. 114 senesinde Puvatiye yakınlarında meydana gelen mücadelede Emevi ordusu komutanı Abdurrahmanın öldürülmesiyle Müslümanlar bozguna uğrayarak geri çekilmiştir. [349] İslam eserlerinde Belâtüşşüheda adı ile bilinen bu savaş, batılı kaynaklarda ise; ''Poitiers'', Battle of Poitiers, Tours isimleriyle de geçmektedir. [350] Bu savaş sonrasında Müslümanların Endülüs üzerinden Avrupa'da ilerlemesi son bulmuştur. Bu savaştaki başarısından dolayı Batılı tarihçiler, Charles Martel'i (Kral Martel) Avrupa'yı Müslümanların elinden kurtaran bir kahraman olarak gösterirler. [351]

Belatü'ş-Şühedâ savaşından sonra askeri faaliyetleri duran Emevi devletinde [352] isyanlar da artmıştı. Mısır'da vergilerden dolayı ortaya çıkan Kıptî ayaklanması bastırılmış ardından bölgeye Kays kabilesine mensup Araplar yerleştirilmiştir. 739 yılında Kıptî'ler tekrar ayaklansa da Hanzale b. Safvân tarafından bu isyanda bastırılmıştır. Emeviler döneminde baskılardan dolayı Kuzey Afrika bölgesine

[347] İsmail Yiğit, a.g.e. s.114; Âdem Apak, a.g.e., cilt:III, s.227-231
[348] İsmail Hakkı Atçeken, ''Puvatya (Balâtu'ş-Şüheda) Savaşı ve Etkileri Üzerine Bir Araştırma'', *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* Sayı: VIII, Konya 1999, s.243-263
[349] Âdem Apak, a.g.e., cilt: III, s. 232-233 ; Hakkı Dursun Yıldız, a.g.e., cilt: II, s.423-424
[350] İsmail Hakkı Atçeken, a.g.m., s.243-263
[351] İsmail Yiğit, a.g.e., s.112-113
[352] Âdem Apak, a.g.e., cilt:III, s.234

yerleşen Hariciler buradaki faaliyetleri sonrasında Berberileri kendi saflarına çekmişlerdi. Kuzey Afrika ve Endülüs valisi Bişr b. Safvân el-Kelbî'nin vefatı sonrası yerine getirilen Kaysîler'den Ubeyde b. Abdurrahman döneminde Kelbilere zulmetmesi ve halka sert uygulamaları sonrası Haricilerin safına geçen Berberilerin sayısını arttı. 734 yılında Ubeydullah b. Habbâb'ın döneminde ise Kaysîlerin yanında yer alması bölge ki Kelbi-Kaysi mücadelesini iyice arttırarark, Harici-Berberi isyanlarının başlamasına sebep oldu. Endülüs seferlerinden dolayı ordunun büyük bir kısmının orada bulunmasından faydalanan Harici lideri Abdül'alâ b. Cüreyc ayaklanarak Tanca valisini mağlup etti. Daha sonra Meysere Medgarî es-Sufrî'yi halife ilan ederek Haricilerden biat aldı. Meysere'nin ölümü üzerine Halid b. Hamid yerine geçti. Emevi halifesi Hişam b. Abdülmelik bölgedeki karışıklıkları düzeltmek için Külsûm b. İyaz'ı bölgeye gönderdi. Fakat Kulsûm b. İyaz Harcililer tarafından öldürüldü. Sağ kalan Emevi ordusu ise Endülüs'e geçerek kurtuldular. Emeviler'in yıkılışına kadar süren bu isyan Emeviler sonrasında bölge hâkimiyetini ele geçiren Abbasi döneminde de devam etmiştir. [353]

3.2.10. Velid b. II. Yezid Dönemi

Hişam b. Abdülmelik'in 7 ay 19 yıl süren hilafetinin ardından yerine kardeşinin evladı II. Velid b. II. Yezid devletin başına geçti. [354](Hicri 125- 126) Hişam b. Abdülmelik, II. Velid'i kötü huyundan dolayı veliahtlıktan azletmek istese de istediğini yapamadan vefat etmiştir[355]. II. Velid döneminde Emevi topraklarında isyanlar artmıştı. Fakat halife isyanları bastırmak yerine Hişam b. Abdülmelik'in zulüm yapmakla uğraşıyordu. Fetihlerin durduğu bu dönemde II. Velid Suriye'deki ahalinin gönüllerini kazanmak için ahaliye bolca ihsanda bulunduğu belirtilmektedir. Rivayetlere göre dolu olan devlet hazinesini altı ayda boşalttığı söylenmektedir. [356]

3.2.10.1. Yahya b. Zeyd'in İsyanı ve II. Velid'in Öldürülmesi

Babasının (Zeyd b. Ali) vefatının ardından Horasan'a yerleşen Yahya daha sonra Belh'e geçerek burada gizlendi. II. Velid döneminde serbest kalan Yahya, Serahs,

[353] İsmail Yiğit, a.g.e., s.111-112; Hakkı Dursun Yıldız, a.g.e., cilt: II, s.424-425
[354] İhsan Süreyya Sırma , *Müslümanların Tarihi,* cilt III., Beyan, İstanbul 2016, s. 448
[355] İbn Kesîr, a.g.e., cilt: X, s.14-15
[356] Nuri Ünlü, a.g.e., s.215; Âdem Apak, a.g.e. cilt: III, s.239; Hakkı Dursun Yıldız, a.g.e., cilt: II, s.426-427

Beyhak, Nişabur ve Belh gibi şehirlerde yürüttüğü faaliyetler sonrasında topladığı taraftarlar ile isyan etti. Fakat gönderilen Emevi ordusu karşısında mağlup olarak öldürüldü. Cesedi Cüzcan'da asıldı ve başı kesilerek Şam'a götürüldü.[357] Devlet işlerini bırakıp vaktini eğlenceyle geçiren II. Velid hakkında kaynaklarda vaktini içki meclislerinde geçirdiği ve her türlü haramı işlemekten çekinmediği belirtilmiştir. Ancak yakın dönem kaynaklarında bu ifadelerin abartıldığı ve düşmanları tarafından yazıldığı söylenilmektedir. [358]

II. Velid'in bu davranışları halkın huzurunu kaçırmıştı. Halkın yanı sıra I. Velid'in oğlu Yezid'de bu durum karşısında gizlice halk tarafından kendisi adına biat almaya başladı.[359] Kelbilerin ve Kaderiyye mensuplarının desteklerini alarak Dımaşk şehrinin kontrolünü ele geçirmiştir. Daha sonra amcasının oğlu Abdülazîz b. Haccâc b. Abdülmelik'i II. Velid'in üzerine göndermiştir. II. Velid'in Bahra Sarayın da yakalanıp öldürülmesi sonucu H. 126 yılı / M. 744'de halifeliğini resmen ilan etmiştir. [360]

3.2.11. III. Yezid b. I. Velid Dönemi

II. Velid'in yerine Emevi tahtına geçen III. Yezid, Ömer b. Abdülazîz'in siyasetini örnek aldığını belirterek, askerleri cephede uzun süre bekletmemeyi, halka yüklenen ağır vergileri kaldıracağını, saraylar inşa ettirmeyeceğini ve kapısını herkese açık tutacağını vaad etmiştir. Göreve gelir gelmez II. Velid'in yükselttiği maaşları eski haline getirmiştir. Bundan dolayı en-Nâkıs adı ile anılmıştır.[361] 6 ay gibi kısa bir sürede Humusluların ve Saîd b. Ravh b. Zinbâ liderliğinde Filistin halkının isyanlarıyla [362]uğraşan III. Yezid düzeni sağlamak için Irak valiliğine Mansur b. Cumhur'u tayin etmiştir. Kısa bir süre sonra da Abdullah tayin edilmiştir. Halife II. Velid hilafetinin 6'ıncı ayında Zilhicce 126 / Eylül 744'de hastalığından dolayı vefat etmiştir. Vefatından önce yerine kardeşi İbrahim'i vasiyet etmiştir. [363]

---

[357] İbn Kesîr, a.g.e., cilt: X, s.20
[358] İsmail Yiğit, a.g.e., s.118
[359] Nuri Ünlü, a.g.e., s.216; Âdem Apak, a.g.e., cilt: III, s.242; Hakkı Dursun Yıldız, a.g.e., cilt: II, s.426-427
[360] İsmail Yiğit, a.g.e., s.120; Hakkı Dursun Yıldız, a.g.e., cilt: II, s.427
[361] İbn Kesir, a.g.e., cilt: X, s.29; Nuri Ünlü, a.g.e., s.216-217; Hakkı Dursun Yıldız, a.g.e., cilt: II, s.429
[362] İsmail Yiğit, a.g.e., s.121-122
[363] Nuri Ünlü, a.g.e. s.216-217; Hakkı Dursun Yıldız, a.g.e.,, cilt: II, s.428

3.2.12. İbrahim b. Velid

II. Velid'in vefatı sonrasında hilafet makamına geçen İbrahim'in halifeliği herkes tarafından kabul edilmedi. Yalnızca Suriye'nin güneyindeki Yemen asıllı kabileler tarafından halife olarak tanındı. Cezîre bölgesinin valisi Mervan b. Muhammed halifeye biat etmeyerek ordusu ile birlikte Şam'a doğru ilerledi. Kınnesrin bölgesinde halife'nin kardeşi ile girdiği mücadele de Emevi ordularını mağlup ederek Hıms'ı ele geçirmiştir. Humus halkının biatını aldıktan sonra 80.000 kişilik ordu ile tekrar Şam'a doğru yola koyulan Mervan b. Muhammed Aynülcer denilen bölgede Süleyman b. Hişam komutanlığındaki Emevi ordusunu da hezimete uğratarak ikinci zaferini de aldı. Savaş sırasında kurtularak Şam'a (Dımaşk'a) kaçan Süleyman b. Hişam ve adamları halife oldukları takdirde kendilerini öldürecekleri korkusuyla II. Velid'in hapisteki oğullarını öldürerek Halife İbrahim ile birlikte Tedmür'e kaçmışlardır. Daha sonra da İbrahim b. Velid, Şam'a girerek halifeliğini ilan eden Mervan b. Muhammed'den af dileyerek biat etmiştir. Halifeliğin Mervan b. Muhammed'e geçmesiyle birlikte Emevi devleti'nin merkezi Şam'dan alınarak Harran'a taşınmıştır.[364]

3.3. Anadoluda Emevi İzleri: Harran

İslam Tarihçileri'nin el-Cezir'e olarak adlandırdıkları Yukarı Mezopotamya'nın Diyar'ı Mudar denilen bölümünde yer alan Harran'dan[365], çivi yazıtlarında Harranu, Romalılar tarafından Carhai olarak bahsedilmektedir. İbrahim peygamber'in şehri olan Harran, bazı rivayetlere göre Nuh tufanından sonra kurulan ilk şehir olarak bilinmektedir. Yapılan çalışmalara baktığımızda Harran dünyanın en eski yerleşim yerlerindendir.[366] İbn Havkal gibi eski dönem İslam coğrafyacıları Harran'dan söz ederken ağacı ve suyu az olan[367] Sabilerin şehri olarak söz etmektedir.[368] İslam öncesi dönemlere baktığımızda Urfa'da Hıristiyanlık yaygınken, Harran'da Hıristiyanlık, putperestliğe göre daha az yayılmıştır. Daha sonraki dönemlerde Sasani

[364] İsmail Yiğit, a.g.e., s.124-127; Hakkı Dursun Yıldız, a.g.e., cilt: II, s.429-430
[365] Ramazan Şeşen, ''Harran'', *TDV İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, Cilt:16, İstanbul, 1997, s. 237
[366] Ramazan Şeşen, *Harran Tarihi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1996, s. 3
[367] Mehmet Azimli, ''Bir Emevi Başkenti Harran'', Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, I. Uluslar arası Katılımlı Bilim Din ve Felsefe Tarihinde Harran Okulu Sempozyumu, Ed. Prof. Dr. Ali Bakkal, Cilt: I, Şanlıurfa, 2006, s. 43
[368] Ibn Havkal, a.g.e., s. 189

ve Bizans hâkimiyeti altına giren Harran zamanla farklı medeniyetlere ev sahipliği yapsa da bulunduğu konumdan dolayı önemini hiçbir dönem yitirmemiştir.[369]

3.3.1. İslamiyet'in Yayılışı ve Harran'ın Fethi

Hz. Peygamber s.a.v ölümü üzerine Hz. Ebubekir halife olarak başa geçmiştir. Hz. Ebu Bekir'in vefatından sonra başa geçen ikinci halife Hz. Ömer zamanında Cezîre, Mısır ve Suriye bölgelerine ordu gönderilmiştir. Bu dönemde fethedilen Harran Sa'd b. Ebû Vakkas komutasındaki Irak ordusu tarafından mı ya da Şam ordusu komutanı Ebu Ubeyde tarafından mı ele geçirildiği konusunda görüş ayrımı vardır. Fakat Belazüri'ye ve birçok İslam tarihçisine göre ağır basan görüş Ebu Ubeyde'nin vefatı üzeri Hz. Ömer tarafından görevlendirilen İyaz b. Ganm komutasındaki Şam ordusu tarafından fethedildiğidir.[370] Ravilerin dediklerine göre, İyad, hicretin 18. senesinde tahmini 8 bin'e yakın birlik ile Cezîre bölgesine sefere çıktı.[371] Rakka'yı ele geçirdikten sonra Harran'a doğru yola koyuldu. Harranlılar şehrin tüm kapılarını dışarıya kapattı. İyad b. Ganm, Harran önlerine gelince Harranlılar ona bir elçi gönderdiler. Müslümanların ilk önce er-Ruha'ya (Urfa) gitmelerini ve er-Ruha ile anlaşma yapmalarını istediler. Yapılan anlaşmaya Harranlıların da uyacaklarını bildirdiler. Bunun üzerine İyad b. Ganm, er-Ruha'ya yöneldi. Er-Ruha halkı bir süre karşı koymaya çalışsa da Müslümanlara boyun eğmek zorunda kaldılar ve İyad b. Ganm'ın yazdığı mektup sonucunda antlaşma yapmayı kabul ettiler.[372]

İyad b. Ganm bundan sonra Harran'a yönelmiştir. Harranlılar antlaşmaya göre herhangi bir direniş göstermeden şehri Müslümanlara teslim etmiştir.[373] İyad, şehri teslim aldıktan sonra ilk iş olarak putperestlere ait olan Sin (Ay) mabedini camiye dönüştürmüştür. Putperestlerin mabedini ise yeniden inşa etmek için başka bir yer tahsis etmiştir.[374] Dört halife döneminde Harran şehri Şam'a bağlı olarak

[369] Mehmet Azimli, a.g.m., s. 43-44
[370] Ramazan Şeşen, a.g.e, s. 9
[371] Âdem Apak, a.g.e., cilt: II, s. 156-157; İsrafil Balcı, '' Cezire Bölgesinin Fethi'', *İslam Tarihi ve Medeniyeti 2 (Raşid Halifeler Dönemi),* Edit. Prorf. Dr. Ahmet Önkal, Prof. Dr. Mehmet Ali Kapar, Siyer Yayınları, Ekim 2018, İstanbul, s.200-201
[372] Belâzurî, a.g.e., s. 249 ; Âdem Apak, a.g.e.,cilt: II, s.157
[373] Adem Apak, a.g.e., cilt:II, s. 157
[374] Ramazan Şeşen, a.g.e., s. 9

yönetilmiştir.[375] Emeviler döneminde Kuzey Şam ve Harran'nın da içinde bulunduğu Cezîre bölgesi birleştirilerek tek bir vali tarafından yönetilmeye başlanmıştır. [376]

3.3.2. Emeviler Dönemi

Emeviler Döneminde Harran'ın da yer aldığı Cezîre vilayeti, önemli devlet adamları (valiler) ile idare edildi. Bunların içinde Muaviye'nin görevlendirdiği Habib b. Mesleme, II. Mervan ve Muhammed, Mesleme b. Abdülmelik ve ileride II. Mervan gibi halife olacak Hişam b. Abdülmelik yer alıyordu. [377]709 senesinde Velid amcası yerine kardeşi Mesleme'yi Cezîre valiliğine göreve getirdi. Önceden Cezîre valiliğin merkezi olan Kınnesrin'in yerini bu dönemde Harran aldı. [378] Mesleme daha sonra buraya bir saray yaptırarak başkentlik sürecinin temellerini atmış oldu. [379] Ömer b. Abdülaziz döneminde Cezîre valisi olan Mesleme b. Abdülmelik görevden alınarak yerine Ömer b. Hübeyre el-Ferazi getirildi. Bu dönemde İskenderiye'deki Hellenizm okullarının yaşayan son hocaları Harran'a gelerek Mesudi felsefi öğretisinin buraya geçmesini sağlamışlardır. 732 senesinde Hişam b. Abdülmelik zamanında el- Cezîre bölgesine II. Mervan vali olarak getirildi. Mervan valiliğin merkezi olarak Harran'ı kullanmıştır. Bu dönemde Harran en parlak dönemini yaşamıştır. 10 milyon dirheme hükümet sarayı yapılmış, şehrin büyük camisi yenilenmiştir. II. Mervan'ın vilayeti devletin en çok vergi ödeyen vilayeti olmuştur. [380]

3.3.2.1.II. Mervan b. Muhammed Dönemi ve Harran'ın Başkent Oluşu

Mervan b. Muhammed (689-695) yılları arasında Cezîre bölgesinde dünyaya gelmiştir. [381]Birçok tarih kitaplarında güçlü ve zeki bir devlet adamı olduğundan bahsedilmektedir. Fakat iç isyanların fazla olduğu, devletin yıkım sürecine girdiği bir dönemde etkisini çok gösterememiş ve devletin yıkılışına engel olamamıştır.[382] Babası Muhammed b. Mervan b. Hakem'dir. Hişam b. Abdülmelik zamanında el-Cezîre valisi olan Mervan, on iki yıllık süre içinde Hazarlara karşı zaferler kazanmış, askeri alanda ve savaş taktikleri alanında yenilikler getirmiştir.

---

[375] Mehmet Azimli, a.g.m, s. 44
[376] Ramazan Şeşen, a.g.e., s. 10
[377] Mehmet Azimli, a.g.m, s. 44
[378] Ramazan Şeşen, a.g.e., s. 10
[379] Mehmet Azimli, a.g.m., s. 44
[380] Ramazan Şeşen, a.g.e., s. 11
[381] İsmail Yiğit, a.g.e., s. 125
[382] Âdem Apak, a.g.e., cilt: III, s.247

Halife II. Velid'in isyan sırasında öldürülmesi sonucunda Mervan b. Muhammed, halifenin intikamını almak ve oğullarının hakkını savunmak için III. Yezid'e karşı isyan etmiştir. Fakat sonrasında Yezid ile anlaşıp ona biat etmiştir. Altı ay sonunda Yezid'in ölümü üzerine tekrar isyan eden Mervan b. Muhammed, ordusuyla beraber Şam'a gelmiştir. Burada II. Velid'in çocuklarının hapishanede öldürüldüğü haberini almasıyla birlikte Ebu Muhammed es-Sufyani'nin yardımıyla halifeliğini ilan etti.[383] II. Mervan Şam'da ki işlerini halledip valileri tayin ettikten sonra 85 yıllık halifeliğin merkezi olan Şam'ı terk ederek halifeliğin başkentini Harran'a taşıdı. Mervan bu durumu yapan ilk ve son halifedir. Başkent'i Harran'a getirme sebebi bölge halkının kendisine olan güveni ve Şam'da bulunan Yemeni kabilelerine olan güvensizliğiydi. Başkent'in Şam'dan alınması sonrası burada bulunan Yemani kabilesinin, Harran'da ki Kaysilere olan düşmanlığını iyice arttırmıştı. Bu düşmanlığın iyice artması sonucu Şam'da II. Mervan'a karşı isyanlar ortaya çıkmıştır.[384]

3.3.2.1.1. Yemeni Kabilelerin ve II. Mervan'a Karşı Muhaliflerin İsyanı

Başkent'in Şam'dan taşınması sonrası Kaysi-Yemeni düşmanlığı iyice arttı ve diğer vilayetlere de sıçradı. Bu olaylar sonucunda II. Mervan'a karşı ilk isyan Humus'ta ortaya çıktı. Humus halkının isyan ettiğini öğrenen halife Humus'a doğru harekete geçti ve isyan'ı bastırdı. Fakat bu defa 'da Dımaşk ve Taberiye'de Mervan'a karşı ayaklanmalar başladı. Bu isyanları da bastıran II. Mervan iki oğlunu Yemenilerin desteklediği Hişam b. Abdülmelik'in iki kızıyla evlendirerek Yemenlilerin desteğini almayı amaçlayarak bu bölgede isyanları engellemeye çalışmıştır. Bu olaylar devam ederken Irak'ta Abdullah b. Muaviye'nin isyanı ortaya çıktı. Şiilerin desteğini alan Abdullah b. Muaviye II. Mervan'a karşı harekete geçti fakat bu isyan da kısa bir sürede bastırıldı. [385]

3.3.2.1.2. Gûta ve Filistin Halkı'nın İsyanı

Gûta halkı Yezid b. el-Kasri öncülüğünde isyan etti ve Şam'ı kuşattılar. Bu durum karşısında II. Mervan, Ömer el-Vaddah'ı ordusuyla beraber Guta halkına karşı gönderdi. Ömer'in karşısında mağlup olan Yezid b. el- Kasri'nin öldürülmesi sonucu isyan ortadan kaldırıldı. Gûta ve Hıms halkından sonra II. Mervan'a, Filistin'halkının

[383] İsmail Yiğit, a.g.e., s. 126
[384] Mehmet Azimli, a.g.m., s. 45
[385] İsmail Yiğit, a.g.e., s. 127

desteğini alan Sabit b. Nuaym baş kaldırdı. Taberiye kadar gelerek burayı kuşattı. Mervan B. Muhammed, Ebû'l Verd'e onların üzerine harekete geçmesini emretti. Ebû'l Verd'in Taberiye'ye gelmesiyle beraber buranın halkı da Sabit b. Nuaym 'a karşı savaştı. Bozguna uğrayan sabit yenilerek Filistin'e geri döndü fakat Verd peşlerini bırakmayarak onları tekrar yakaladı ve tekrar mağlup etti. İkinci bozgundan da kaçarak kurtulan Sabit b. Nuaym'ın üç oğlu esir alınarak isyan bastırıldı.[386]

3.3.2.1.3. Abbasi İsyanı ve Zap Suyu Savaşı

II. Mervan' tahta geçtiği günden itibaren isyanlarla uğraşmak zorunda kalmış, birçok bölgede mücadele vermiştir. Üç yıl süren mücadeleler sonrasında halife isyanları bastırarak Harran'a geri dönmüştür. Fakat bu dönemde Emevi Devleti'nin yıkılmasına sebep olacak büyük bir isyan ortaya çıkmıştır. Bu büyük tehlike Abbasi ihtilaliydi, 743 senesinde Muhammed b. Ali'nin vefatı üzerine yerine oğlu İbrahim başa geçmiştir. İmam İbrahim 128 (745) yetiştirdiği azatlısı Ebu Müslim'i isyanı yönetmesi için ailenin vekili olarak Horasan'a göndermiştir. [387] Ebu Müslim liderliğinde Abbasi ihtilâli Horasan'da Emevilerin otoritesini zayıflatmıştı. H. 130 yılında (747) yılından itibaren Emevi muhaliflerinin çoğunlukta olduğu yerlerde hutbeler Abbasiler adına okunmaya başlamıştır. Horasan valisi Nasr b. Seyyar defalarca merkezden yardım talebinde bulunsa da Mervan b. Muhammed diğer problemlerden dolayı yardım edememiştir. Nasr'ın ölümü üzerine bölgedeki Emevi direnişi kırılmış, Abbasi orduları rahat bir şekilde batıya doğru ilerlemeye başlamıştır.[388] Mervan B. Muhammed bu ilerleyişi kırmak için son bir adım atmak üzere ordusuyla beraber Musul'a doğru harekete geçmiş, Zap suyu civarında Abbasi ordusuyla karşılaşmıştır. Bir haftadan uzun sürün mücadelede Emevi halifesi savaştan kaçarak kurtulmuştur. Harran'a savaştan mağlup olarak dönen Mervan burada 20 gün kalarak, Abbasilerin Harran'a doğru harekete geçtiği haberini alınca şehri damadı Eban b. Yezid'e bırakarak güneye doğru harekete geçmiştir. [389] Harran'a ulaşan Abbasi ordusu burayı işgal etti ve Mervan'ın yaptığı saray yıkıldı.[390]

---

[386] İbnü'l-Esîr, a.g.e., cilt: V, s. 274-275
[387] İsmail Yiğit, a.g.e., s. 127 ; Fatih Güzel,'' Abbasi İhtilal Kahramanlarından Kahtabe b. Şebib'' *Türkish Studies Comparative Religious Studies,* Volume: 14, Issue:1, 2019, s.163-175
[388] Âdem Apak, a.g.e., cilt: III, s. 251-252
[389] Âdem Apak, '' Fethinden Emeviler'in Sonuna Kadar Harran'', Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, I. Uluslar arası Katılımlı Bilim Din ve Felsefe Tarihinde Harran Okulu Sempozyumu, Ed. Prof. Dr. Ali Bakkal, Cilt: I, Şanlıurfa, 2006, s. 38-39
[390] Ramazan Şeşen, a.g.e, s.11

Abbasi işgalini kabullenemeyen Harranlılar, Mervan'ın komutanlarından Ebu'l Verd'in Şam ve Cezîre'de isyan ettiği haberini alınca Abbasi yönetimine karşı ayaklandılar. Fakat Mervan b. Muhammed'in ölümü üzerine Abbasilere boyun eğmek zorunda kaldılar.[391]

3.3.3. Abbâsîler Dönemi Harran

Harran beş yıllık bir başkentlik dönemi sonrası Abbâsi ordusu tarafından kontrol altına alınınca, buraya vali olarak Mûsa b. Ka'b tayin edildi. Abbâsi ordusunun bölgeden ayrılmasını fırsat bilen Cezîre halkı II. Mervan'ın nâibi İshak b. Müslim öncülüğünde Abbâsilere isyan ettiler. Bu isyandan haberdar olan Harranlılar destek vererek Abbâsi valisi Mûsa b. Ka'b'ı kuşattılar. Abbâsi halifesi halifesi Ebu'l-Abbâs el-Seffah bölge de düzeni sağlamak adına kardeşi Ebû Ca'fer el-Mansûr'u vazifelendirdi. Ebû Cafer bölgeye gelerek valiye yardım etmesi sonucunda isyan bastırıldı. [392]

133/750 senesinde Muhammed b. Mesleme b. Abdülmelik Harran'da isyan ederek vali Mûsa b. Ka'b'ı kontrol altına almak istedi. Şehre mancılıklarla saldırarak bazı kapıları yaksa da muhasarası kısa sürdü. [393] Yine bu sene içerisinde iç karışıkları fırsat bilen Bizans Kayseri Malatya'ya saldırdı. Harran'da kuşatma altında olan bölge sorumlusu Mûsa b. Ka'b'ın yardım edememesi sonucu Malatya Bizanslıların eline geçmiş oldu.[394]

754/136 senesinde Halife Seffah'ın ölümü üzerine yerine kardeşi Ebû Ca'fer el-Mansur başa geçti. Abdullah b. Ali bu duruma karşı çıkarak, Seffah'ın kendisi veliahd olarak tayin ettiğini iddia ederek isyan etti. Harran'ı kırk gün kuşatarak şehri ele geçirdi. Bu durum karşında Ebû Cafer, Ebû Müslim el-Horasâni'nin başında bulundu bir orduyu Harran'a gönderdi. Beş ay süren mücadeleler sonrasında isyan bastırılarak Harran tekrar kontrol altına alındı. [395]

[391] Âdem Apak, a.g.m., s.39
[392] Mehmert Azimli, a.g.m., s. 48-49
[393] Ramazan Şeşen, a.g.e, s.12
[394] Mehmert Azimli, a.g.m., s.49
[395] Ramazan Şeşen, a.g.e, s.12

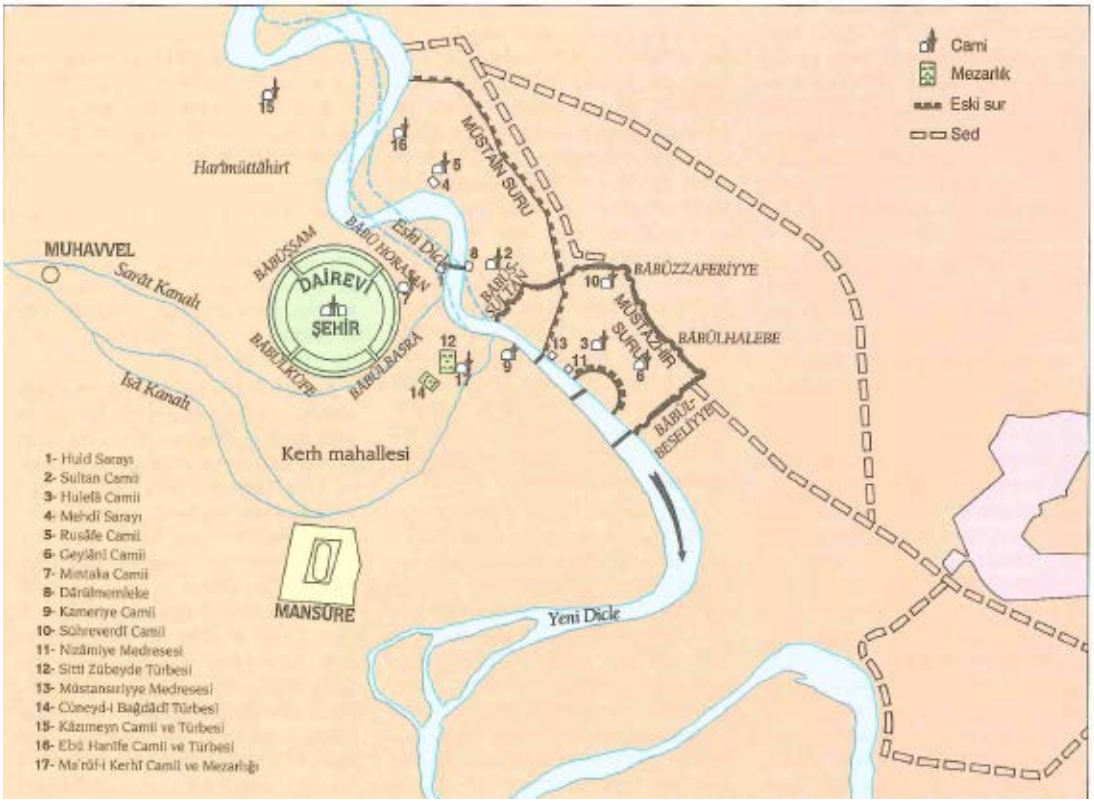
Suyu ve ağacı az, toprağı kızıl olan Harran,[396] Abbasiler döneminde başkent'in Bağdat'a taşınmasıyla beraber önemini hemen kaybetmemiş, İskenderiye ve Antakya'dan gelen felsefe kültürünü Bağdat'a taşıyan bir köprü görevini üstlenmiştir. [397] 263/877 yıllarında Abbasi hâkimiyetinde olan Harran şehri, bu yıldan itibaren Mısır'da bulunan Tolunoğulları hâkimiyeti altına girmiştir.[398]

[396] Ebü'l-Fida, a.g.e., s.234
[397] Mehmert Azimli, a.g.m., s.49
[398] Ramazan Şeşen, a.g.e, s.13

4. ABBASİLER DÖNEMİ HİLAFET MERKEZLERİ VE FUSTAT ŞEHRİ

4.1.Yeni Bir Başkent Arayışı Bağdat

Şekil 4.1. Bağdat Şehir Planı [399]

Bağdat, Irak'ta üçüncü iklimin sonunda olup, Kanun'a ve Atval'a göre 700 boylamda, 330 25' enleminde yer almaktadır. [400] Irak'ın başkenti ve en büyük şehri olan Bağdat, bir zamanlar Abbasilerin yönetim merkezi ve İslam âleminin başkentiydi.[401]

4.1.1. Bağdat'ın Kuruluşu

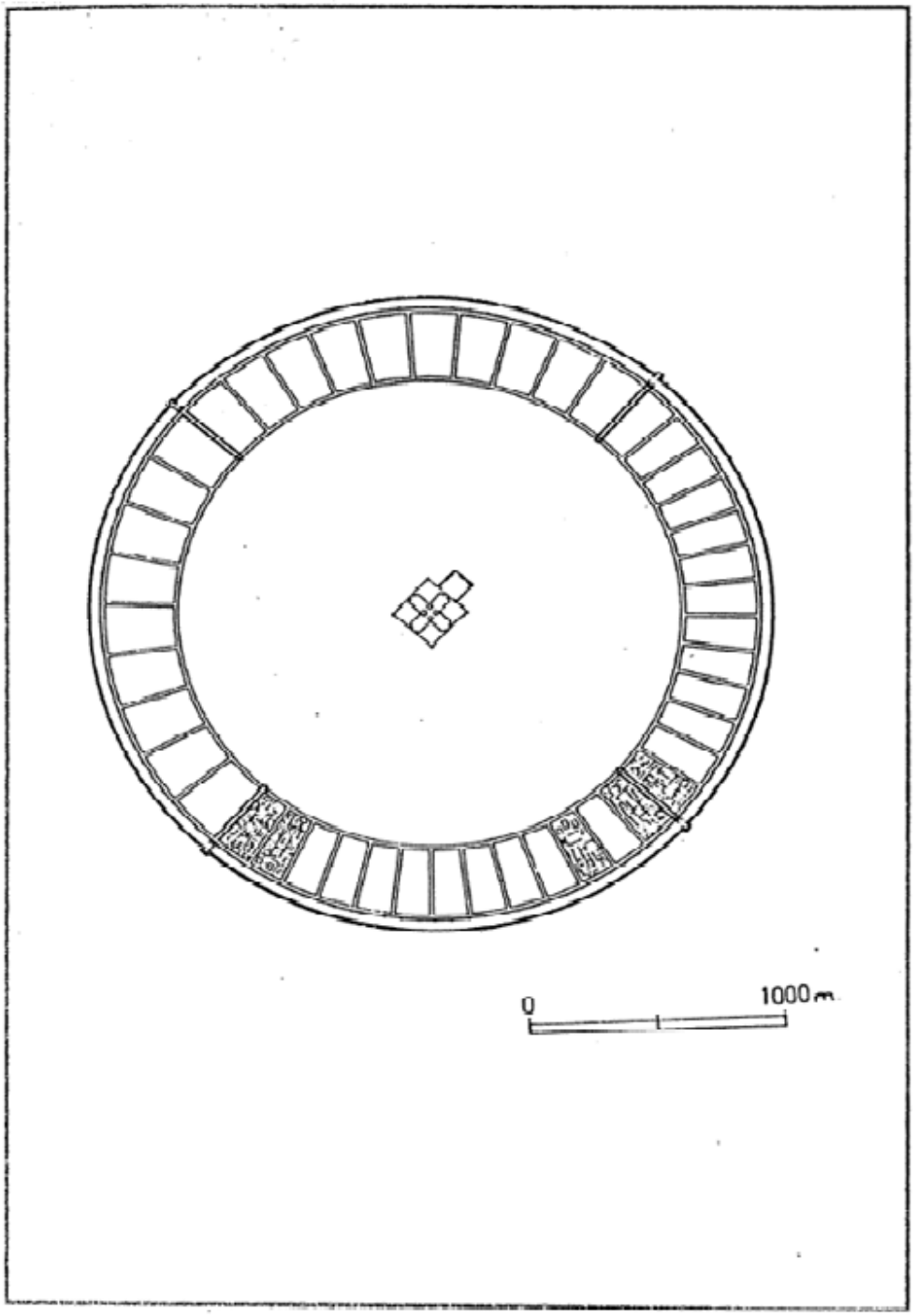
Abbasi devletinin ilk başkenti Ebu'l Abbas'ın biat aldığı Kûfe şehridir. Fakat Kûfe'nin Hz. Ali r.a. taraftarları ile dolu olması, yeni bir başkent arayışına itmiştir. Şam, Emevi yanlıları ile çevriliydi. Vasıt, Kûfe'ye yakın olduğundan dolayı tehlike

[399] Abdülaziz ed-Duri, ''Bağdat'' *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, cilt: 4 İstanbul 2009, s.428
[400] Ebü'l-Fidâ, a.g.e., s.252
[401]M.E.B, İslam Ansiklopedisi İslam Alemi Tarih Coğrafya Etnoğrafya ve Biyografya Lugatı Cilt 2, Mili Eğitim Basımevi,İstanbul, 1979, s.195

arz ediyordu. Haşimiye ise Ravendiye taifesinin isyanı sebebinden dolayı gözden düşmüştü.[402] En sonunda Dicle kenarında, Sasani İmparatorluğu'na başkentlik yapmış olan Medain çevresinde yeni bir başkent inşa edilmesine karar verildi.[403] Bu bölge Dicle'yi Fırat'a bağlayan ve gemilerin rahatça geçmesine elverişli bir kanalın hemen çevresinde ve bütün istikametlere giden yolların toplandığı kilit noktada bulunuyordu. Önemli ticaret yolları da (Hindistan ticaret yolu gibi) buradan geçmekteydi. Bölgenin iklim özellikleri de yeni bir şehir kurulması için son derece uygundu.[404] Bağdat'ın inşasına başlamadan önce, kullanılacak malzemelerin üretimi için ocaklar kurulmuş ve imalata başlanmıştır.[405] Daha sonra ülkede bulunan mühendis, yapı ustaları, plancılar ve inşaat işinden anlayanların toplanılması emredildi. Böylelikle binlerce kişi Bağdat'ın yapılacağı yere akın etmeye başladı. Bütün hazırlıklar tamamlandıktan sonra H.145 (M.262-263) yılında Bağdat'ın inşaatına başlandı.[406] Fakat Hz. Hasan'ın oğulları, İmam Muhammed ve İmam İbrahim isyan etmeleriyle şehrin inşası durduruldu. İsyan bastırıldıktan sonra 146/763 yılında yeniden inşa edilmeye başlandı. 149/766'da büyük bir bölümü tamamlanan Bağdat şehrine, halife eksikler olmasına rağmen taşındı.[407] Bağdat'ın plânı daire şeklinde olmasından dolayı buraya el-Medînetü'l-Müdevvere-Dairevi şehir adı verilmiştir. Daire'nin merkezinde halifenin sarayı ve camisi bulunmaktaydı. Halife bu planı seçerek çevre güvenliğini sağlamaktaydı.[408] Bağdat, bu planıyla İslam şehirciliğinde çok önemli bir yere sahiptir.[409]

[402] Nuri Ünlü, a.g.e., s.240
[403] Âdem Apak, *Anahatlarıyla İslam Tarihi IV (Abbaasiler Dönemi)*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2012, s.93
[404] Âdem Apak, a.g.e., cilt:IV, s 94
[405] Kadir Kan, *Abbasilerin Birinci Asrında Bağdat (145-232/762-847*), Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Bursa 2010, s.39
[406] Âdem Apak, a.g.e., cilt:IV, s.95; İsmail Yiğit, ''Bağdat'ın Kuruluşuyla İlgili Rivayetler Üzerine Bir Değerlendirme'', *İslam Medeniyetinde Bağdat (Medînetü's-Selâm) Uluslararası Sempozyum,* Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İstanbul 2008, s.46
[407] Nazmi-zâde Mürteza, *Gülşen-i Hülefa Tarihi, Tahlil ve Metin Tenkidi: Mehmet KARATAŞ*, TTK, Ankara, 2014, s.LVI
[408] Âdem Apak, a.g.e., cilt:IV, s.95
[409] Yılmaz Can, *İslâm Şehirlerinin Fiziki Yapısı, (H.I-III/M. VII-IX Yüzyıl),* Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2014, s.84

Şekil 4.2. Bağdat Dairesel Şehir Planı [410]

[410] Yılmaz Can, ‘’H. I-III/M. VII-IX. Y.Y. İslâm Şehri’’, *Ondokuz MayısÜniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* Sayı:6, Samsun 1992, s.133

4.1.2. Bağdat İsminin Menşei

Bağdat, isminin kökeni hakkında tarihçilerin ihtilafa düştüklerini ve bu konu hakkında birçok görüş olduğunu görmekteyiz. Hüseyin b. Muhammed'in ''el-Hamis fi-Ahvalin-Nefsi'n-Nefes isimli kitabında bahsettiğine göre Halife bu şehre Rahib'in ismi (Bağ), ve yerin adından (Dad) kinaye olarak, Bağdat dediğinden söz etmektedir. Hennâni-zade Tarihinde anlatıldığına göre de, şehrin kurulduğu bölgede Bağdat adı ile anılan bir bağ bulunmaktaydı bu sebepten dolayı Bağdat denildiğinden bahsedilmektedir. [411] Diğer bir rivayet ise Farsça'dan gelme bir tabir olup, '' put hediyesi '' anlamına gelmektedir. Farsça'da ''beğ'' ''put'', ''dad'' da ''verdi'' anlamına gelmektedir. Bitişik olarak da put hediyesi olarak geçmektedir.[412] En ağır basan görüş ise Ebû Cafer el-Mansûr'un, Bağdat'a Medinetü's-Selâm adının verilmesidir. Halife Mansur, kurduğu bu şehre Kuran-ı Kerim'de, cennet manasında kullanılan ''Darusselâm'' kelimesinden ilham alarak Medinetü's-Selâm adını verdiği belirtilmektedir. Bu isim resmi belgelerde ve sikkelerde ağırlıklı olarak görülmektedir. [413] Halife kurduğu bu şehre, Darüs-Selam, veya Medinetü's-Selâm '' sulh evi veya sulh şehri'' adını verdiyse'de halk tarafından eski adı olan Bağdad kullanılmaya devam etti.[414]

4.1.3. Dönemin Siyasi Olayları

Ebü'l-Abbas'ın ölümünden sonra başa geçen Abbasilerin ikinci halifesi Ebû Ca'fer ''Mansur'' lakabını kullanmaya başladı. Bu lakabı seçmesindeki amaç, dini bir vurgu taşımasıydı. Başa geçtikten sonra ilk iş olarak siyasi otoritesini güçlendirmek için Ebû Müslim'i ortadan kaldırması gerekiyordu. Mansur bu planı önceki halife döneminde gerçekleştirmek istese de Seffah'ın (Ebü'l-Abbas) reddetmesi sonrası başarısız olmuştu. 24 Şaban 137'de (11 Şubat 755) Ebu Müslim halifenin huzurunda öldürülerek bu plan gerçekleşti. Böylelikle Mansur siyasi otoritesini sağlamış oldu. [415]

144-145/761-762 bu dönemlerde Mansur'un Hz. Ali soyundan gelenlerle mücadeleye girdiği görülmektedir. Emevileri yıkma planı yapılırken Medine'de

[411] Nazmi-zâde Mürteza,a..g.e., s.LVII
[412] İhsan Süreyya Sırma, a.g.e., cilt IV, s.37
[413] Nazmi-zâde Mürteza, a.g.e., s.LVII
[414] Carl Brockelmann, a.g.e., s.89
[415] Nahide Bozkurt, *Abbasiler (750-1258)*, İsam Yayınları, Ankara 2017, s.52

Mansur'un da içinde bulunduğu bir toplantı düzenlenmiş, bu toplantı da Nefs ül-Zekiye diye ad takılan Muhammed Mehdi'ye biat edilmişti. Bu biat edenlerin arasında Mansur'da bulunmaktaydı. Abbasi iktidarının başına geçtikten sonra bu biat aklına geldikçe korkuya kapılmakta ve güvensiz hissetmekteydi. Günün birinde Muhammed Mehdi'nin isyan edeceğini düşündüğünden dolayı Medine'de casuslar bulunuyordu. Bu casuslardan gelen haberlere inanan Halife, Muhammed ve kardeşi İbrahim'in yakalanma emrini verdi. Bu emirden haberdar olan Muhammed ve kardeşi İbrahim kaçtılar. Fakat belli bir zamandan sonra kaçmaktan yoruldular.[416] Bu şartlar altında isyan etmekten başka bir sebep kalmamıştı. Nitekim yakalama emri, ailelerinin gördükleri işkencelerden dolayı isyan başladı. İlk olarak hapishaneler basılarak tutuklu bulunan taraftarlar ve Hz. Ali evladından olanlar kurtarıldı. İsyanı başlatanlar İmam Malik'ten fetva alarak isyanı dini boyuta taşıdılar. Muhammed daha sonra Medine ve Mekke halkının desteğini alarak halife sıfatıyla biat almaya başladı.[417] Kardeşi İbrahim ise Basra'ya geçerek burada hazırlıklarını yaptı.[418] Fakat bu isyanlar Mansur'un gönderdiği birlikler tarafından bastırıldı ve Muhammed ile İbrahim'in öldürülmesiyle son buldu.[419]

Mansur devrinin genel özelliklerine baktığımızda bu dönemde isyanlar ile uğraşılmıştır. İsyanlar bastırıldıktan sonra Abbasi topraklarında otorite sağlanmıştır. Bu dönemde İranlı bir aile olan Bermekoğulları isyanların bastırılmasında yardımcı kuvvet olacağından dolayı hapishanelerden çıkarılmış ve devlet görevlerine getirilmiştir. [420] Abbasi devletinin temelini güçlendiren halife şüphesiz Mansûr'dur.[421] Yirmi yıl saltanat süren halife'nin sarayında edebe aykırı hiçbir olaya rastlanmamıştır.158/775 senesinde Hac vazifesini yerine getirirken Mekke yolunda ölümü sonrası yerine oğlu Mehdi geçmiştir.[422]

[416] Bahriye Üçok, a.g.e., s.96
[417] Âdem Apak, a.g.e., cilt: IV, s.84
[418] Bahriye Üçok, a.g.e., s.96
[419] Nahide Bozkurt, *Abbasiler (750-1258*), İsam Yayınları, Ankara, 2017, s.79
[420] Bahriye Üçok, a.g.e, s.98
[421] Âdem Apak, a.g.e., cilt: IV, s. 100
[422] Bahriye Üçok, a.g.e., s.99

4.1.3.1.Mehdi Dönemi

Hicretin 126. yılında dünyaya gelmiştir.[423] Hilafete gelir gelmez babasının zorla el koyduğu malları geri iade etti. Rivayete göre Halife Mansur, ölmeden önce oğlundan bu malları geri vermesini istedi. Böylelikle halkın desteğini almasını sağlayacaktı.[424] Bu dönemde genel olarak iç barış yaşanmış olsa da bu durumu bozacak olaylarda meydana gelmiştir. Horasanlı Mukannâ olayı bunlardan birisidir. Onun isyan sebebi Ebu Muslim'in intikamını almak ama asıl amacı hilafeti ele geçirmekti. Bu olay karşısında Halife Mehdî, Mukannâ'nın üzerine bir ordu göndererek isyanı bastırmıştır. [425]

Halife el-Mehdi kendinden önce yapılmamış yeni bir kanunla Bağdat Cadde ve sokaklarında bulunan dükkânlara vergi koydurmuştur. Karşı koymak isteyenlere nasihatte bulunarak devlet için önemli bir karar olduğunu belirtmiştir.[426] Bağdat'ın gelişimi devam etmiş, Hint ticaret limanı için önemli bir yük alma yeri olmuştur.[427] Bu dönemde Bizansla önemli mücadeleler olmuştur. Anadolu'ya seferler düzenlenmiş birçok kale ele geçirilerek Khalkedon (Kadıköy)'e kadar ulaşılmıştır. Yapılan mücadeleler Kraliçe İrene'nin, yıllık 70.000 veya 90.000 dinar vergi vermesi karşılığında sona ermiş, üç yıl barış ortamı sağlanmıştır. [428]

Rivayete göre hicri 169. senesine gelindiğinde halife El-Mehdi hilafetinden on sene bir ay sonra Mâh-Sebzân denen yerde vefat etmiştir. Başka bir rivayete göre ise bu senede Bağdat'ta veba oldu, insanlar bu hastalık ile perişan oldular. Bu felaketten kaçmak isteyen halifenin dağdaki bir köye yerleşerek burada vefat ettiği belirtilmektedir. [429]

Mehdi'nin on sene süren halifeliğinden sonra başa 785 yılında el-Hadi geçti. Hadi berberi bir cariye olan, devlet işleriyle ilgili olan annesinin nüfuzuna karşı koydu. Annesi onu etki altına almak istemiş fakat başarılı olamamıştı. Bu mücadele sonrası el-Hadi, annesi Hayzürân tarafından 25 Eylül 786 'da Musul civarındaki harem

[423] Âdem Apak, a.g.e., cilt: IV, s.107
[424] İhsan Süreyya Sırma, a.g.e., cilt: IV, s.57
[425] Âdem Apak, a.g.e., cilt: IV, s 115-116
[426] İhsan Süreyya Sırma, a.g.e., cilt: IV, s.57
[427] Carl Brockelmann, a.g.e., s.91
[428] Âdem Apak, a.g.e., cilt: IV, s 118-119
[429] İhsan Süreyya Sırma, a.g.e., cilt: IV, s. 64

dairesinde katledildi. Böylece Abbasi devletinin çöküşüne sebep olacak cinayetler başlamış oldu.[430]

Halifenin ölümü hakkında başka rivayetlerde vardır. Bir rivayete göre iç organlarında meydana gelen bir yaradan öldüğü belirtilmiştir. Başka bir rivayete göre ise Hadisetü'l-Mevsıl'de hastalarak vefat ettiği söylenmektedir. Halife'nin cenaze namazı kardeşi Harun Reşid tarafından kıldırılmıştır ve Büyük İsâbâz'daki bahçesine defnedilmiştir. [431]

4.1.3.2.Harun Reşid Dönemi

Harun Reşid, hicretin 145. yılında Rey'de dünyaya gelmiştir. Çocukluk yıllarından itibaren iyi bir eğitim alan halife [432], kardeşinin vefatı üzerine Abbasi devletinin başına sultan oldu. Halife olduğu gün evladı Me'mun'un da dünyaya gelmesiyle beraber iki sevinci birden yaşamış oldu.[433]

Halife Harun Reşid'in yirmi üç yıllık saltanatı zamanında Abbasi hanedanı kudretinin zirvesindeydi.[434] Tahta geçer geçmez, Yahya b. Halid al-Bermeki'yi vezir olarak atadı.[435] Hadi, kardeşi Harun'u veliahtlık hakkından vazgeçmeye zorladığı zaman Yahya, Harun'a bağlılık göstermiş, şiddetle karşı çıkması sonucu rivayetlere göre hapise atıldığı bile söylenmekteydi. Bu sebeplerden dolayı vezirlik makamına getirildiği belirtilmektedir. [436] Yahya on yedi sene iki oğlu al-Fazl ve Ca'fer ile beraber Abbasi devletinin fiilen hükümdarı olmuştur.[437] Fazl b. Yahya Horasan, Azerbaycan, Ermeniye ve Taberistan gibi büyük eyaletlerin valiliğiyle görevlendirilmiş, Kardeşi Cafer ise Harun'a olan sevgisinden dolayı Bağdat'ta kalmıştır. İdaresine verilen Mısır gibi vilayetleri de vekilleri vasıtasıyla idare etmiştir.[438]

792/793 yılında Yahya b. Abdullah, Deylem'de isyan çıkararak birçok kişiyi yanına topladı. Bunun üzerine halife Harun Reşid, Fazl b. Yahya öncülüğünde bir ordu

[430] Carl Brockelmann, a.g.e., s.92
[431] İbnü'l-Esîr, a.g.e., cilt VI, s. 94-95
[432] Âdem Apak, a.g.e., cilt: IV, s.130
[433] İhsan Süreyya Sırma, a.g.e., cilt: IV, s.68
[434] Carl Brockelmann, a.g.e., s.93
[435] M.E.B,a.g.e., cilt: V,s.304
[436] Carl Brockelmann, a.g.e., s.93
[437] M.E.B, a.g.e., cilt:V, s.304
[438] Âdem Apak, a.g.e., cilt: IV, s.147

göndererek isyan hareketini engellemeye çalıştı. Fazl asi ile konuşup onu ikna ederek isyanı bastırmıştır.[439] Kardeşi Cafer de Mudarlılar ile Himyerliler arasında başlayan çekişmeyi yatıştırarak güven ortamını sağlamıştır. [440]

Bermeki ailesinin Abbasilerin üzerindeki nüfuzu ve gücü zamanla halifeyi tedirgin etmeye başlamıştır. Halkın gözünde devletin yöneticileri Bermekiler görünmekteydi. Bu durum karşısında Halife Harun Reşid, Bermekileri devlet kademelerinden uzaklaştırmaya karar vermiştir. Bu amaç doğrultusunda ilk önce Hicretin 187. Yılında kardeşi olarak gördüğü Cafer'i idam ettirmiştir.. Bunun akabinde Babası Yahya ile kardeşi Fazl'da tutuklanarak hapse atılmıştır. Boşalan vezirlik makamına Fazl b. Rebi tayin edilerek bürokraside ki İran etkisi büyük oranda azaltılmış ve Arap idarecilere verilmiştir.[441] Bermekiler'in cezalandırılma sebepleri konusunda âlimler tarafından farklı görüşler vardır. Bu görüşlerden biri, Halife'nin Cafer b. Yahya ile kız kardeşi Abbâse arasındaki ilişkiye tahammül edememesidir. Fakat en ağır basan görüş Bermekiler'in yönetimi tamamen ele geçirmesi olmuştur.[442]

Kendinden önceki halifeler gibi Harun Reşid'de Bizanslılara karşı savaşmaya mecbur kaldı. Bizanslılar 165/782 yılında Mehdi döneminde, İrene ile yapılan anlaşmayı bozup İslam diyarlarına saldırdılar. Yapılan savaş sonrası büyük kayıplar veren Bizanlılar geri çekilmek zorunda kaldı. Ankara ve Niğde çevresi Abbasilerin eline geçti. Ayrıca Kıbrıs ve Girit'te ele geçirildi. Savaşı kaybeden Bizans devleti yeniden sulh istedi ve eski şartların aynen devam edilmesi kararı ile tekrar anlaşma sağlandı. [443] Bu anlaşma 186 'da (802) ihtilal ile İrene'nin tahtan indirilip Nikeforos'un (Nikephoros) tahta çıkışına kadar devam etti. Nikeforos Harun Reşid'e bir mektup[444] yazarak İrene zamanı verilen vergilerin geri iadesini istedi. Harun bu olay karşısında derhal ordusuyla sefere çıktı.[445] Bizans 803'de feci bir mağlubiyet alarak sulh istedi. Bizans'ın yıllık haraç vermesi şartıyla anlaşma yapıldı ve Halife

[439]M.E.B, a.g.e., cilt:V, s.304
[440] Bahriye Üçok, a.g.e., s.104
[441] Adem Apak, a.g.e., cilt: IV s.147
[442] Nahide Bozkurt, Abbâsiler (750-1258), İsam Yayınları, Ankara,2017, s.55-56
[443] Nuri Ünlü, a.g.e., s.250
[444] Nikeforos'un Halife Harun Reşide yazdığı mektup şöyledir '' *Melik-i Rum Nikeforos'dan Melik-i Arap Harun'a: '' Benden evvel hükümdar bulunan imparatoriçe öldü ve servetinin bir kısmını sana bıraktı. Bu hali kadınlık hali ve cinnetliklik eseridir. Bu mektubu okur okumaz ondan almış olduğun bütün paraları bana iade eylemelisin yoksa müşkülümüzü kılıç halledecektir''* der. Bkz. Nuri Ünlü, a.g.e., s.251
[445]M.E.B, a.g.e., cilt: V, s.304

Rakka'ya geri döndü. Bizans imparatoru Nikeforos havaların soğuk olmasından dolayı Halife'nin geri dönemeyeceğini zannederek anlaşmayı bozdu.[446] 806 'da Harun, Heraklea[447] (Ereğli)' yı alarak yalnız yeni bir vergi alarak değil ilave olarak Nikeforos ve ailesi içinde bir nevi baş vergisi vermeye mecbur etti. [448]

805 yılına gelindiğinde Halife Harun Reşid'in valilerinden Ali bin İsa aşırı vergi toplaması üzerine Horasan bölgesinde halkın nefretini kazandı. Halife Rey'e giderek Ali b. İsa'nın sözlerine kanması sonucu onun memuriyetini yeniden kabul etti. Aynı sene içinde Semerkant bölgesinde Rafi' B. Leys ayaklanması sonucu Ali b. İsa ona karşı mücadele etmesi için gönderildi. Fakat İsa'ya olan yakınmaların artması sonucu Horasan valiliğine Herseme atandı. Rafi' bin Leys bu sırada Maveraünnehr'e hâkim olmuştu. Bu durum karşısıda halife oğlu Me'mun'u Merv'e yolladı ve ayaklanmayı bastırmak için Tus şehrine doğru harekete geçti. Bu sefer sırasında hastalanarak rivayete göre 3. Cemaziülahir 193/21. Temmuz 809'da vefat ettiği belirtilmektedir. [449] Halife'nin cenazesi Tus şehrinde olan (Meşhed, '' Şehid Mezarı'' adı verilen) Sanabad bahçesine gömülür. Abbasilerin altın çağı olan bu dönem halifenin vefatı ile son bulur.[450]

Avrupalı Tarihçiler tarafından Harun Reşid ve Frank İmp. Büyük Karl (Charlemagne)'ın dostluk ilişkilerinden bahsedilir. Bu iki hükümdar rivayete göre birbirlerine elçiler ve hediyeler göndermiştir. Harun Reşid'in hediyelerinden biri de Avrupa 'da o dönemde görülmemiş olan çalar saattir. Bu hediye Büyük Karl'ın sarayında hayret uyandırmıştır. Yalnızca Avrupa kaynaklarına dayanan bu rivayetler İslam kaynaklarında geçmemektedir. Bu yüzden bu anlatımlar şüphe ile karşılanmaktadır.[451]

Harun Reşid döneminde Bağdat'ta hiçbir dönemle kıyaslanmayacak kadar şair, hukukçu, hekim, müzisyen ve sanatkâr toplanmıştır.[452] Şehirde yaşayan halk en güzel günlerini bu dönemde yaşamıştır. Bağdat kuruluşundan neredeyse otuz yıl

[446] Nuri Ünlü, a.g.e., s.253
[447] Heracle'nin Kuşatması ve Fethi detaylı bilgi için bkz. Andre Clot, *Harun Reşid ve Abbasiler Dönemi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2007, s. 143
[448]M.E.B, a.g.e., cilt: V s.304
[449] Bahriye Üçok, a.g.e., s.106
[450] Andre Clot, a.g.e., s. 151
[451] Bahriye Üçok, a.g.e., s.106
[452] Will Durant, *İslam Medeniyeti*, Tercüman 1001 Temel Eser No: 29,Tercüman Yayınları, İstanbul, s.25-26

sonra dünyanın ekonomik merkezi haline gelmiştir. Büyük bir entelektüel gelişime sahne olan bu dönem, daha sonra Halife Memun ile daha da ileri gidecektir. Bağdat ve Mezopotamya şehirleri çevresinde masallar üreten anlatıcılar bu dönemde ortaya çıkmıştır. [453]

4.1.3.3.Emin-Me'mun Mücadelesi

Harun Reşid 175/791-92 senesinde, Abbasi Devleti'ndeki Arap unsur ve karısı Zübeyde'nin ısrarı ile henüz beş yaşlarındaki oğlu el-Emin'i kendisinden sonra halife olarak atadı. Daha sonra yaşça büyük ve daha kabiliyetli,[454] İranlı bir cariyeden doğmuş olan [455] Abdullah'ı veliaht tayin etmediği için pişman olduğu anlaşılmaktadır. Bu sebepten dolayı 799 senesinde Muhammed el-Emin'den sonra ikinci veliaht olarak Abdullah el-Me'mun veliaht tayin edildi. 186 senesinde oğulları ile birlikte hac yolculuğuna çıkan Harun Reşid onlar için tekrar halktan beyat aldı ve almış olduğu beyati ahitnamelerle kuvvetlendirerek yazılı halde Kâbe duvarına astırmıştır.[456]

Babasının vefatından hemen sonra Emin tahta geçer geçmez vezirlik makamına, babası zamanında başvezir olarak görev yapan Fazl bin Rebi'i getirdi. Orduya iki yıllık ücretini birden dağıtarak ordunun Me'mun tarafına geçmesini engelledi. Me'munu bu durum karşısında ordunun büyük bir kısmından yoksun bıraktı. Buna karşılık olarak Me'mun halkın vergilerini indirmek gibi tedbirler alarak ve yardımcısı Fazl bin Sehl (Farisi asıllı) yardımıyla çevresinde büyük bir ordu topladı. [457] Ölümünden önce ardılını belirleyen Halife Harun Reşid, kendisinden sonra kardeşler arasında taht kavgasının olacağının farkındaydı. Kâbe duvarına asılan ahitnameyi bu sebepten dolayı yapmıştı. [458] Fakat el-Emin, Fazıl b. Rebi'nin teşvikleriyle, saray çevresinden Ali bin İsa bin Mâhan'ın da kışkırtmalarıyla Me'munu veliahtlıktan azletti ve yerine küçük yaşta olan oğlu Musa'yı veliaht olarak atamıştır. Daha sonra babası Harun Reşid tarafından yazılıp Kâbe'de saklanan ahitnameleri getirtti ve yırtıp attı. Böylece iki kardeş arasındaki bağ tamamiyle

[453] Andre Clot, a.g.e., s. 151-152
[454] Kadir Kan, a.g.e., s. 18
[455] Carl Brockelmann, a.g.e., s.99
[456] Kadir Kan, a.g.e., s. 18
[457] Bahriye Üçok, a.g.e., s.108
[458] Andre Clot, a.g.e., s. 156

kopmuş oldu.[459] İki kardeş arasındaki kavga, Horasan bölgesinin en önemli unsuru Farslılar olduğu için Acem-Arap rekabeti olarakta görülmektedir.

Taraflar arasında savaş ortamı başlamadan önce Halife Emin ile azledilen Me'mun arasında karşılıklı mektuplaşmalar gerçekleşmiştir. Me'mun bu mektuplar sonucu neredeyse azledilmesini ve yeğeninin veliaht tayin edilmesini kabul edecekti. Fakat veziri Fazl b. Sehl'in baskısı sonucu kararından vazgeçmiştir. [460] İki kardeş arasındaki mücadele artık savaş ortamını getirmişti. Emin kardeşi Me'mun'u yakalaması için kumandanı Ali b. İsa'yı yolladı. Ancak Me'mun komutanı Tahir b. Hüseyin tarafından Rey şehrinde mağlup oldular ve Ali b. İsa burada katledildi.[461] Ali b. İsa'nın öldürülmesiyle beraber ordusunun bir kısmı Me'mun'un ordusuna katıldı. Bu olay karşısında Fazl b. Rebi'in, Me'mun ve evlatlarının eşyalarına el koyması halk tarafından hoş karşılanmadı. Me'mun komutanlarından Tahir b. Hüseyin ve Herseme'nin Bağdat'a doğru hızlı ilerleyişi karşısında Emin'in valilerinden Kûfe ve Basra valisi Me'mun'a biat etmek zorunda kaldı. [462]

4.1.3.3.1. Bağdat'ın Kuşatılması

Emin'in ordularının üst üste mağlup olmasından sonra Me'mun'un komutanları Tahir b. Hüseyin, Herseme b. A'yan, Zübeyir b. Müseybed, Bağdat şehrini kuşatıp mancınıklar ile saldırmaya başladı. Bağdat'ta karışıklıklar çıktı, hapishaneler boşaltıldı, şehir tahrip edildi ve yağmalandı. Emin'in bir kısım kumandanları eman isteyerek taraf değiştirdi ve Me'mun'un saflarına geçti. [463] Zor durumda kalan Emin, halifelikten çekilmek şartı ile kardeşi ile arasında anlaşma sağlaması için, Herseme b. A'yen'den yardım istedi. Herseme bu teklifi kabul etti. Halifelik kıyafeti ile Herseme'nin yanına gitmek üzere olan Halife, durumdan haberdar olan Tahir b. Hüseyin ve askerleri tarafından yakalanıp katledildi. 24 Muharrem 198'de (24 Eylül 813) Tahir b. Hüseyin, Emin'in kesilmiş başını hilafet hırkası ve kılıç ile birlikte Me'mun'a gönderdi. Böylelikle iki kardeş arasında iktidar mücadelesi son buldu. [464]

[459] Bahriye Üçok, a.g.e. 108-109
[460] Âdem Apak, a.g.e, cilt: IV, s.171
[461] Carl Brockelmann, a.g.e., s.100
[462] Bahriye Üçok, a.g.e., s.109
[463] Nuri Ünlü, a.g.e., s.257
[464] Nahide Bozkurt, *Abbasiler (750-1258)*, İsam Yayınları, Ankara 2017, s.58

4.1.3.4.Me'mun'un Halifeliği

Memun halifeliğe geçer geçmez kardeşinin katli haberi sonrası çok üzülerek, katilleri yakalayıp cezalandırdı. Kardeşinin çocuklarını yanına alıp kendi kızları ile evlendirdi. 813 'te Abbasi devletinin başına geçen Me'mun hemen Bağdat'a gelmeyerek Fazl b. Sehl'e (başveziri) sınırsız yetki verip kendisi âlimler ile bilimsel tartışmalara daldı. Halife'lik merkezinden uzak kalan Me'mun sınırlarında olan bitenden habersiz kalıyordu. Emevi taraftarı Nasr adında biri Cezîre'de ayaklanmış, beş yıl mücadele etmişti. Irak'ta ise Bedeviler ayaklanarak devlete isyan etmişti.[465]

814/815 yılında Muhammed b. İbrahim b. Tabataba, Kûfe'de saltanat savını ortaya atarak isyan etti; Fakat Harseme tarafından mağlup edildi.[466] Bu zaferden sonra Fazl b. Sehl, Herseme'yi halifelik ve kendisi için tehlike olarak gördü ve Mısır'a gelmesi için haber gönderdi. Ancak tedbiri elden bırakmayan komutan Herseme hala tehlikenin devam ettiğini söyleyerek, Merv'e Halife'nin yanına gitti. Halife'ye devletin Fazl b. Sehl tarafından çöküntülere sürüklendiğini belirtse de Me'mun ilgisiz kaldı. Halifenin makamından evine doğru ilerlerken Fazl b. Selh'in adamları tarafından yakalanarak hapse atıldı.[467] Daha sonra da öldürülerek bedeni ortadan kaldırıldı.[468]

4.1.3.4.1. Bağdat'ta Kargaşa Dönemi

Herseme'nin vefatı sonrası Bağdat'ta askerler arasında ikilem ortaya çıktı. Şehir halkı Fazl b. Sehl'e ve kardeşine karşı ayaklandılar. [469] 817 yılında hilafet makamını Mehdi'nin oğlu halife Mansur'a teklif etseler de, Mansur halife'ye sadık kalarak geri çevirdi. Me'mun Iraklıların sevgisini kazanmak için kızını, veziri Fazl b. Sehl'in tavsiyelerine uyarak Ali ailesinden olan Ali b. Musa er-Rıda ile evlendirdi. [470] Daha da ileri giderek Hz. Ali'ye olan sevgisi ve onun soyunun hilafete en layık olduğu fikrini benimseyerek Ali b. Musa er-Rıda (Ali er-Rıza)'yı veliaht tayin etmiştir.[471] Abbasiler'in siyah olan bayrak rengi yerine yeşil bayraklarını kabul etti. Ancak beklenilen durum olmadı, Iraklılar Ali b. Musa er-Rıda'ya biatı kabul etmeyerek

[465] Bahriye Üçok, a.g.e, s. 110
[466] Carl Brockelmann, a.g.e., s.100
[467] Bahriye Üçok, a.g.e., s.110
[468] Carl Brockelmann, a.g.e., s.100
[469] Bahriye Üçok, a.g.e., s.110
[470] Carl Brockelmann, a.g.e., s.100
[471] Nahide Bozkurt, *Abbasiler (750-1258)*, İsam Yayınları, Ankara 2017, s.60

Mehdi'nin diğer oğlu İbrahim'i halife ilan ettiler. [472] Bağdat'taki bu kötü durumdan üzüntü duyan Ali er-Rıza, Halife Me'mun'a olan bitenleri açıkladı. Me'mun, Ali er-Rıza'nın bildirdiği olayların doğruluğunu başka emirlerinde doğrulamasıyla beraber hemen harekete geçerek Bağdat'a doğru hareket etti. Hicretin 202. yılında Merv şehrinden Bağdat'a doğru giden halife'nin seferi sırasında iki önemli olay meydana geldi. Bu olaylar, Başveziri Fazl b. Sehl'in öldürülmesi ve Ali er-Rıza'nın şüpheli ölümüdür.

Halife Me'mun Bağdat'a varmadan önce kendisine bağlı komutanlar tarafından İbrahim b. Mehdi hilafetten çekilmeye mecbur bırakılmıştır. Böylece Bağdat'a girişi kolaylaşmıştır. Me'mun'un Bağdat'a dönüşünden sonra kırgın olan ailesi ve halkın gönlünü kazanmak maksadıyla Abbasilerin bayrağındaki yeşil rengi terk ederek tekrar siyah rengi getirmiştir. Daha sonra da İbrahim b. Mehdi'ye biat edenleri bağışlayarak halkın gönlünü kazanmıştır.[473]

Me'mun'un Bağdat'a dönüşüyle beraber kızı Ümmü'l-Fazl'ı, Ali er-Rıza'nın oğlu ile evlendirerek, kendisinin de daha sonra Ali er-Rıza'nın kızı ile evlenmesi, Ali oğullarına beslemiş olduğu sevgi ve saygının devam ettiğinin göstergesidir. Bu olaylar sonrasında görünen o ki Halife'nin Şia yanlısı siyasetinden vazgeçmediği görülmektedir. [474] Bütün bu olayların etkisi olsa gerek, Memun döneminde Ali oğullarının siyasal içerikli yeni bir isyana girmedikleri görülmektedir ve Abbasi devleti kurulduğu günden bu yana ilk defa Ali oğullarından emin olduğu bir dönem yaşadı.[475]

4.1.3.4.2. El-Hûremi İsyanı

Halife Me'mun ve Mutasım zamanında meydana gelip sonradan büyük bir ayaklanmaya neden olan Hürremiye, batıl bir mezhebin adıdır. Bu mezhebin ismi hakkında eserler farklı rivayetler vermektedir. En ağır basan görüş, ilk meydana geldiği yer olan ‘’hurram’’ bölgesinden adını aldığıdır. İtikatları konusunda İslami

[472] Carl Brockelmann, a.g.e., s.100
[473] Âdem Apak, a.g.e., cilt: IV, s.179
[474] Nahide Bozkurt, *Abbasiler (750-1258)*, İsam Yayınları, Ankara 2017, s.61-62
[475] Muharrem Akoğlu, ‘’Tarihsel Arka Plan Bağlamında Me'mun Dönemi Abbasi Yönetiminin Alioğulları Politikası’’*, Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* Sayı:12, 2011, s.70

kaynaklardan bir takım bilgiler edinmekte olduğumuz Hürremilerin, Maniheizm ve Mazdek dininin tesirinde de kaldığından bahsedilir.[476]

Kim tarafından hangi tarihte kurulduğu belli olmayan Hürremiye mezhebi üyeleri, Ebu Müslim Horasani'ye fazlasıyla bağlılardı. [477] Üyelerinden bir kısmı Ebu Müslim'in öldüğüne inanmayıp adaleti sağlamak için yeniden geleceğine inanıyordu. Bu kişilere ''Müslimiye'' adı verilmişti. Diğer kısmı ise Ebu Müslim'in bütün yetkilerinin evladı Fatıma'ya geçtiğine inanarak onu imam olarak kabul ediyordu. Bunlara'da Fatimiye denilmiştir. [478]

Halife Me'mun Döneminde Hürremilerin başına geçen Babek, isyan etmek için uygun zamanı kolluyordu. Halife Me'mun'un kardeşi Emin ile mücadelesini fırsat bilerek ayaklandı. Hürremilerin ağırlıkta olduğu Bezz kalesi çevresinde bulunan Müslüman ahaliye saldırarak, birçok insanı öldürdü. İsyanı haber alan Me'mun, Yahya b. Muaz'ı Ermeniye valiliğine getirerek, isyanı bastırmak için ordusunu gönderdi. Babekliler ve Me'mun'un komutanları arasında birçok mücadele olmuş fakat Arap emir ve komutanların büyük kayıplar vererek geri çekilmesiyle sonuçlanmıştır.[479] Başarısızlıkların sebebi olarak son yıllarda yapılan Bizans seferleri ve Halife'nin bu bölgeye gereken önemi vermemesi görülmektedir. [480] Bizans seferi sırasında Tarsus'ta hayatını kaybeden Me'mun halefi Mutasım'a Babek meselesi hakkında vasiyette bulunarak, bu harekâtın ne kadar önemli olduğunu belirtmiştir.

Halife Me'mun'dan sonra yerine geçen Mu'tasım ile birlikte Abbasi tarihinde, adını halife'nin kurup ve hilafetini taşıdığı Samerra şehrinden alan'' Samerra Dönemi' başlamıştır. 60 yıl kadar hilafet merkezi olan Samerra dönemi detaylı olarak tezin son bölümünde incelenecektir.

4.1.3.5.Mu'tazıd Dönemi ve Bağdat'ın Yeniden Hilafet Merkezi Olması

Mü'temid'in ölümü ile iktidara gelen Mu'tazıd başkenti Bağdat'a yeniden taşıyarak Samerra dönemini kapatmıştır. Mu'tazıd yönetimi devraldığında merkezi otorite

[476] Sebahattin Çelik, ''Abbasiler Döneminde Hürremiye Mezhebi ve Babek İsyanı'', *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 9, Sayı:15, Mayıs 2006, s.96
[477] Ebulfez Elçibey, ''Babek ve Azerbaycan Direniş Hareketinin İlk Dönemleri'', çev: Muhammed Kemaloğlu, *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Elektronik Dergisi*, sayı:8, Haziran 2013, s.27
[478] Bahriye Üçok, a.g.e., s. 113
[479] Sebahattin Çelik, a.g.m., s. 99-100
[480] Ebulfez Elçibey, a.g.m., s. 30-31

iyice zayıflamış, devlet hazinesi boşalmak üzereydi. [481] Mu'tazıd Abbasi ordusunu üç ana gruba ayırmıştı. Birinci kısmı merkez birlik olup seçkin kişilerden oluşmaktaydı. İkinci kısım Bağdat'ın güvenliği ile görevli piyade ve süvarilerden oluşuyordu.[482] Üçüncü kısım ise, askeru'd-dün denilen en az kabiliyetli kişilerden oluşan, eyaletlerde devlet otoritesini güçlendirmek için komutanlar tarafından gönderilen birliklerdi. [483]

Mu'tazıd, Suriye, Mısır ve İran'ın doğu ve kuzey bölümlerini kendi idarecilerine bırakarak, Fars, Irak, Cezîre, Bizans sınırları ile Batı İran ve İsfahan'ın da içinde bulunduğu bölgeyi kendi sınırları içine aldı.[484] Babası Muvaffak'ın izlemiş olduğu savaş politikasının aksine barış politikasını izleyerek önce Safferiler'le daha sonra da Tolunoğulları ile anlaşma yapmıştır. Saffariler sayesinde doğudan gelebilecek tehditleri engelleyen halife bu durumdan faydalanarak önce Rey'i, daha sonra da Cibâl ve İsfahan bölgelerini hâkimiyeti altında tutmayı başarmıştır. [485] Maveraünnehir valiliğine atanan Saffariler'in lideri Amr b. Leys hâkim olduğu bölgede gücü tamamen ele geçirmek istese de Samanoğulları'ndan İsmail b. Ahmed tarafından öldürülmesiyle bu isteği neticesiz kalmıştır. [486]

Zamanı bolluk ve emniyet içinde geçmiş olan Mu'tazıd, akıllı biriydi. Sertlik ve şiddet sahibiydi, kumandanına kızdığı zaman onu diri diri toprağa gömerdi. Döneminde çıkan isyanları şiddetle bastırmış ve seferlere bizzat çıkmıştır. Dağılmakta olan devleti toparlamaya çalıştığı için II. Seffah olarakta anılmıştır. Devrinin en önemli siyasi olayı devletin en çok uğraştığı isyanlardan biri olan Karmatilerin ayaklanmasıdır. [487]

4.1.3.5.1. Karmatiler

Mu'tazıd döneminde silahlı faaliyetlere başlamış olan Karmatiler ilk defa Kûfe Sevadı'nda ortaya çıkmıştır. Gizli olarak uzun zamandan beri teşkilatlanmakta olan Karmatilerin, İsmailiye mezhebinden oldukları bilinmektedir. Bu isyan hareketinin

[481] Nahide Bozkurt, *Abbasiler (750-1258)*, İsam Yayınları, Ankara 2017, s.97
[482] Nuri Ünlü, a.g.e, s. 282
[483] Hakkı Dursun Yıldız, a.g.e., cilt: III, s.276
[484] Nahide Bozkurt, *Abbasiler (750-1258)*, İsam Yayınları, Ankara 2017, s.97
[485] Saim Yılmaz, *Abbasilerde Mu'tazıd ve Müktefi Dönemi (279-295/892-908)*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2004, s.269
[486] Nahide Bozkurt, *Abbasiler (750-1258)*, İsam Yayınları, Ankara 2017, s..97
[487] Nuri Ünlü, a.g.e., s. 282

bu isimle anılmasının sebebi, isyanı bölgede örgütleyen ve başarılı olmasını sağlayan Hamdan b. Eş'as'ın ''Karmat'' lakabıdır.[488] Zenci isyanı ile uğraşan Abbasi devleti istikrarı kaybetmesiyle beraber Karmatiler bu durumu fırsat bilerek önemli başarılar elde etmiştir. Zengin fakir herkesin eşit olacağını söyleyerek bölge halkı üzerinde etkili olan bu hareket, ilk saldırısını Cünbülâ'da gerçekleştirmiştir.[489] Vali Bedr'e saldırarak kadınların ve çocukların ölmesine sebep olmuşlardır. Bedr, bu saldırı üzerine harekete geçerek Karmatileri etkisiz hale getirmiş, çoğunluğu bölge halkı olan işçi ve çiftçi sınıfından olduğu için yalnızca liderlerini öldürmüştür.[490] Halife Mu'tazıd hem Kufe Sevad Karmatileri ile hem de Bahreyn bölgesine gönderilen Karmati dailer ile mücadele etmek zorundaydı. Bu mücadeleler sonrası Halife, Sevâd bölgesindeki Karmati harekâtını sonlandırmış ve Bahreyn'deki Karmati lideri'nin Basra'ya girişini engellemiştir.[491]

Mu'tazıd'ın ölümünden sonra Karmatiler, Mu'tazıd'ın Çiçek adındaki bir Türk cariyesinden doğma olan oğlu Müktefi (289-295)/902-908) döneminde de etkinliklerini sürdürdüler. Desteklerini Suriye-Irak çöllerindeki göçebelerden ve Kelb kabilesinden almaktaydılar.[492] Bizansla girdiği mücadeleler sonrası Antalya'yı ele geçiren [493] Müktefi, bir taraftan Mısır ve Suriye'de bir devlet kurmuş olan Tolunoğullarının hâkimiyetine son vermiş, diğer taraftan Irak ve Suriye çevresinde faaliyette olan Karmati isyanlarını bastırmayı başarmıştı. Fakat Bahreyn bölgesinin kontrolü hala Karmatilerin elindeydi. [494]

Müktefi'den sonra henüz on üç yaşında iktidara gelen [495] Muktedir döneminde de Karmatiler, Basra ve diğer bölgelerde yapmış oldukları baskınlar ile yönetimi son derece zor durumda bırakmıştı. Halife tarafından gönderilen orduyu yenerek, Mekke'yi ve Kâbe'yi hedef alan saldırıları kutsal mekânlarda kan dökülmesine sebep olmuştu. [496] Hac için gelenleri kılıçtan geçiren Karmatiler, kendisine gösterilen saygıyı putperestlik olarak gördükleri Hacerüesved taşını yerinden söküp Hecer'e

[488] Saim Yılmaz, a.g.t., s. 160
[489] Nahide Bozkurt, *Abbasiler (750-1258)*, İsam Yayınları, Ankara 2017, s.98
[490] Ali Avcı, *Karmatiler'in Doğuşu ve Gelişim Süreci,* Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2009, s. 184
[491] Nahide Bozkurt, *Abbasiler (750-1258)*, İsam Yayınları, Ankara 2017, s.98
[492] Adem Apak, a.g.e., cilt IV, s.358-359
[493] Bahriye Üçok, a.g.e, s.127
[494] Nahide Bozkurt, *Abbasiler (750-1258)*, İsam Yayınları, Ankara 2017, s. 99
[495] Bahriye Üçok, a.g.e, s.127
[496] Nahide Bozkurt, *Abbasiler (750-1258)*, İsam Yayınları, Ankara 2017, s. 99

götürmüşlerdir. [497] Muktedir, 296 (909) senesinde devlet kurmuş olan Fatımiler'in Mısır'a saldırılarıyla uğraşmak zorunda kaldığından dolayı Karmatiler'e karşı kesin bir zafer elde edememişti. Mısır'ı Fatımîlerin saldırılarına karşı koruyan Muktedir, Karmatiler'e karşı başarılı olamamıştı. Hicri 317 senesinde (929) Mekke'den aldıkları Hacerülesved'i herhangi bir karşılık beklemeden veren Karmatiler'in Bahreyn'de kurdukları güç h. 469 (1076) senesinde ortadan kaldırılabildi.[498]

Muktedir zamanında, Abbasi topraklarından Afrika, Musul kaybedilmiş, yönetim komutanlara geçmiştir. Karışıklıkların arttığı bu dönemde Emiru'l-umara Mu'nis el-Muzaffer, halifeye isyan ederek Bağdat'a gelmiş ve Halife'yi öldürmüştür.[499]

4.1.3.6.Emîrü'l-Ümerâlar Dönemi ve Bağdat'ın Büveyhiler Tarafından İşgali

Muktedir'in ölümü sonrası başa geçen oğlu Halife ''Razi'' (Râdi), komutanların devlet yönetimine etkisini kırmak ve vezirlerin yönetemediği devlette otoriteyi tekrar sağlamak amacıyla yeni çözümler aramaya başladı. Ülkesindeki otorite zafiyetini engellemek için ''Emirü'l-ümeralık'' kurumunu kurdu. Bu kurum vezirlik ve valiliğe benzer bir kurumdu. Halife Razi Türk kökenli Basra ve Vasıt valisini Bağdat'a getirerek Emirü'l-ümera tayin etti. Protokolde ve hutbelerde halifeden sonra gelen bu makam para bastırma hakkına da sahipti.[500]Büyük yetkiler ile donatılan Emirü'l-ümeralık müessesesi, ordu komutanlığı, Berid teşkilatının idaresi ve hatta vezirin bile tayinini yapabilme yetkisine sahipti.[501] Fakat Emirü'l-Ümeralık makamı adayları arasında ki mücadeleler sonucunda Bağdat'ta kurulmak istenen otoritenin daha çok zayıflamasına sebep oldu. Halife askerlerin maaşını ödeyemeyecek, halkın ihtiyaçlarını karşılayamayacak kadar kötü duruma geldi. Bu dönemde Halife'nin kontrolü yalnızca Bağdat ve civarı oldu. [502] Abbasi devletinin güç kaybettiği bu dönemlerde Emirü'l-Ümera müessesesi zamanla halifelerin tayinini yapacak kadar güçlenmişti. Halife Müstekfi bu duruma örnektir. Emirü'l-Ümeralık görevine getirilen Tüzün adlı Türk komutan Halife Muttaki'nin gözüne mil çektirerek, Müstekfi Billah'ı yeni halife olarak tayin edilmiştir. Rivayete göre daha önce aynı

[497] Adem Apak, a.g.e., c.IV, s.374
[498] Nahide Bozkurt, *Abbasiler (750-1258)*, İsam Yayınları, Ankara 2017, s.99
[499] Nuri Ünlü, a.g.e, s.285
[500] Nahide Bozkurt, *Abbasiler (750-1258)*, İsam Yayınları, Ankara 2017, s. 103-105
[501] Fatih Güzel, *Abbasiler'de Emirü'l-Ümeralık Müessesesi*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2005, s.2-3
[502] Adem Apak, a.g.e., cilt: IV., s. 405

akıbete uğrayan Kahir-Billah'ın bu olay sonrasında şu sözü söylediği belirtilmektedir: '' *Ben ve İbrahim (Müttaki) iki ama ihtiyar olduk, biz iki ihtiyara bu zulmü yapan biri vardır. İdare ve yetkiler Tüzün'de kaldığı müddetçe, gözler oyacak mil mangalda kızarır.* [503]

Hilafetin bu denli siyasi otoritesinin zayıflaması bazı siyasi olaylara zemin oluşturmuştu. Deylemli Şii Büveyhiler, Batı İran dağlarındaki hâkimiyet alanlarını daha da ilerletmek amacıyla Bağdat'a doğru yola çıkarak batıya doğru ilerlediler.[504]

4.1.3.7.Büveyhiler'in Bağdat'ı İşgali

Deylemi asıllı bir hanedan olan Büveyhiler, 932-1062 senelerinde İran ve Irak topraklarına hâkim olmuştur. İsmini Sasani hükümdarı Behram-ı Gur'un soyundan olduğu belirtilen Büveyh (Buye) b. Fenna (penah) Hüsrev'den almaktadır. [505]

Abbasi hilafetindeki karışıklıkları fırsat bilen Büveyhiler Ebü'l-Hüseyin Ahmed liderliğinde Bağdat'a doğru harekete geçmişlerdir. 334'te hiçbir direnişle karşılaşmadan Bağdat'a girmişti. Abbasi halifesi Müstekfi Bağdat'ı işgal eden Büveyh'i lideri Ahmed'i, emirü'l-ümera olarak atayarak ona ''Müizzüddevle'' unvanını vermiştir. Böylece Bağdat'ta emirü'l-ümera dönemi sona ermiş ve Büveyhilerin dönemi başlamıştı. Bağdat'ı ele geçirdikten sonra Abbasi devletini kontrol altına alan Büveyhiler, Şii bir hilafet kurmanın çalışmalarını yapmaktaydı. Şiiliğin uygulanması durumunda Sünni olan halkın tepkisinden çekindikleri için daha sonra bu karardan vazgeçerek Abbasi hilafetine biat ettiler. Büveyhiler, her ne kadar Sünni Abbasi hilafet sistemi içinde kalmaya karar verseler de, Şii bayramlarını ve Şii kelamcılarını destekleyerek, dini politikaları zaman zaman uygulamaya sokmuşlardır.[506] Halife'nin Bağdat'ta değil sarayında bile otoritesinin kalmadığı bu dönemde[507], Bağdat'ta sanat teşvik edilmiş, rasathaneler, okullar ve hastaneler yapılmıştır. Fakat bu parlak dönem uzun sürmemiş, Büveyhi emirleri arasındaki iktidar mücadeleleri yıkılışa giden sürece sebep olmuştur.

---

[503] Âdem Apak, a.g.e. cilt:IV., s.412-414
[504] Nahide Bozkurt, *Abbasiler (750-1258)*, İsam Yayınları, Ankara 2017, s 107
[505] Edip Akyol, '' Büveyhiler'in Bağdat Hâkimiyeti (334/945-447/1055)'', *İslam Tarihi Araştırmaları Dergisi*, sayı.3, Bahar -2018, s.119
[506] Nahide Bozkurt, *Abbasiler (750-1258)*, İsam Yayınları, Ankara 2017, s. 108-109
[507] Nuri Ünlü, a.g.e., s. 286

Büveyhiler döneminde başa geçen Halife Kaim-Biemrillah, Büveyhi hâkimiyetine son vermek için İran'ın en önemli yerlerini ele geçiren Sünni Selçuklu hükümdarı Tuğrul Bey'den yardım istedi.[508] Tuğrul Bey davete olumlu cevap vererek Bağdat'a geleceğini bildirdi. Rey'de işlerini yoluna koyan Tuğrul Bey, Bağdat'a doğru yola çıktı. Bu haberi alan halk korkudan şehrin batı kısmına yerleşti.[509] Nitekim Tuğrul Bey büyük bir karşılama ile 25 Ramazan 447'de Bağdat'a girdi. (18 Aralık 1055) [510] Daha sonra Bağdat halkı ile Tuğrul Bey'in askerleri arasında dil sorunundan dolayı kaynaklanan bazı hadiseler meydana geldi. Ertesi gün Büveyhi emiri el-Melikü'r-Rahim'in askerleriyle beraber bazı halktan kişiler Tuğrul Bey'in askerlerine saldırarak öldürdüler. Bu olaylar olurken Şii ağırlıklı Kerh Mahallesi sakinleri, Tuğrul Bey'in askerlerini himaye ettiler.[511] Tuğrul Bey olaylardan sorumlu tuttuğu Büveyhi emirini askerlerine karşı kötü davrandığı ve halkı tahrik ettiği gerekçesiyle tutuklattı. Aynı yıl içerisinde Rey'e gönderilen Büveyhi emiri el-Melikü'r-Rahim'in burada ölümüyle yüzyıldan fazla Bağdat'ta süren Büveyhi hâkimiyeti Tuğrul Bey tarafından sona erdirilmiş oldu.[512]

4.1.3.8.Moğollar ve Bağdat'ın Kuşatılması

Kaynaklarda ilk kez T'ang hanedanı resmi tarihlerinde ''Meng-wu'' ve ''Meng-wa'' şeklinde küçük bir kabile adıyla geçen Moğolların tarihi[513] Timuçin'in (Cengiz Han) 593'de kabileleri kendi otoritesinde toplamasıyla değişmiştir. Cengiz Han döneminde Kuzey Çin'i topraklarına katarak İslam dünyasına yönelmişlerdir. [514] Moğol kervanının 1218 senesinde Harezimşahlar tarafından Otrar'da saldırıya uğraması üzerine Cengiz Han ertesi sene ordusuyla beraber Harezimşahlar'a karşı sefere çıktı.[515] Bu seferin bir diğer sebebi de İranlı ve Batılı tarihçilere göre Abbasi halifesi Nasır li-Dinillah'ın, Cengiz Han'ı Harezmşah'lara karşı kışkırttığı iddiasıdır. Fakat

[508] Nahide Bozkurt, *Abbasiler (750-1258)*, İsam Yayınları, Ankara 2017, s.111
[509] Ahmet Ocak, *Selçukluların Dini Siyaseti (1040-1092),* Tarih ve Tabiat Vakfı Yayınları, İstanbul 2002, s.164
[510] Nahide Bozkurt, *Abbasiler (750-1258)*, İsam Yayınları, Ankara 2017, s.111
[511] Ahmet Ocak, a.g.e., s.165
[512] Nahide Bozkurt, *Abbasiler (750-1258)*, İsam Yayınları, Ankara 2017, s.111-112
[513] Osman Gazi Özgüdenli, ''Moğollar''*, TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, Cilt: 30, İstanbul 2005, s.225-229
[514] Nahide Bozkurt, *Abbasiler (750-1258)*, İsam Yayınları, Ankara 2017, s. 121
[515] Osman Gazi Özgüdenli,a.g.e., s.225-229

Arap tarihçiler bu iddiayı kabul etmeyerek Moğol istilasını Harezmşah liderinin yanlış yönetimin sebebiyet verdiğini belirtmektedirler. [516]

Harezmşahlar 617/1220 senesinde Moğollar tarafından ortadan kaldırılınca İran ve Irak'ta onları durdurabilecek güçlü bir devlet yoktu. Moğol askerleri Buhara, Semerkant, Harezm, Taşkent ve Belh gibi şehirleri yıkıp geçerek batıya doğru ilerleyişine devam etti.[517] Moğol birliklerinin İran'ı geçerek Irak'a ulaşması Abbasi Halifesi Nasır li-Dinillah'ı tedirgin etmişti. Bağdat'ı tahkim ederek, Erbil, Musul, Cezîre hâkimlerine ve Anadolu Selçuklu Sultanı'na mektup yazarak yardım istedi. Toplanan ordu Bağdat yakınlarındaki Dakuka bölgesinde buluşacaktı. Herhangi bir direnişle karşılaşmadan Dakuka'ya kadar ilerleyen Moğol askerleri gereksiz yere kayıp vermemek için geri çekilmiştir. Böylelikle Hülagu Han dönemine kadar Bağdat ve çevresi Moğol istilasından kurtulmuştur. [518]

Moğollar, Cengiz Han'ın ölümü üzerine başa geçen Hülagu döneminde, Hasan Sabbah'ı ortadan kaldırmak ve Abbasi devletini yıkmak üzere sefer hazırlıklarına başladılar. Hülagu 651/1253 yılında Bağdat'a doğru yola çıktı. Hasan Sabbah'ın Alamut Kalesi'ni ele geçirerek iyice güçlenmesinden çekinen Moğollar, Abbasi Halife Müsta'sım'a bir mektup yazarak ondan ordu desteği istediler. Müsta'sım bu durum karşısında ordu göndermeyerek elçiyle beraber dostluk mesajı ve hediyeler göndermiştir. 654 yılına gelindiğinde Alamut'u ele geçiren Hülagu diğer hedefi olan Bağdat'a doğru yöneldi. 656/ Ocak 1258'de şehri kuşatarak bir ay sonra tamamen ele geçirdi. Hülagu şehri yakarak teslim olan Halife Müsta'sım ve ilim adamlarının da aralarında bulunduğu birçok kişiyi idam ettirdi. Böylece Abbasi iktidarı sona ermiş oldu.[519]

4.1.4. Bağdat'ta İlim Hayatı

Abbasi devleti döneminde Bağdat her taraftan ilim adamlarının geldiği bilim ve kültür merkezi olmuştu. Özellikle Halife Harun Reşid ve Me'mun'un bilim adamlarına değer vermesi ve Bağdat'ta himaye etmesi, Abbasilerde düşüncenin ve

[516] Fatih Güzel, ''Moğol İstilasında Halife Nasır li-Dinillah'ın Rolü, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi,* c.4, sayı:1, s.153
[517] Nahide Bozkurt, *Abbasiler (750-1258)*, İsam Yayınları, Ankara 2017, s. 121
[518] Fatih Güzel, a.g.m., s.153-154
[519] Nahide Bozkurt, *Abbasiler (750-1258)*, İsam Yayınları, Ankara 2017, s.121-123

bilimin gelişmesinde etkili olmuştur.[520] Bağdat'ta İslami ilimler gelişmeye başlamış, Kuran, Tefsir, Hadis, Fıkıh ve farklı ilim dallarında birçok âlim yetişmiş ve eserler kaleme alınmıştır. Bu dönemde Halife Mansur'un yıldız ilmine düşkünlüğünden dolayı astronomi, ticaret ve fethedilen topraklar hakkında bilgi toplamak için coğrafya alanında da önemli çalışmalar yapılmıştır. Muhaddisi, Biruni, Bekri, Zihri ve İdrisi bu dönemde yetişmiş meşhur coğrafyacılardır.[521]

Abbasiler zamanında tıp ilmi ve tarih ilmi de büyük bir gelişme göstermiştir. Tıp ilminde daha önce bilinen bilgilere tercümeler yoluyla yeni bilgiler eklenmiş, Mansur dönemi çağrılan dönemin önemli tıp âlimi Corcis b. Bathisu gördüğü hizmet sonrası Abbasi hizmetinde kalarak önemli eserler vermiştir. İslam tarihinde ilk hastane, Abbasiler döneminde Harun Reşid tarafından Bağdat'ta yapılmıştır. Tıp alanındaki gelişmelere bağlı olarak eczacılık ve kimya sahasında da gelişmeler olmuştur. [522]

Tarih alanına baktığımızda Arapça yazılmış en eski kaynaklar, bu dönemde yazılmıştır. Eserlerin başında Hz. Muhammed'e verilen değerden ötürü Siyer ve Meğazi olarak adlandırılan Hz. Muhammed'in hayatına ait olan eserler gelmektedir. Bağdat'ta vefat eden İbn'i İshak'ın ''es-Sire'' adlı eseri bu çalışmalara örnektir. Medaini, Cahiz, İbni Küteybe, Belazüri, Ebu Hanife ed-Dineveri, Taberi, Yakubi, Mesudi, İbn Miskeveyh gibi İslam tarihine yön vermiş âlimler bu dönemin önemli tarihçileridir. [523]

4.1.4.1.Beytül Hikme ve Tercüme Faaliteyleri

Bağdat'ı İslam tarihinde önemli kılan hiç şüphesiz büyük bir ilim ve kültür merkezi olmasıydı. Emeviler döneminde başlayan çeviri hareketleri Abbasi döneminde hız kazanmıştı. Mansur döneminde Yunan, Hint, Çin, İran medeniyetine ait birçok eser çevrilerek İslam dünyasına kazandırılmıştır.[524] Mehdi döneminde ise halifenin ilme olan ilgisizliğinden dolayı tercüme faaliyetlerinin yavaşladığı ve önemini kaybettiği görülmektedir. İslam tarihinde hikâyelere ve masallara konu olan Harun Reşid'in hilafetinde, Mehdi döneminde durgun olan tercüme faaliyetleri büyük bir hız

[520] Nahide Bozkurt, *Abbasiler (750-1258)*, İsam Yayınları, Ankara 2017, s. 195
[521] Nuri Ünlü, s.298-299
[522] Nuri Ünlü, a.g.e., s. 298-299
[523] Nahide Bozkurt, *Abbasiler (750-1258)*, İsam Yayınları, Ankara 2017, s. 209-211
[524] Gürkan Dağbaşı, '' Abbasi Döneminde Çeviri Faaliyetleri'', *Eskiyeni Dergisi,* sayı 27, Ocak 2013,s.179-180

kazanmıştı.[525] Anadolu seferleri sırasında topladığı birçok eseri Bağdat'a getirerek tercüme ettirmiştir. Bunun yanı sıra Bizans imparatoru ile iyi ilişkiler kurarak ellerindeki tıbba dair birçok eseri Bağdat'a göndermesini istemiştir.[526]

Abbasi halifesi Me'mun döneminde, tercüme faaliyetleri en ileri seviyeye ulaştığı dönemdir. Bu dönemin önceki dönemlerden farklı olarak ilim ve kültür alanındaki çalışmaların zirveye ulaşmasında Beytü'l-Hikme'nin önemi büyüktür.[527] Me'mun zamanında mı ya da daha önceki halifeler zamanında mı kurulduğu tam belli olmayan Beytü'l-Hikme, Sasani dilinde kütüphane anlamına gelmektedir. [528] Me'mun, Beytü'l-Hikme'nin çalışması ve sisteminin kurulması için çok emek vererek ve hazineden büyük miktar paralar harcayarak devamlı çalışmasını sağlamıştır. İslam tarihinde ilk yüksek öğretim kurumu Beytü'l-Hikme'dir. Me'mun zamanında yalnızca tercüme faaliyetlerinin yapıldığı bir yer olmaktan çıkarak, kütüphane, uzay araştırmaları için kurulmuş bir merkez ve rasathanenin bulunduğu bir akademi merkezi haline gelmiştir. Ayrıca Beytü'l-Hikme İskenderiye'deki M.Ö. III. yüzyılda inşa edilmiş olan İskenderiye'de ki meşhur müzenin doğu bölgesindeki farklı bir örneği olmuştur. [529]

Me'mun'un hilafeti tercüme faaliyetlerin altın çağı olmuştur. Ondan sonra başa geçen Mu'tasım döneminde Me'mun döneminde yaşayan mütercimlerin çoğunluğunun bu dönemde de hayatta olmasından dolayı tercüme faaliyetleri aynen devam etmiştir. Bu dönemde Bizans üzerine yapılan Amorium (Ankara) seferinde değerli kitaplar ele geçirilerek Bağdat'a getirilmiştir.

Harun Reşid döneminde hız kazanan, Me'mun döneminde altın çağını yaşayan tercüme faaliyetleri Mu'tasım devrinden sonra devletin güç kaybetmesiyle birlikte azalmıştır. Vasık'ın vefatı üzerine Mütevekkil dönemiyle başlayan II. Abbasi döneminde tercüme faaliyetleri ilk döneme bakarak daha az olduğu görülmektedir.[530]

---

[525] Kadir Kan, a.g.e, s.223
[526] Nuri Ünlü, a.g.e., s.298
[527] Gazi Erdem, ''İslam Kültür Tarihinin İlk İlimler Akademisi: Beytü'l-Hikme'', *Dini Araştırmalar Dergisi*, cilt:16, sayı:42, Ocak-Haziran 2013, s.57-77
[528] Gürkan Dağbaşı, a.g.m., s.183
[529] Gazi Erdem, 'a.g.m., s. 69
[530] Kadir Kan, a.g.m. ,s.226-228

4.2.Türk Nüfuzu ve Samerra'nın (Sürre-Men-Raa) Kuruluşu

Konum olarak 690 boylamda, 340 enleminde olan Samerra, Resmü'l-arz'a göre 'de 690 45' boylamda ve 340 enlemindedir.[531] Etrafında kırların bulunduğu Samerra, Dicle'nin doğusunda yer alır.[532]

4.2.1. Türkler ve Yeni Başkentin İnşaası

Me'mun'un vefatı üzerine Halifelik makamına Türklerin desteği ile Mu'tasım geçti. Me'mun döneminde askeri yetenekleriyle ön plana çıkan Türkler'i, halife Mu'tasım, Fergana, Semerkant gibi yerlerden getirerek muhafız kıtalarını onlardan kurdu ve devlet görevlerinde önemli yerlere getirdi. Daha sonra Bağdat'taki Türkler'i (Meşhur Aşnas[533], Vasif ve İnak[534]) de etrafında toplayarak Arap ve İran unsuru yerine otoritesini Türkler'e dayandırdı.[535] Halife Mu'tasım döneminde binlerce Türk gencini Bağdat'a getirdi. Sayıları kısa zamanda 20 bini aştı. Türkler, Bağdat sokaklarında askeri talim ve tatbikat yapmak için at üzerinde koşturuyorlardı. Bu koşuşturma sırasında önlerine çıkan yaşlı ve çocuklar atların ayaklarında ezilerek can veriyordu. Bu olaylardan ve Halife Mu'tasım'ın Türklere çok değer verip onlara yüksek maaş vermesi üzerine Bağdat halkı ve Türkler arasında çatışmalara sebep oldu. [536]Çatışmaların iyice artması sonucunda Türkler ile Bağdat halkının bir arada yaşaması imkânsız olmuştu. Mu'tasım, Türk-Arap rekabetini engellemek için Bağdat'ı terk edip yeni bir yer arayışına başladı.[537]

Halife Mu'tasım, gözlemleri neticesinde Bağdat'a yakınlık, su bulunamaması ve arazilerin dar olmasından dolayı Berdan, Şemmasiyye, Bahamşa, Katül gibi yerleri tercih etmeyerek, Bağdat'ta bir isyan çıkması durumunda, karadan ve denizden müdahale edebileceği bir stratejik konuma sahip Samerra kentini tercih etmiştir.

---

[531] Ebü'l-Fida, a.g.e., s. 251
[532] İbn Havkal, a.g.e., s. 201
[533] *Eşnas et-Türki'nin adı ilk defa Me'mun döneminde çıkan İbrahim b. Mehdi'nin isyanında geçmektedir. Bu isyan sırasında komutanı olan Mu'tasım'ı kurtarmıştır.* Geniş bilgi için bkz. Fatih Güzel, ''Abbasi Dönemi Önemli Türk Komutanlarından Eşnâs Et-Türki'', *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi,* Cilt:11, Sayı: 60, 2018 s. 1296
[534]*Kaynakların çoğunda İtah olarak geçen İnak et-Türki, Abbasi Halifesi Mütevekkil zamanında en büyük rütbeye gelmiş komutandır*. Geniş bilgi için bkz. Mehmet Emin Şen, *Abbasilerin İkinci Döneminde Siyasi ve Kültürel Alanda Türkler,* Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya 2008, s.203
[535] Nahide Bozkurt, *Abbasiler (750-1258)*, İsam Yayınları, Ankara 2017, s.85
[536] Güner Aydoğan, *Emevi ve Abbasi Döneminde Türkler,* Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri, Eylül 2012, s. 63-64
[537] Adem Apak, a.g.e., cilt:IV, s.240

Kentin adının Hz. Nuh'un oğlu Sam b. Nuh'dan veya şehrin içinde bulunan bir Fars kalesinden geldiği gibi farklı rivayetler vardır. [538] Abbasi halifelerinin sikkelerinde ise Samerra'nın adı ‘’Surre Men Rea, onu görenler sevinir ‘’ biçimde geçmektedir.[539]

Kentinin kurulmasıyla beraber, Hilafet merkezi Bağdat'tan Samerra'ya taşınmıştır. Türk birlikleri kente yerleştirilerek en güzel yerler verilmiş, kışlalarını, çarşılarını bizzat kendileri inşa etmiştir. Samerra dönemi olarak adlandırılan bu devirde Türkler, askeri alanın yanı sıra siyasi ve idari alanda da etkili olmuştur.

4.2.2. Dönemin Siyasi Olayları

4.2.2.1.Mu'tasım Dönemi

4.2.2.1.1. Babek İsyanının Bastırılması

Halife Mu'tasım dönemi Babek isyanının en baskın olduğu dönemdir. Hamedan, Cibal[540],İsfahan bölgeleri halkı Babek'in emri ile ayaklanarak yağma faaliyetleri yapması üzerine Halife Mu'tasım isyanı bastırmak için harekete geçti. Babek, Horasan bölgesinden gelen hac kervanlarına zarar veriyordu. İyice artan isyanlar gün geçtikçe Bağdat için tehlike oluşturmaya başladı. Bu isyanı bir an önce bastırmak isteyen halife İshak b. İbrahim önderliğinde bir ordu gönderdi. İshak b. İbrahim önderliğindeki ordu karşısında tutunamayan isyancılar yenilerek etkisiz hale getirildi. Fakat tam manası ile bastırılamamıştı. Arazinin dağlık olmasından dolayı Babek rahat hareket ediyordu. [541] Halife Mu'tasım İshak b. İbrahim'den sonra Ebu Sa'id Muhammed önderliğinde bir ordu daha gönderdi. Bu ordu bazı başarılar elde etse de isyan yine tamamı ile sonlandırılamamış ve daha da artmıştı. [542]

Gittikçe artan Babek tehlikesi karşısında Halife Mu'tasım, isyanı kökünden halletmek üzere Mısır isyanlarında büyük bir başarı gösteren gerçek ismi Heyzar b. Kavus olan Türk kökenli Abbasi komutanı Afşin'i görevlendirdi. Cibal, Azerbaycan ve Ermeniye valiliği Afşin'e verildi. Büyük bir ordu ile harekete geçen Afşin,

[538] Hatice Kübra Topuz, ‘’ Abbasi Başşehri Sâmerrâ ve Abbasi Tarihinde Sâmerrâ Dönemi, *İstem*, Sayı:18, 2011, s.87-93
[539] Bahattin Kök, ‘’ Samerra'nın Kuruluşu’’, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* Sayı: 19, 2003, s.11
[540]*Cibal (Cebel bölgesi) halk tarafından Acem Irak'ı olarak adlandırılan bölgedir. Batı kısmında Azerbaycan, doğusunda Horosan çölü, Fars bölgesi, kuzeyinde Deylem ve Rey bölgeleri, güneyinde ise Irak ve Huzistan bulunmaktadır*. Bkz. Ebu'l-Fida, a.g.e., s.324
[541] Adem Apak, a.g.e., cilt IV, s.221
[542] Nuri Ünlü, a.g.e, s. 262

Berzend'e ulaşarak burada karargâh kurarak tedbirler almaya başladı. Bu sırada Babek'in casuslarını kendi safına çeken Afşin, Babek'in yanlış bilgiler edinmesini sağlayarak planlarını bozdu. Büyük Boğa liderliğinde ki takviye ordunun gelmesiyle beraber Babek bozguna uğratıldı. İyice sıkışan Babek, Bizanslılardan yardım istedi.[543] Bizans imp. Teofilos Abbasi topraklarına saldırsa da, Babek tam manasıyla istediği desteği alamadı.[544]

Afşin ve Büyük Boğa, Babek'in sığındığı Bezz kalesine doğru ilerlemeye başladı. 837 yılında kale kuşatıldı. Şiddetli çarpışmalar sonucunda Babek'in birçok adamı öldürüldü ve karargâhı ateşe verildi. Bu olaylar sırasında karışıklıklardan faydalanan Babek kaçmayı başardı. [545]Ailesi ve Haremi ele geçirilen Babek daha sonra Ermeni reisler tarafından yakalanarak Afşin'e teslim edildi.[546]

Afşin M. 838 senesinde Babek ile beraber Samarra şehrine girdi. Bağdat ve Samerra sokaklarında gezdirilerek teşhir edildi. Daha sonra halifenin emri ile önce elleri sonra ayakları ve başı kesilerek idam edildi.[547]

4.2.2.1.2. Zut ve Mazyar bin Karin İsyanı

Halife Mutasım zamanının diğer bir olayı da Zut isyanıdır. Belazuri'ye göre Hindistan asıllı olan bu topluluğun, Müslümanlar İran'ı fethetmeden önce burada paralı asker olarak görev yaptıklarını bilinmektedir. Abbasi devleti zamanında sayıları çoğalan Zutlar, Bağdat'a giden ticaret mallarına saldırılar yapmaktaydı. [548]Mu'tasım, abisi Me'mun'un vefatı sonrası bölgede karışıklıklar çıkaran Zutlar'a karşı 834 yılında ordu gönderdi. Ordu komutanı Uceyf b. Anbese uzun çarpışmalar sonucunda hepsini yakalayarak isyanı bastırdı. İsyanın bastırılması sonrasında ele geçirilen Zutlar, Anadolu sınırına gönderilerek buralara yerleştirildi. Bu sırada Bizanslıların ellerine geçen bu topluluk Bizanslılar tarafından büyük bir kıyıma uğrayarak katledildi.[549]

[543] Sebahattin Çelik, a.g.m, s.102
[544] Nuri Ünlü, a.g.e., s.263
[545] Sebahattin Çelik, a.g.m, s.103
[546] Nuri Ünlü, a.g.e, s. 263
[547] Sebahattin Çelik, a.g.m, s.104
[548] Adem Apak, a.g.e., cilt:IV, s.219
[549] Nuri Ünlü, a.g.e., s.268

839 yılında Kariniler sülalesine mensup olan Mazyar b. Karin isyan etti. Kariniler Sasani hükümdarı Hüsrev Anuşirvan tarafından Taberistan bölgesine yerleştirilmiş ve bu bölgenin kontrolü onlara verilmiştir. Müslümanların Taberistan'ı fethi ile yerel yönetici olarak hayatlarına devam eden Kariniler ilk defa Mehdi döneminde Mazyar b. Karin'in dedesi liderliğinde isyan etmişlerdir. Halife Mu'tasım döneminde Mazyar liderliğinde iyice güçlenen Kariniler, Horasan valisi Abdullah b. Tahir'i rahatsız ediyordu. Abdullah b. Tahir, halifeye bir mektup yazarak durumdan haberdar etti. [550]Bu olaylar karşısında Mecusi prensi haracını vermeyerek karşı hamleye geçti. Türk komutan Afşin'de Mazyar'a mektup yazarak isyanı teşvik etti. Taberistan dağlarına çekilen Mazyar b. Karin buradaki ahaliyi kendi saflarında toplayarak vergileri kendi toplamaya başladı. İsyanı bastırmak için halife Mu'tasım tarafından Abdullah b. Tahir görevlendirildi. Uzun mücadeleler sonrasında isyan bastırıldı. Mazyar yakalanarak esir alındı.[551] Daha sonra Samerra'ya getirilerek idam edildi. Böylece Taberistan bölgesindeki Kariniler hanedanı da hâkimiyetini yitirmiş oldu.[552]

4.2.2.1.3. Türk Komutan Afşin'in Tutuklanması

Me'mun döneminde başarılarıyla önemli bir konuma gelen Afşin, Mu'tasım döneminde başarılarına devam ederek Abbasi devletinde önemli bir nüfuz elde etti. Bu durum bürokraside ki Arap ileri gelenleri rahatsız ediyordu. Arap ileri gelenleri Afşin'in ordu ve halife karşısındaki itibarını düşürmek için fırsatlar aramaya başladılar.[553]

Afşin, Babek ile girdiği mücadele sonrası kendisine gelen ganimetleri Üşrüsene'ye gönderiyordu. Hediyeleri gönderebilmesi için Horasan bölgesinden geçmesi gerekiyordu. Horasan valisi Abdullah b. Tahir bu durumu halifeye bildiren bir mektup yazdı. Halife ise gönderilen mallara el konulmasını emretti. Halife'nin desteğini alan Abdullah b. Tahir, Afşin'in gönderdiği mallara el koyarak Samerra'ya gönderdi.[554] Bu olay Afşin ile Abdullah b. Tahir arasındaki husumeti iyice arttırdı. Abdullah b. Tahir, Mazyar b. Karin isyanını bastırdıktan sonra Afşin'in bu olayı teşvik ettiğini öğrenmişti. Durumu halifeye haber verdi. Tüm bu olaylar olurken

[550] Adem Apak a.g.e., cilt:IV, s.225-226
[551] Nuri Ünlü, a.g.e., s.268
[552] Adem Apak a.g.e., cilt: IV, s.227
[553] Âdem Apak, a.g.e, cilt: IV, s.227
[554] İbnu'l Esir, a.g.e., cilt:VI, s.446

Afşin'in Samerra'ya gelmesiyle beraber sorumlu olduğu Azerbaycan bölgesinde vekil olarak bıraktığı akrabası Mengüçur'un devlete isyan etmesi Afşin'i iyice sıkıştırdı. Ne yapacağını bilemeyen Afşin büyük bir suikast planı hazırladı. Halife'yi ve devlet adamlarını büyük bir ziyafet vererek sarayında zehirlemeyi düşünüyordu. Fakat planını ortaya koyamadan en yakın adamlarından birinin bu tertibi halifeye bildirmesi üzerine yakalanıp hapse atıldı. Bir yıl tutuklu kalan Afşin Haziran 841 yılında hapishanede vefat etmiştir. Vefatından sonra evinde yapılan aramalarda putlar ve Mecusi inancına ait kitaplar bulunmuştur. Bu durumdan dolayı Müslüman olmadığı kanaatine varılan Afşin'in yakılıp küllerinin Dicle nehrine atıldığı rivayet edilmektedir. [555]

4.2.2.1.4. Amorion (Ammuriye) Seferi

Mu'tasım döneminde Bizans imp. Theophilos, büyük bir ordu ile Müslüman topraklarına harekete geçti. Me'mun'un vefatı sonrası İslam-Bizans mücadelesi dört yıl aradan sonra böylece devam etmiştir. Theophilos'u İslam memleketlerine yeniden saldırmasının altında Babek vardı. Babek, Afşin tarafından köşeye sıkışınca Theophilos'a mektup yazarak yardım istedi. Mektubunda Mu'tasım'ın bütün ordularını kendi üzerine gönderdiğini belirtmiş, Eğer Abbasi devletine saldırırsa önüne çıkacak kimse olmayacağını söylemiştir.[556] Büyük bir kuvvet ile sefere çıkan Bizans imparatoru, kuvvetlerinin bir kısmını doğuya, Erzurum tarafına gönderirken kendisi de asıl ordu ile birlikte Malatya tarafına hareket etti. Bu sefer ile Zibatra, Malatya ve Şimşat yıkıldı ve yağmalandı. Halife bu durum karşısında büyük bir ordu ile Amorion'a (Ammuriye) hareket etti. Bir yandan da Afşin ile Abbasi orduları Malatya tarafından ilerlemeye başladı. İki ordu Ankara'da birleşerek Amorion'a doğru hareket edecekti. İki ordunun birleşmesini engellemek üzere harekete geçen Bizans imparatoru Theophilos öncelikle Afşin tehlikesinin üzerine doğru ilerlerdi. Dazmana'da (Kazova) yapılan savaşta Bizan imparatoru yenilgiye uğrayarak barış istese de halife tarafından olumsuz yanıt aldı. Bunun üzerine imparator İstanbul'a hareket etti. Afşin ile Halife Mu'tasım Ankara'da buluşarak Amorion'a doğru ilerledi. Ramazan 223'te çok sayıda esir ve ganimet ele geçirilerek Amorion feth

[555] Adem Apak a.g.e., cilt: IV, s.227-233
[556] Abdullah Duman, ''Halife Mu'tasım'ın Amorion/Ammuriye Seferi'' *Van Yüzüncü Yıl Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 38, s.415

edildi. Bir müddet burada bulunan Halife Mu'tasım daha sonra Samerra'ya dönmüştür. [557]

4.2.2.2.Ebu Ca'fer Harun Vasık Billâh Dönemi

Mu'tasım'ın vefatı üzerine Abbasi tahtına el-Vasık geçmiştir. Babası gibi Türkler'i destekleyen el-Vasık, onlara valilik ve merkezdeki bazı idari makamlarda görev vermiştir. [558] Ülkenin doğu kısmını Türk komutan İtah'a, batı kısmını da Eşnas'a bırakmıştır. Daha da ileri giderek veliahtı olmadığı için halife seçimini vezir ve komutanlara bırakmıştır. Böylelikle Vasık'tan sonra bürokratlar ve Türk komutanlar halifelerin seçilmesinde söz sahibi olmuşlardır.

Halife Vâsık göreve geldikten sonra kabile problemleriyle uğraşmak zorunda kaldı. Şam'da Kayslılar valinin sarayını muhasara ederek isyan ettiler. Halife tarafından gönderilen Reca b. Eyyüp el-Hadari isyanı bastırmıştır.[559] Daha sonra Mekke ve Medine etrafında yaşayan Süleym kabilesinden birçok kişi ayaklanarak bölgede soygun ve yağma hareketlerine kalkıştılar. Bu olay karşısında Halife Vasık Billah, Büyük Boğa kumandasında bir orduyu Hicaz bölgesine gönderdi. 845 yılında Hicaz'a varan Büyük Boğa isyan hareketine kalkan Beni Süleym üzerine harekete geçerek isyanı bastırdı. Yakalanan kişiler Medine'de hapse atıldı.[560] Beni Süleym hareketi bastırıldıktan sonra Boğa diğer bir isyan hareketine kalkan Beni Hilal üzerine yürüdü. Bu isyanda bastırılarak bertaraf edildi. Boğa bölgede sükûneti sağlayarak, 847 yılında Samerra'ya geri döndü.[561]

Bu dönemde Bizansla bilimsel çalışmalar ve 4400[562] civarında esir değişimi içeren diplomatik ilişkiler gerçekleşmiştir.[563] Bizans üzerine Ahmed b. Said b. Selm b. Kuteybe önderliğinde ordu gönderilse de kış olmasından dolayı başarılı olamamış ve çok sayıda kayıp vermiştir.[564]

---

[557] Nahide Bozkurt, *Abbasiler (750-1258)*, İsam Yayınları, Ankara 2017, s. 131-132
[558] Nahide Bozkurt, *Abbasiler (750-1258)*, İsam Yayınları, Ankara 2017, s.86
[559] Adem Apak, a.g.e., cilt IV, s.246
[560] Nuri Ünlü, a.g.e., s.269
[561] Adem Apak, a.g.e., cilt: IV, s.248-249
[562] Nuri Ünlü, a.g.e., s.269
[563] Nahide Bozkurt, *Abbasiler (750-1258)*, İsam Yayınları, Ankara 2017, s.132
[564] Nuri Ünlü, a.g.e, s.270

Beş yıl süren halifeliği dönemi amcası Me'mun ve babası Mu'tasım dönemlerinin devamı niteliğindedir. Abbasi devletinin kuruluş ve yükseliş döneminin son halifesi olarak kabul edilen Vâsık,[565] İstiska hastalığından dolayı 11 Ağustos 847 yılında vefat etmiştir.[566]

4.2.2.3.Halife Mütevekkil-Alellah Dönemi

Vasık'ın vefatı üzerine ardından veliaht bırakmadığı için, Türk komutanların aday göstermesi ve desteği ile Mütevekkil hilafete geçmiştir.[567] İdaresi boyunca Türklerin hâkimiyetini engellemek için planlar yapan halife diğer taraftan ülkede çıkan isyanlarla uğraşmak zorunda kaldı. Babek'e yardım etmesi sebebiyle tutuklu bulunan Muhammed b. Buays Samerra'dan kaçarak Merend'e gelmiştir. Burada bulunan iki kaleyi ele geçirip sağlamlaştırması sonrası halife Mütevekkil hemen harekete geçmiştir. Muhammed b. Hatem b. Herseme'yi üstlerine göndersede başarısız olması sonucunda Hamdavahy b. Ali b. Fazl'ı Azerbaycan valiliğine tayin etti. On bin kişilik ordusuyla beraber İbn Buays'ın üzerine ilerleyen vali, kalesine kapanarak savunma yapan Buays karşısında başarız olmuştur. Merend'i iyi müdafaa eden İbn Buays'ın üzerine daha sonra bazı kumandanlar gönderilse de başarılı olunamamıştır.[568]

Halife en sonunda Boğa es-Sağir idaresinde Türklerden oluşan bir ordu gönderdi.[569] Boğa, İbn Buays ve adamlarını affedeceğini bildirmiştir. Fakat teslim olmayarak kaçan Buays daha sonra adamları ile birlikte yakalanmış[570] ve Samerra'ya getirilerek idam edilmiştir.[571]

Bu dönemde ki önemli bir diğer tehlikede Ermeni beylerin başlattıkları isyandır.[572] Ermeniye'nin Müslümanlar tarafından fethedilmesinden sonra bölge idaresinde değişim olmamıştı. İdare birkaç Ermeni beyi tarafından yapılıyordu. Mütevekkil'in halife olmasıyla beraber Ermeni reisleri isyan ederek bölgede huzursuzluk çıkarmaya

[565] Adem Apak, a.g.e., cilt: IV, s.251-253
[566] Nuri Ünlü, a.g.e., s.270
[567] Faruk Ümer Fevzi, '' Türkler ve Abbasi Hilafeti İkinci Abbasi Asrına Yeni Bir Bakış'', çev. Sait Uylaş, *Alemu'l-Fikr*, Sayı: 2, Nisan-Mayıs-Haziran, 1972, s.105
[568] Nuri Ünlü, a.g.e., s.271
[569] Adem Apak, a.g.e., cilt: IV, s. 267
[570] Nuri Ünlü, a.g.e., s.271
[571] Adem Apak, a.g.e., cilt: IV, s.267
[572] Nuri Ünlü, a.g.e., s.271

başladı. Halife olayları bastırmak için Ebu Said Muhammed b. Yusuf el-Mervezi'yi bölgeye vali olarak atadı. Fakat valinin halka yaptığı baskılar sonucu isyan iyice güçlendi. Ermeniye valisi'nin isyancılar tarafından mağlup edilmesi üzerine Mütevekkil, vali olarak yerine Ebu Said'in oğlu Yusuf'u getirdi. Ermeni idareciler büyük bir saldırı sonucu az sayıda ki halife birliklerini ve valiyi katlettiler.[573]

Vali'nin isyancılar tarafından katledilmesi üzerine Boğa el-Kebir idaresinde büyük bir ordu Ermeni'ye bölgesine gönderildi. Boğa dört yıl kaldığı bu bölgede Ermeni reislere karşı başarı göstererek isyanı bastırdı ve sükûneti sağladı.[574]

Mütevekkil döneminde önemli bir diğer hadise de Türk komutan İnak'ın öldürülmesidir. İnak, Mütevekkil döneminde askerlik vasıflarının dışında saray politikasında etkili olmaya başlamıştır. Bu durumdan dolayı halife ona karşı tavırlar almaya başlamıştır. Bir an önce İnak'tan kurtulmak isteyen halife tuzak ve planlar hazırlamaya başlamış, hatta bu durumu gizlemek için ona Hicaz, Küfe, Mekke ve Medine valiliklerini vermiştir. İnak'ın Hac görevi sırasında, Mütevekkil'in istediği fırsat doğmuştu. İlk önce saray hacipliğine ve orduların başına Vasif getirilmiş, İnak'ın etkisi kırılmıştı. Daha sonra Mütevekkil, Bağdat valisi İshak b. İbrahim'e mektup kaleme alarak İnak'ı Hac dönüşünde tutuklamasını istemiştir. Bunun üzerine İnak tutuklanıp Bağdat'a götürülmüş ve burada öldürülmüştür.[575]

4.2.2.4.Mütevekkil'in Öldürülmesi ve Halife Muntasırbillah Dönemi

Halife kendisini tahta çıkarmalarına rağmen Türk komutanlarına güvenmiyordu. İlk önce İnak'ı ortadan kaldıran Mütevekkil, Türk komutanlarının baskısından kurtulmak için Şam'a doğru harekete geçmiştir. Haziran 858 yılında Şam'a gelerek buraya yerleşmek istemiş fakat havasını ve iklimini beğenmediği için Bağdat'a geri dönmüştür.

Mütevekkil'in oğlu Muntasır, saltanatı ele geçirmek için babası ve kardeşleri ile mücadeleye girdi. Boğay-ı Sağir, Otamış, Vasif gibi Türk komutanları safına çekerek önemli bir güç elde etti.[576] Oğlunun faaliyetlerinden haberdar olan

[573] Adem Apak, a.g.e., cilt: IV, s.268
[574] Nuri Ünlü, a.g.e, s.271
[575] Mehmet Emin Şen, *Abbasilerin İkinci Döneminde Siyasi ve Kültürel Alanda Türkler,* Selçuk üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya 2008, s.86-88
[576] Nuri Ünlü, a.g.e., s.272-273

Mütevekkil, Muntasır'a destek veren Türk komutan Vasif'in Isfahan ve Cibal bölgesindeki mallarına el konulmasını emretmiş ve Muntasır'ı küçük düşürecek tavırlar göstermeye başlamıştır.[577] Bu olaylar karşısında Muntasır, Boğa ile 10 Aralık 861'de karşı bir düzen hazırlayıp Vasif, Küçük Boğa, Musa b. Büyük Boğa ve diğer komutanlar Mütevekkil'i içki meclisinde basarak öldürmüşlerdir. Bu olay hassa birlikleri tarafından işlenen il cinayet olarak İslam tarihinde yer edinmiştir.[578]

14 yıl 9 ay kadar bir süre[579] hilafet makamında kalmış olan Mütevekkil zamanında Abbasi devleti gerilemeye başlamış, devlette bozulma hızlanmış ve isyanlar artmıştır.[580]

Mütevekkil'in katli üzerine 861 yılında Muntasır, Abbasi tahtına geçmiştir.[581] Bu dönemde Vezir Ubeydullah b. Yahya, on bin civarında kişi ile isyan etse de kısa sürede büyümeden bastırılmıştır. Vasif liderliğinde Anadolu'ya seferler düzenlenmiş, herhangi bir Bizans tehlikesini engellemek için Vasif Malatya'da kalarak bölgenin güvenliğini sağlamıştır. Muntasır döneminde ileri gelenler, Mütevekkil'in ölümünden dolayı, kendisinden sonra başa geçecek olan kardeşleri Mu'tez ve Mueyyed'den çekiniyorlardı. Bu sebepten dolayı Muntasır'a kardeşlerini veliahtlıktan azletmesi konusunda ısrarda bulunuyorlardı. Muntasır Türk komutanların da aşırı ısrarı sonucunda Mu'tez ve Müeyyed'i istifa ettirmeye çalışmıştır. Mueyyed kabul ederken Mu'tez dirense de sonunda oda kabul etmiştir. 6 ay tahta kalan Muntasır Haziran 862 yılında rahatsızlanarak vefat etmiştir. [582]

4.2.2.4.1. Bağdat'a Geri Dönüş ve Saffari İsyanı

Mütevekkil'in ölümü ile beraber Samerra'da ortaya çıkan düzensiz ortam, bu dönemin son halifesi Mu'temid tarafından sonlandırılmıştır. Fakat bu dönemde meydana gelen olaylar merkezi otoriteyi zayıflatmış, vilayetlerdeki huzursuzluk fazlalaşmıştır. Bu durumu fırsat bilen Saffariler Ya'kub b. Leys liderliğinde Nişabur'u alarak Tahiriler'in iktidarına son verdi. Horasan bölgesine kadar yayılan Saffariler, güçlü hale gelmesiyle beraber halifeler tarafından tanınmalarıyla

[577] Adem Apak, a.g.e., cilt :IV, s.280-281
[578] Nuri Ünlü, a.g.e, s. 273
[579] Taberi, a.g.e., cilt:IV, s. 519
[580] Nuri Ünlü, a.g.e, s. 273
[581] Taberi, a.g.e., cilt:IV, s. 519
[582] Nuri Ünlü, a.g.e, s.274

sonuçlandı. Mısır'da ise Vali olarak bulunan Ahmet b. Tolun halifelere biat etmesine ve merkeze ödemelerini yapmasına rağmen kendi otoritesini kurarak, Suriye'yi kontrol altına aldı. Ahmed b. Tolun'da Saffariler gibi merkez tarafından tanınmıştır.

Halife Mu'temid'in ölümüyle beraber başa geçen Mu'tazıd hilafet merkezini Samerra'dan taşıyarak yeniden Bağdat'a nakletmiştir. Böylelikle Abbasilerde siyasi alanda son derece güçlü olan Türk komutanların hâkimiyeti sona ermiş oldu.[583]

4.2.3. Dönemin Din Polikaları

Mu'tasım halifeliği döneminde ağabeyi Me'mun'un vasiyetinde belirttiği konular üzerine yoğunlaşmıştır.[584] Mu'tezile yanlısı dini politika güden Mu'tasım Kur'an'ın mahlûk olduğu konusundaki inancını zorla benimsetmeye çalışmıştır[585]. Bu hususta âlimler sorgulanmış ve baskı altında tutulmuştur. Ahmet b. Hanbel başta olmak üzere ilim adamları takip edilmiş ve fiziki işkencelere tabi olmuştur.[586] Ahmet b. Hanbel halifenin huzurunda konu ile ilgili imtihan edilse de fikirlerinden hiçbir zaman vazgeçmemiştir. Halkın tepkisinden çekinen halife daha fazla dayanamayarak Ahmet b. Hanbel'i serbest bırakmıştır. Halifeliğin sonuna doğru da bu uygulamalarını azaltmıştır. [587]

Vasık da babası ve amcası gibi Mu'tezile mezhebine mensuptu ve fikirlerini kabul ettirmek için çok katı davrandığı ifade edilmektedir. Bu görüşü benimsemeyen birçok ilim adamını işkenceler sırasında öldürmekten çekinmemiştir. Bu tutumu karşısında kendisini öldürmeye yönelik bir suikast girişimi olsa da önlenmiştir. [588]

Mütevekkil-Alellah'ın halifeliği döneminde, Mu'tezile din politikası hemen sonlandırılmış ve daha sonra başa geçen hiçbir halife tarafından da bu politika devam ettirilmemiştir. Onun döneminde Hz. Muhammed'in sünnetinin önemi arttırılmış, sünneti ön planda tutan bilgilerin desteklenmesi ve dini sohbetlerde ve konularda hadis rivayetine önem verilmesi politika haline getirilmiştir. Yahudi ve Hristiyanlara Müslümanlardan farklı elbiseler giymelerini emrederek ayrımcı bir politika

[583] Nahide Bozkurt, *Abbasiler (750-1258)*, İsam Yayınları, Ankara 2017, s. 92-93
[584] Adem Apak, a.g.e., cilt: IV, s.216
[585] Nahide Bozkurt, *Abbasiler (750-1258)*, İsam Yayınları, Ankara 2017, s.89
[586] Adem Apak, a.g.e., s.216
[587] Nahide Bozkurt, *Abbasiler (750-1258)*, İsam Yayınları, Ankara 2017, s.89
[588] Nuri Ünlü, a.g.e, s.269

izlemiştir. Ayrıca Bağdat'ta yeni yapılan Hristiyan ve Yahudi ibadethaneleri yıkılmıştır.[589]

4.3.Fustat Şehri

Mısır'ın merkezi olan Fustat şehri konum olarak 300 10' enlemde, 530 boylamdadır.[590] Bölgenin en büyük şehri olan Fustat, Nil nehrinin doğusunda yer almaktadır.[591] Hz. Ömer döneminde İskenderiye'nin fethi gerçekleştikten sonra Amr b. el-Âs, halifeye burayı başkent yapma teklifinde bulundu. Fakat Hz. Ömer, Arap toprakları ile bağlantı yolunu kesen Nil nehrinden dolayı bu teklifi reddetti. Bunun üzerine Amr b. el-Âs, 643 yılında Babilon civarında Nil'in nehrinin doğusunda Medine ile kara bağlantısı olan bir şehir inşasına karar verdi. Mısır'ın ortasında kurulacak bu şehir hem düşmanlardan gelebilecek tehdit karşısında korunaklı ve diğer bölgelere asker gönderebilmek için uygun bir yerdi. Şehrin adı konusunda son dönemlerde yapılan çalışmalara ve Taberi'ye göre Rumlardan alındığı şeklinde rivayetler vardır.

Amr b. el-Âs bir kurul meydana getirerek şehrin imar planını yaptırmıştır.[592] Fustat şehrinin merkezine Amr b. Âs camii ve idare binasını yaptırarak 15.500 asker için kabilelere göre semtleri ayırarak iskâna açmıştır. [593] Kûfe gibi başlarda ordugâh olarak planlanan Fustat, zamanla daimi bir yerleşim yeri olmuştur. İlk yıllarında gelebilecek tehlikelere karşı sur duvarına sahip değildi. Nil tarafı kamış bir çitle, diğer tarafları da '' zariba'' ismi verilen dikenli çalılar ile korunuyordu. [594]

Emeviler ve Abbasiler döneminde Arap valiler tarafından yönetilen Mısır bölgesi, 868 yılında Abbasiler tarafından gönderilen Türk vali Ahmed b. Tolun tarafından yönetilmiştir.[595]

---

[589] Nahide Bozkurt, *Abbasiler (750-1258)*, İsam Yayınları, Ankara 2017, s.90
[590] Ebü'l-Fida, a.g.e.,s.118
[591] İbn Havkal, a.g.e., s.132
[592] Âdem Apak, a.g.e., cilt II. , s.182-183
[593] Eymen Fuâd Seyyid, '' Kahire '', *TDV İslam Ansiklopedisi,* TDV Yayınları, cilt: 24, İstanbul 2001,s.173-175
[594] Yılmaz Can, a.g.e., s.69-70
[595]Zeki Tez, *İslam'ın Batı Cephesi (Mağrip, Endülüs, Sicilya ve Mısır),* Hayy Kitap, İstanbul 2014, s.158

4.3.1. Tolunoğulları Dönemi

Tolunoğulları devleti kuran Ahmed b. Tolun'un babası Oğuz boyundan olup, Memun'a H. 200 yılında binek atlar ve kölelerden oluşan hediyeler arasında bağışlanmıştır. Memun döneminde hilafet ordusuna Türk gençleri yerleştiriliyordu. Tolun, Me'mun döneminde ordunun önemli bir kumandanı olmuştur. Babasının vefatı sonrası 854 yılında Ahmed b. Tolun, Müstain-Billah döneminde halifenin güvenini kazanarak sarayda söz sahibi kişiler arasına girdi. Daha sonra Mısır valisi Bayık beyin vekili olarak Mısır'da Abbasiler tarafından görevlendirilmiştir. 868 senesinde Dımaşk'ta meydana gelen isyan'ı bastırmak için topladığı 100.000'e yakın askeri yerleştirmek için Fustat civarında Katâi semtini kurdu ve ardından bir saray yaptırarak idare merkezini buraya taşıdı. Kayın pederinin vefatı sonrası Mısır bölgesinin hâkimiyeti Ahmed b. Tolun'a geçmişti.[596] Halife Mu'temid döneminde Şam, Kınnesrin valiliğine kardeşi Muvaffak getirilmişti. Bu dönemde Şam'ın idaresi Muvaffak tarafından Amacur'a bırakılmıştı. Amacur, Şam bölgesi için tehlike oluşturacak Ahmed b. Tolun'dan çekiniyordu. Bu sebeple Muvaffak'tan Ahmed b. Tolun'u başka bir vilayete görevlendirmesini istedi. [597]

Ahmed b. Tolun'un zamanla güçlenmesi ve topladığı vergileri Mısır'da istediği şekilde kullanması Şam'da bulunan halifenin kardeşi Muvaffak'ı kızdırmıştı. Halife naibi olan Muvaffak, Ahmed b. Tolun'dan istediği yardıma karşı olumsuz cevap alması sonrası ikili arasında mücadele iyice kızışmıştır. Muvaffak bu olay karşındaki emrindeki birliklerden bir kısmını Ahmed b. Tolun'un üzerine göndermiştir. Fakat istediği sonucu alamadan ordu geri dönmüştür. Ahmed b. Tolun Abbasi devletinin yaşadığı iç sorunları fırsat bilerek Suriye'yi hâkimiyet altına almak istemiştir. Suriye üzerine gerçekleştirdiği sefer sonrasında Fırat bölgesinin batı kısmındaki birçok yeri ele geçirdi. Daha sonra Asir bölgesini hâkimiyeti altına alıp kendi adına para bastırması üzerine Muvaffak harekete geçerek valilikten azletti. Mısır valiliğinden alınan Ahmed b. Tolun Abbasi devleti ile bütün bağını koparark bağımsızlığını ilan etti. [598] Ahmed b. Tolun'un mücadelesi Abbasi halifesine karşı değildi. O sadece

[596] Nadir Özkuyumcu, '' Tolunoğulları '', *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, cilt :41, İstanbul 2012, s.233-236

[597] Ahmet Sağlam, *Tolunoğullarının Kuruluşundan İhşidilerin Yıkılışına Kadar Mısır'da Gayr-i Müslimler,* Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitisü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Manisa- 2011, s.*41*

[598] Nadir Özkuyumcu, a.g.e., s.233-236

Muvaffak'a karşıydı. Muvaffak'ı zor durumda bırakmak için Halife Mut'emid'i Mısır'a gelmeye ikna etmeye çalışsa da başarılı olamamış bu durum Muvaffak tarafından engellenmiştir.

Ahmed b. Tolun, Abbasi halifesinin Mısır'a gelmemesi sonrası halife arasındaki bağı iyice koparmıştır. Bu olaydan sonra Ahmed b. Tolun, Mekke şehrini ele geçirmek için ordu gönderse de başarılı olamamıştır. On beş yıllık idareciliği döneminin ardından 884 yılında Tarsus kuşatması sonrasında başarılı olamayıp hastalanarak vefat eden Ahmet b. Tolun, devrin hükümdarları arasında seçkin biriydi. Bu dönem Mısır'ın en parlak zamanlarından biri olmuş, [599] sanat değeri yüksek olan Tolunoğlu Camii (İbn Tulun Camii) bu dönemde yapılmıştır. [600]

Ahmet b. Tolun'un vefatı üzerine Fustat bölgesinin hâkimiyeti oğlu Humâreveyh'e geçti. [601] İlk iş olarak kendisine itaat etmeyeceğini düşündüğü kardeşi Abbas'ı öldürttü. Daha sonra kendisini tecrübesiz gören Muvaffak'ın gönderdiği ordular ile mücadele etmeye başladı. İç karışıklılardan dolayı büyük güç kaybeden Abbasi devleti Humareveyh karşısında anlaşma yapmak mecburiyetinde kaldı. Yapılan anlaşma sonrası Filistin, Suriye, Suğûr, Anadolu ve İrminye bölgelerinin idaresi Tolunoğullarına otuz yıl bırakıldı ve Tolunoğulları'nın Mısır'da ki hâkimiyeti Abbasi halifesi tarafından tanındı. [602]

Abbasi devleti ile yapılan anlaşma sonrası gücü ve itibarı artan Humâreveyh, Halife Mu'temid'in vefatı sonrasında yerine geçen Mu'tazıd-Billah'a hediyeler göndererek tebrik etti. Daha da ileri giderek Abbasi devleti ile ilişkilerini iyice güçlendirmek için kızını halife ile evlendirdi. Yapılan bu düğün sonrasında halife Mısır'a gönderdiği haberciyle Fırat'tan Berka'ya kadar olan toprakları Humâreveyh'e verdiğini bildirmiştir. [603]

On iki yıl süren hükümdarlığı boyunca Tolunoğulları devleti en parlak dönemini yaşadığı gibi hazinenin boşaltılmış olması ve Hümâreveyh'in aşırı harcamaları

[599] Hakkı Dursun Yıldız, '' Ahmed b. Tolun'', *TDV İslam Ansiklopedisi,* cilt: 2, TDV Yayınları, İstanbul 1989, s.141-143
[600] Zeki Tez, a.g.e., s.158
[601] Mesudî, *Murûc Ez-Zeheb (Altın Bozkırlar),* çev. Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul 2004, s. 245-246
[602] Nadir Özkuyumcu, a.g.e, s.233-236
[603] Ahmet Ağırakça, ''Humâreveyh b. Ahmed b. Tolun'', cilt 18, *TDV İslam Ansiklopedisi,* TDV Yayınları, İstanbul 1998, s.348-349

devletin yıkılışına giden süreci başlatmıştır.[604] Devlet idaresini veziri Ebü'l-Hasan Ali b. Ahmed el-Mâzerâî'ye bırakan Humâreveyh 896 yılında Dımaşk'ta bulunduğu sırada hizmetindeki kişiler tarafından uykusunda öldürülmüştür.[605]

Humâreveyh'in ölümü sonrasında Tolunoğulları devletinde iç karışıklık dönemi başladı. Tolunoğulları devletinin başına babasının yerine on dört yaşında olan oğlu Ebü'l-Asâkir Ceyş geçti. Tolunoğulları'nın yıkışlış sürecine girdiği bu dönemde isyan ve karışıklıklar arttı. Tecrübesiz sultan komutanların kışkırtması sonrası amcalarını tutuklattı ve içki meclislerinde bazı komutanlarına ağır hakaretler etti. Suriye valisi Tolunoğullarının içinde bulunduğu durumdan faydalanarak isyan etti. Suriye valisi Tuğç b. Cüf' ve taraftarlarının niyeti Ceyş'i tahttan indirerek halife'nin yerine tutukladığı amcalarından birisini tahta geçirmekti. Durumdan haberdar olan Ceyş'in amcalarından Nasr'ı öldürmesi üzerine asiler sarayı basarak Ceyş'i tahtan indirip tutukladılar. 6 ay kadar süren hükümdarlığı isyan sonrası son bulan Ceyş tutuklu bulunduğu sırada 896 yılında öldürüldü.

Ceyş'in öldürülmesi sonrasında yerine kardeşi geçti. Ebû Mûsâ Hârûn tahta geçtiğinde on dört yaşında idi. Abisi döneminde olduğu gibi onun döneminde de komutanlar arasında mücadele devleti yıpratmıştı. İlk iş olarak abisini öldüren muhaliflerin başa geçirmek istedikleri amcasını öldürttü. Abbasi halifesi Mu'tazıd tarafından tanınmaması üzerine devlet otoritesi iyice sarsıldı.[606] Tüm bunlar yaşanırken diğer taraftan Karmati isyanı başladı. Kısa sürede Basra ve Kûfe'yi ele geçirdiler. 903 yılında yapılan mücadele sonrası Tolunoğullarının ordusu büyük bir hezimete uğradı ve Şam Karmatilerin hâkimiyetine geçti.[607]

Tolunoğulları ile Karmatilerin mücadelesi sonrası önemli bir koz eline geçiren Abbasi halifesi Müktefi iki gruba da ağır bir darbe vurmak için hazırlıklarını yapmaya başladı. Muhammed b. Süleyman'ı Suriye ve Mısır'a doğru büyük bir ordu ile gönderdi. İlk önce önemli bir sorun haline gelen Karmatileri ortadan kaldırdı. Daha sonra Tolunoğulları'nın elinde bulunan Mısır ve Şam bölgesindeki yerleri geri

[604] Nadir Özkuyumcu, a.g.e., s.233-236
[605] Ahmet Ağırakça, ''Humâreveyh b. Ahmed b. Tolun'', cilt 18, *TDV İslam Ansiklopedisi,* TDV Yayınları, İstanbul 1998, s.348-349
[606] Nadir Özkuyumcu, a.g.e., s.233-236
[607] Ahmet Sağlam, a.g.e., s.45

almak üzere hareke geçti. [608] İç karışıklıklar ve Karmatiler ile girdiği mücadele sonrası iyice zayıflayan Tolunoğulları Devleti 905 yılında Abbasi ordusunun Mısır'ı tekrar ele geçirmesiyle son buldu. Şeyban b. Ahmet Tolun, Muhammed b. Süleyman karşısında tutunamamış çaresiz bir şekilde af dileyerek başkent Fustat'ı teslim etmiştir. Tolunoğulları devletinin yıkılmasıyla birlikte Mısır'da hâkimiyeti tekrar ele geçiren Abbasi ordusu Katai şehri başta olmak üzere Tolunoğullarına ait her şeyi yakıp yıkmıştır.

905 senesinde Abbasiler Tolunoğulları devletini yıkarak Mısır'da hâkimiyeti tekrar ele geçirdi. 935 senesine kadar görevlendirilen valiler tarafından yönetilen Mısır bölgesi bölgelere ayrılmış ve tek bir kişinin bu bölgede hâkimiyet kurması engellenmiştir. Bu dönemde valiler arasındaki haraç işlerinde anlaşmazlıkları ve Fatımi isyanı Mısır'daki halka sıkıntılı bir dönem yaşatmıştır. [609]

4.3.2. İhşidiler Dönemi (935-969)

Tolunoğulları'nın yıkılmasından sonra Mısır bölgesi Abbasi devleti halifeleri tarafından yönetilmiştir. Bu dönemde Mısır'da huzur kalmamış ekonomik sıkıntılar artmıştı. Abbasi devletinin iyice zayıflaması sonrası isyanlar artmış ve Mısır'da Tolunoğullarından sonra ikinci Türk hanedanı İhşidiler, dönemi başlamıştı. [610]

Devletin kurucusu Muhammed b. Tugç'un dedesi Halife Mu'tasım zamanında orduda görevlendirilmişti. Dedesinin vefatı sonrası önce Tolunoğullarının hizmetine giren Muhammed b. Tuğç daha sonra Tolunoğulları devletini yıkan Muhammed b. Süleyman'ın ordusuna katılmıştır.

Mısır valisi Ebu Mansur Tekin döneminde Ahvaf valisi olarak Fatîmiler karşısında önemli başarılar elde etmiştir. Mısır valisi ile arasının açılması sonrası Şam'a dönen Muhammeb b. Tuğç (Toğaç) Karmatiler karşısında gösterdiği başarılardan dolayı 928 yılında Remle'ye ardından da Dımaşk valiliğine getirilmiştir. [611] Halife Kâhir-

[608] Veysel Gündal, *Tolunoğulları'nın Siyasi Yapısı*. Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Van 2008, s. 50
[609] Ahmet Sağlam a.g.e., s.45-46
[610] Nesimi Yazıcı, *İlk Türk-İslam Devletleri Tarihi,* Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1992, s.57
[611] Ahmet Sağlam, a.g.e., s.46-47

Billâh döneminde Mısır genel valiliğine getirilen Muhammed b. Tuğç, Mısır'a gitmeyip Dımaşk'ta beklemesi sonrası görevden azledilmiştir.

Razi Billâh zamanında tekrar Mısır'a vali olarak atanan Muhammed b. Tuğç Fatımîlere karşı gösterdiği mücadeleler sonrasında Abbasi halifesi tarafından '' ihşid ''[612] ünvanı verilmiş ve Mısır ve Suriye'de okunan hutbelerde ismi halife ile birlikte anılmıştır.

940 yılında Abbasilerde Emirü'l Ümeralık görevi yapmış Muhammed b. Raik ile girdiği mücadele sonrasında Râik'in bozguna uğratılması sonrası anlaşma yapılarak Mısır, Remle İhşidiler'e bırakılmış, Suriye ise Raik'e verilmiştir. Ancak 942 yılında Raîk'in Hamdaniler ile yaptığı savaş sonrası ölmesi sonucu hemen harekete geçerek Suriye'yi ele geçirmiştir. [613] Bir sene sonra da Mekke ve Medine'yi hâkimiyeti altına almıştır.

943 senesinde Muhammed b. Toğaç kendisinden sonra oğlu adına Mısır halkından biat almıştır. Kısa bir süre sonrasında da vefat etmesi üzerine oğlu Ebu'l-Kâsım Unûcur yerine geçmiştir. (25 Temmuz 946) [614]

Ebu'l-Kasım Unücür'ün tecrübesiz ve yaşının ufak olması sebebi ile devletin kontrolü Ebu'l Misk Kâfur[615]'un eline geçmiştir. İdari atamalar, ordunun yönetimi, savaşlar, Kâfur tarafından belirlenmiştir. [616]Ebu'l Kasım Unücür'ün vefatı sonrası Ebu'l-Hasan Ali (960-966) döneminde de devlet kontrolü Kâfur'un elindeydi. 20 sene iki kardeş döneminde onlar adına devleti yöneten Kâfur, 966-68 yılları arasında Mısır'da tek başına hâkim olmuştur. Bu dönemde dışarıda Karmatiler, Sudanlılar, Hamdaniler ve Fatimiler ile mücadele edilmiş, içeride ise ismaili propagandası

[612] İhşid; *Fergana hükümdarları tarafından kullanılan bir unvan olup, '' Melik'ûl-Müluk'' '' Melilklerin Melik'i'' anlamına gelmektedir.* Bkz. Ahmet Sağlam a.g.t., s.48
[613] Ahmet Ağırakça, ''İhşîdîler'', *TDV İslam Ansiklopedisi,* cilt 21., TDV Yayınları, İstanbul 2000, s.551-553
[614] Nesimi Yazıcı, a.g.e.,s.57-58
[615]Kafur; *Muhammed b. Toğaç tarafından bir yağ tüccarından 18 veya 8 Mısır altınına alınmıştır. Hadım bir siyahi köle iken Muhammed b. Toğaç ordu komutanı olarak tayin etmiş ve ölümünden kısa bir süre öncede çocukları için saltanat naibi olarak görevlendirilmiştir.* Bkz. Nesimi Yazıcı a.g.e., s.58
[616] Ahmet Sağlam a.g.e, s.49

artmıştır. Yine bu dönemde azalan tahıl üretimi nedeniyle ekonomik sıkıntılar yaşanmıştır.[617]

Kâfur'un 22 Nisan 968'de vefatının ardından yerine 11 yaşındaki Ebû'l-Fevaris Ahmet b. Ali İhşîdîler'in hükümdarı olmuştur. Ülkede iç karışıklıklar artmış, uzun bir süredir tehlike oluşturan Fatımîler için beklediği fırsat meydana gelmiştir. [618] Fatımî halifesi Muiz-Lidînillah topladığı 100.000 kişilik ordusunu Cevher komutasında Mısır'ı zapt etmek üzere gönderdi. Temmuz 969'da Cevher herhangi bir direniş ile karşılaşmadan Mısır'ı ele geçirdi. Böylece otuz yıl boyunca devam eden İhşidilerin hâkimiyeti son bulmuş ve Mısır Sünni'lerin elinden alınarak Şii halifeliğin eline geçmiştir. [619]

4.3.3. Fatîmiler Dönemi ve Kahire Şehrinin Kurulması

İfrikiye'de ortaya çıkan Fatımî devleti, hanedan ismini Hz. Fâtıma'dan almaktadır. Hz. Peygamber soyundan geldiklerini iddia eden Fatımîler esasen İsmâilîk hareketine dayanmaktadır. İhşidiler ile mücadelesi sonrası Fustat'ı ele geçirmeleri sonrasında İslam tarihinde ilk defa Abbasi devletine bağlı olmayan bir devlet Mısır'a hâkim olmuştur. Fatımî komutan Cevher es-Sıkıllî Mısır'da hâkimiyeti ele geçirdikten sonra Fatımî halifesi Muiz'in emri ile Fustat'ın kuzeyinde (3 km kuzeyinde) yeni bir kent kurmuştur. [620] İlk önce halife tarafından ''*el-Mansuriye''* (Muzaffer) olarak isim verilen bu şehir, bir süre sonra muzaffer galip gelen ve güçlü anlamına gelen ''*el-Kahirelel-Muizziye''* kısaca '' *el-Kahire* '' diye isimlendirilmiştir. Günümüzde de Kahire[621] ismi ile anılan bu şehir 973 Fatımî devletinin başkenti olmuştur. Kahire şehri'nin kurulmasıyla birlikte Fustat şehri Kahire'nin dış mahallesi konumuna düşsede [622] kültür ve ticaret merkezi olarak kalmaya devam etmiştir.

Fatimilerin son dönemlerinde Vezir Şaver'in emri ile Fustat'ın yakılması sonrası Kahire Mısır'ın tam anlamıyla başkenti olmuştur. Uzun süren yangının ve

---

[617] Nesimi Yazıcı, a.g.e., s.58
[618] Ahmet Sağlam, a.g.e., s.50
[619] Eymen Fuâd Seyyid, '' Fâtımîler '', *TDV İslam Ansiklopedisi,* cilt 12., TDV Yayınları, İstanbul 1995, s. 228-237
[620] Eymen Fuâd Seyyid, '' Fâtımîler '', *TDV İslam Ansiklopedisi,* cilt 12., TDV Yayınları, İstanbul 1995, s. 228-237
[621] Kahire; *düşmanlarını kahreden ezip geçen anlamında gelmektedir.* Bkz. Eymen Fuâd Seyyid '' Kahire '', *TDV İslam Ansiklopedisi,* cilt 24., TDV Yayınları, İstanbul 2001, s.173-174
[622] Zeki Tez, a.g.e., s.158-159

kargaşaların ardından harabeye dönen Fustat şehri, 1176 yılında yapılan onarımlar sonrası eski haline getirilmiştir. [623]

[623] Eymen Fuâd Seyyid ‘’ Kahire ‘’, *TDV İslam Ansiklopedisi,* cilt 24., TDV Yayınları, İstanbul 2001, s.173-174

5. SONUÇ

M. VII. ve X. Yüzyıllarda kurulmuş, Medine, Kûfe, Şam, Harran, Fustat, Bağdat ve Samerra şehirleri ele aldığımız bu eserde yaptığımız değerlendirmeler sonucunda ulaştığımız sonuçları şöyle özetleyebiliriz.

Hz. Muhammed döneminde Müslümanların ilk başkenti Medine'de Ensar ve Muhacir arasında yapılan kardeşlik ve Medine sözleşmesi şehir içinde düzeni sağlamış ve devleti güçlü bir konuma getirmiştir. Hz. Muhammed döneminden sonra dört halife döneminde yapılan fetihler sonucunda İslâm Devleti'nin sınırları genişlemiş ve daha sonraki dönemlerde başkentlik yapacak Fustat, Kûfe ve Basra ordugâh şehirleri kurulmuştur. Bu şehirlerin kurulacak yerlerinin seçilmesinde devletin merkezine bağlantısı ve güvenli bölge olması göz önünde tutulmuştur. Dört halife döneminden sonra Muaviye b. Ebî Süfyan döneminde, Hz. Ali' döneminde Müslümanların başkenti Suriye bölgesine taşınarak, devletin başkenti Dımaşk olmuştur. Bu kararı almasında ki en önemli sebep Kûfe halkının Hz. Ali tarafında yer almasıdır. Emevi devletinin son dönemine doğru hilafet makamına geçen Mervan b. Muhammed, bir taraftan iç isyanlarla uğraşırken diğer taraftan başkent Şam'da bulunan Yemeni kabilelerine olan güvensizliğinden dolayı Şam'ı terk ederek 85 yıllık devletin merkezini Harran'a taşımıştır. Fakat Harran'ın beş yıllık başkent dönemi sonrasın da Emevi devletinin yıkılmasıyla birlikte Abbasi Devleti zamanında Halife Ebu Cafer Mansur yeni bir başkent arayışına girmiş ve Bağdat'ı inşa etmiştir. Abbasiler döneminde Müslümanlar tarafından kurulan Bağdat ve Samerra şehri önceki şehirlerden farklı olarak belli bir plana göre kurulmuştur. Abbasilerin son dönemlerinde Bağdat şehrinde ki karışıklıklardan dolayı komutanlar güçlenerek devlette söz sahibi olmaya başlamıştır. Bu dönemde Abbasi ordusunda önemli yerlere getirilen Türk komutanlar Abbasi halifelerin üzerinde etkili olmaya başlamıştır. Me'mun'un vefatı sonrası Türklerin desteği ile Halifelik makamına Mu'tasım'ın geçmiştir. Onun döneminde ordu'da görevlendirilmek üzere 20 bin'in üzerinde Türk genci Bağdat şehrine getirilmiştir. Türk gençlerinin ve Bağdat halkı arasında çıkan çatışmalardan dolayı halife Türk-Arap rekabetini engellemek için Bağdat'ı terk edip yeni bir yer aramaya başlamıştır. Araştırmaları neticesinde Bağdat'ta bir isyan çıkması sonucunda karadan ve denizden müdahale edebileceği konuma sahip Samerra kentini kurdurmuştur. Kentin kurulmasıyla birlikte Türk

komutanlar ve askerler buraya yerleştirilmiş daha sonra da başkent Bağdat'tan, Samerra'ya taşınmıştır. Abbasilerin son döneminde iç karışıklılık sebebiyle devletin valileri güçlenerek devletin kontrolünü ele geçirmiştir. Bu dönemde Mısır'da ortaya çıkan Abbasi valisi Ahmet b. Tolun, Halife Mu'temid döneminde isyan ederek Mısır'ı ele geçirmiş ve Fustat'ı devletin merkezi yapmıştır. Fakat Fustat şehrinin başkentliği çok uzun sürmemiştir. M. 973 yılında Fatîmiler döneminde Kahire şehri kurularak devletin merkezi buraya taşınmış ve Fustat şehri kültür ve ticaret merkeze olmaya devam etmiştir.

KAYNAKÇA

Abdülaziz ed-Duri, ‘’Bağdat’’, *TDV İslâm Ansiklopedisi,* Türkiye Diyanet Vakfı, Cilt: 4, İstanbul 1991, s. 425-433

Abdullah Muhammed er-Reşid, *Önder Lider Komutan Hz. Peygamber s.a.v.,*Terc. İzzet Marangozoğlu, Pınar Yayınları, İstanbul 2010

AĞIRAKÇA Ahmet, ‘’Humâreyh b. Ahmet b. Tolun’’, *TDV İslam Ansiklopedisi,* TDV Yayınları, Cilt: 18,İstanbul 1998, s.348-349

AĞIRAKÇA Ahmet, ‘’ İhşidîler’’, *TDV İslam Ansiklopedisi,* TDV Yayınları, Cilt:21, İstanbul 2000, s.551-553

AGIRMAN Mustafa, ‘’Asr-ı Saadet’te Ordu ve Savaş Stratejisi’’, *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadet’te İslam,* Edit. Vecdi Akyüz, Beyan Yayınları, cilt: IV, İstanbul 1995

AKOĞLU Muharrem, ‘’Tarihsel Arka Plan Bağlamında Me’mun Dönemi Abbasi Yönetiminin Alioğulları Politikası’’ *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* Sayı:12, Kayseri 2011, s.70

AKYOL Edip, ‘’ Büveyhilerin Bağdat Hâkimiyeti (334/945-447/1055)’’, *İslam Tarihi Araştırmaları Dergisi*, sayı: 3, Bahar-2018, s.119

ALGÜL Hüseyin, ‘’Gazve’’, *TDV İslam Ansiklopedisi,* Türkiye Diyanet Vakfı, Cilt: 13, İstanbul 1996, s. 488-499

Andre Clot, *Harun Reşid ve Abbasiler Dönemi,* Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2007

APAK Âdem, *Ana Hatlarıyla İslam Tarihi I (Hz. Muhammed s.a.v. Dönemi),* Ensar Neşriyat, İstanbul 2012

APAK Âdem, *Ana Hatlarıyla İslam Tarihi II (Hulefâ-i Râşidîn Dönemi),* Ensar, İstanbul 2012

APAK Âdem, *Anahatlarıyla İslam Tarihi III (Emeviler Dönemi),* Ensar Neşriyat, İstanbul 2012

APAK Âdem, *Anahatlarıyla İslam Tarihi IV (Abbasiler Dönemi),* Ensar Neşriyat, İstanbul 2012

APAK Âdem, ‘’Fethinden Emeviler’in Sonuna Kadar Harran’’, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi I. Uluslararası Katılımlı Din ve Felsefe Tarihinde Harran Okulu Semğozyumu,* Edit. Ali Bakkal, Şanlıurfa 2006, s.28-41

ATÇEKEN İsmail Hakkı, ‘’Puvatya (Balâtu’ş-Şüheda) Savaşı ve Etkileri Üzerine Bir Araştırma’’, *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* Sayı: VIII, Konya 1999

AVCU Ali, *Karmatiler’in Doğuşu ve Gelişim Süreci,* Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2009

AVCI Casim, ‘’ Kûfe’’, *TDV İslam Ansiklopedisi,* Türkiye Diyanet Vakfı, Cilt: 26, Ankara 2002, s. 339-342

AVCI Casim, *İslâm- Bizans İlişkileri (610-847),* Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2015

AYCAN İrfan, ‘’ Ziyâd bi Ebîh’’, *TDV İslam Ansiklopedisi,* Türkiye Diyanet Vakfı, Cilt: 44, İstanbul 2013, s. 480-482

AYCAN İrfan,’’Emeviler Döneminde İç Siyasi Gelişmeler (41-132/661-750)’’, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* Cilt: XXXIX, s.148-174

AYCAN İrfan, *Saltana Giden Yolda Muaviye b. Ebî Süfyan,* Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2010

AYDOĞAN Güner, *Emevi ve Abbasi Döneminde Türkler*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 2012

AZİMLİ Mehmet, ‘’ Bir Emevi Başkenti Harran’’, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi I. Uluslararası Katılımlı Din ve Felsefe Tarihinde Harran Okulu Semğozyumu,* Edit. Ali Bakkal, Şanlıurfa 2006, s.42-50

BAKIR Abdulhalik, *Ali b. Ebî Talib r.a.(Hayatı, Kişiliği ve Faaliyetleri),* Çağ Ofset, Elazığ 1998

BALTACI Cahit, *İslam Medeniyetleri Tarihi,* İFAV, İstanbul 2010

Belâzurî, *Fütuhu'l Büldan (Ülkelerin Fetihleri),* Çev. Mustafa Fayda, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1987

BOZKURT Nebi, KÜÇÜKAŞÇI Mustafa Sabri, ''Medine'', *TDV İslam Ansiklopedisi,* Türkiye Diyanet Vakfı, Cilt:28, Ankara 2003, s.305-311

BOZKURT Nahide, *Abbasiler (750-1258),* İsam Yayınları, Ankara 2017

BROCKELMANN Carl, *İslam Ulusları ve Devletleri Tarihi,* Terc. Neşet Çağatay, TTK, Ankara 2002

CAN Yılmaz, *İslam Şehirlerinin Fiziki Yapısı (H.I-III/M. VII-IX. Yüzyıl),* TDV Yayınları, Ankara 2014

CAN Yılmaz, ''H. I-III/M. VIII-IX. Y.Y. İslâm Şehri'', *Ondokuz MayısÜniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* Sayı: 6, Samsun 1992, s.133

ÇELİK Sebahattin, Abbasiler Döneminde Hürremiye Mezhebi ve Babek İsyanı'' *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* cilt: 9, Sayı: 15, Mayıs 2006, s.96-102

DAĞBAŞI Gürkan, '' Abbasiler Döneminde Çeviri Faaliyetleri'', *Eskiyeni Dergisi,* Sayı: 27, Ocak 2013, s. 179-180

DELİCE Ali, '' Haccâc b. Yusuf (Hayatı ve Faaliyetleri), *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* Sayı: II, Sivas 1998, s.447

DİEHL Charles, *Bizans İmparatorluğu Tarihi,* çev. A. Göke Bozkurt, İlgi Yayınları, İstanbul 2006

DUMAN Abdullah, '' Halife Mu'tasım'ın Amorion/Ammuriye Seferi'', *Van Yüzüncü Yıl Sosyal Bilimler Ensitüsü Dergisi,* Sayı: 38, s.415

Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr'üt-Taberi, *Tarih-i Taberi,* Sağlam Yayınevi, İstanbul, 2007

Ebû Abdullah Muhammed b. Ömer el-Vâkıdî, *Hz. Peygamber'in s.a.v. Savaşları (Kitâbü'l-Meğazi),* Terc. Musa K. Yılmaz, İlk Harf Yayınları, Cilt: I, İstanbul 2014

Ebû Hanîfe Ed-Dineveri, *El-Ahbâru't-Tıval (Eskilerin Haberleri),* Çev. Zekeriya Akman, Hüseyin Siyanende Aytemur, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2017

Ebü'l-Fida, *Ebü'l-Fida Coğrafyası (Takvimü'l-Buldan),* Terc. Ramazan Şeşen, Yeditepe, İstanbul 2017

ELÇİBEY Ebulfez, '' Babek ve Azerbaycan Direniş Hareketin İlk Dönemleri'', çev. Muhammed Kemaloğlu, *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Elektronik Dergisi,* Sayı: 8 Haziran 2013, s.27

ERDEM Gazi, '' İslam Kültür Tarihinin İlk İlimler Akademisi: Beytü'l-Hikme'', *Dini Araştırmalar Dergisi,* Cilt: 16, Sayı: 42, Ocak-Haziran 2013, s.57-77

FEVZİ Faruk Ümer, ''Türkler ve Abbasi Hilafeti İkinci Abbasi Asrına Yeni Bir Bakış'', çev. Sait Uylaş, *Alemu'l-Fikr,* Sayı: 2, Nisan-Mayıs-Haziran 1972, s.105

FAYDA Mustafa,''Muhammed'', *TDV İslam Ansiklopedisi,* Türkiye Diyanet Vakfı, Cilt:30, İstanbul 2005, s. 423-428

FAYDA Mustafa, '' Siyer ve Megâzî'', *TDV İslam Ansiklopedisi,* Türkiye Diyanet Vakfı, Cilt: 37, İstanbul 2009, s. 319-324

GÜNDAL Veysel, *Tolunoğulları'nın Siyasi Yapısı,* Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Van 2008

GÜZEL Fatih, *Abbasiler'de Emirü'l Ümeralık Müessesesi,* Selçık Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2005

GÜZEL Fatih, '' Abbasi Dönemi Önemli Türk Komutanlarından Eşnas Et-Türki'', *Uluslar arası Sosyal Araştırmalar Dergisi,* Cilt:11, Sayı:60, Yıl: 2018, s.1296-1301

GÜZEL Fatih, ‘’Moğol İstilasında Halife Nasır li-Dinillah’ın Rolü’’, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi,* cilt:4, sayı:1, s.142-158

GÜZEL Fatih,’’ Abbasi İhtilal Kahramanlarından Kahtabe b. Şebib’’ *Türkish Studies Comparative Religious Studies,* Volume: 14, Issue:1, 2019

Halife b. Hayyât, *Tarihu Halife b. Hayyât (Halife b. Hayyât Tarihi),* Çev. Abdulhalik Bakır, Bizim Büro Yayınevi, Ankara 2001

HAMİDULLAH Muhammed, *Hz. Peygamber’in s.a.v Savaşları,* Terc. Nazire Erinç Yeter, Yenişafak

HAMİDULLAH Muhammed, ‘’Asr-ı Saadet Öncesi Medine’de Sosyo-Ekonomik Hayat’’, *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadet’te İslam,* Terc. İhsan Süreyya Sırma, Edit. Vecdi Akyüz, Beyan Yayınları, cilt: I, İstanbul 1995

HİZMETLİ Sabri, *İslam Tarihi İlk Dönem,* Ankara Okulu, Eylül 2015

HİTTİ K. Philip, *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi,* Boğaziçi Yayınları, Çev. Salih Tuğ, İstanbul 1989

HODGSON Marshall G.S., *İslam’ın Serüveni Bir Dünya Medeniyetinde Bilinç ve Tarih*, Yenişafak, İstanbul, Yayın Tarihi Yok

İbn’ül-Esir, *İslam Tarihi El- Kâmil F’it-Târîh Tercümesi,* Çev. M. Beşir Eryarsoy, Redaktör: Mertol Tulum, Bahar, Cilt: II, İstanbul 1991

İbn Havkal, *10.Asırda İslam Coğrafyası,* Terc. Ramazan Şeşen, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2014

İbn Kesir, *El-Bidaye ve’n-Nihaye Büyük İslâm Tarihi,* çev. Mehmet Keskin, Cilt:10, Çağrı Yayınları, İstanbul 1995

İhsan Süreyya Sırma, *Müslümanlar Tarihi,* Beyan Yayınları, Cilt: III, İstanbul 2016

İNCE İrfan, ‘’Ridde’’, *TDV İslam Ansiklopedisi,* Türkiye Diyanet Vakfı, Cilt: 35, İstanbul 2008, s. 88-91

KAN Kadir, *Abbasilerin Birinci Asrında Bağdat (145-232/762-847),* Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Bursa 2010

KAPAR M. Ali, ‘’Asr-ı Saadet’te Müşrikler ve Müşriklerle İlişkiler‘’, *Bütün Yönleriyle Asrı Saadet’te İslam,* Edit. Vecdi Akyüz, Beyan Yayınları, cilt: II, İstanbul 1995

KAZANCI Ahmet Lütfi, ‘’ Haccâc b. Yusuf Es-Sakafî (95/714)’’, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* Sayı: IV, Cilt: IV, Yıl: IV, Bursa 1992, s.121

KILIÇ Ünal, ‘’Kerbela Vakası (Tarihi Süreç)’’, *Çeşitli Yönleriyle Kerbela (Tarih Bilimleri),*Edit. Âlim Yıldız, cilt: I, Sivas 2010, s.15-48

KILIÇ Ünal, ‘’ Kûfelilerin Hz. Osman’a Muhalefet Etmelerinin Sebepleri’’, *Cumhuriyet Üni. İlahiyat Fak. Dergisi,* Cilt: 6, Sayı: 2, Siavas 2002, s.240-259

KÖK Bahattin, ‘’Samerra’nın Kuruluşu’’, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* Sayı: 19, 2003, s. 11

LAPİDUS M. Ira, *İslam Toplumları Tarihi,* İletişim Yayınları, Çev. Yasin Aktay, İstanbul 2005

Mevlânâ Şiblî Numani, *Son Peygamber Hazret-i Muhammed Sîretü’n-Nebi,* Terc. Yusuf Karaca, Yenişafak, İstanbul 2002

MESUDÎ, *Murûc Ez-Zeheb (Altın Bozkırlar),* çev. Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul 2004

M.J. Kister, ‘’ Harre Vakası’’, Çev. Ünal Kılıç, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* Sayı: IV, Sivas 2000, s.316

M.E. B, İslam *Ansiklopedisi İslâm Âlemi Tarih Coğrafyası Etnografya ve Biyografya Lugati,*

Cilt: 2, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1979, s.195

Nazmi-zâde Mürteza, *Gülşen-i Hülefa Tarihi,* Tahlil ve Metin Tenkidi: Mehmet Karataş, TTK, Ankara 2014

OCAK Ahmet, *Selçukluların Dini Siyaseti (1040-1092),* Tarih ve Tabiat Vakfı Yayınları, İstanbul 2002

Ostrogorsky Georg, *Bizans Devleti Tarihi,* Terc. Fikret Işıltan, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2016

ÖZAYDIN Abdülkerim, '' Belâtüşşüheda'', *TDV İslâm Ansiklopedisi,* Türkiye Diyanet Vakfı, Cilt: 5, İstanbul 1992, s. 391-392

ÖZDEMİR Serdar, '' Seriyye'', *TDV İslam Ansiklopedisi,* Türkiye Diyanet Vakfı, Cilt: 36, İstanbul 2009, s. 565-566

ÖZGÜDENLİ Osman Gazi, ''Moğollar'', *TDV İslam Ansiklopedisi,* Türkiye Diyanet Vakfı, Cilt:30, İstanbul 2005, s.225-229

ÖZKUYUMCU Nadir, ''Tolunoğulları'', *TDV İslam Ansiklopedisi,* TDV Yayınları, cilt:41, İstanbul 2012, s. 233-236

ÖZLÜ A. Serdar, *Dört Halife Döneminde İç Güvenlik,* Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2003

ÖZ Mustafa, ''Daî'', *TDV İslam Ansiklopedisi,* Türkiye Diyanet Vakfı, Cilt: 8, İstanbul 1993, s. 420-421

Safiyurrahman el-Mubarek-Furi, *Peygamberimiz Hayat ve Daveti,* Terc. Halil İbrahim Kutlay, Risale Yayınları, İstanbul 1999

SAĞLAM Ahmet, *Tolunoğullarının Kuruluşundan İhşidilerin Yıkılışına Kadar Mısır'da Gayri Müslimler'',*Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Manisa 2011, s.41

SAMIKIRAN Oğuzhan, *Osmanlı İdaresinde Şam (1750-1800),* Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Elazığ 2013

SEYYİD Eymen Fuâd, ''Fâtımîler'' *TDV İslam Ansiklopedisi,* TDV Yayınları, Cilt:12, İstanbul 1995, s.228-237

SEYYİD Eymen Fuâd, ‘’Kahire’’, *TDV İslam Ansiklopedisi,* TDV Yayınları, Cilt: 24, İstanbul 2001, s.173-175

SİTEMBÖLÜKBAŞI Şaban, ‘’İrtica’’, *TDV İslam Ansiklopedisi,* Türkiye Diyanet Vakfı, Cilt: 22, İstanbul 2000, s. 458-459

Sîret-ü İbn-i Hişam, *Hazret-i Muhammed (s.a.v.)’in Hayâtı,* Terc. Arif Erkan, Huzur Yayınevi, İstanbul 1995

SÖYLEMEZ Mehmet Mahfuz, *Kûfe’nin Siyasi Tarihi,* Ankara Okulu, Ankara 2015

SÖYLEMEZ Mehmet Mahfuz, *İslam Öncesi Medine Üzerine Bazı Notlar,* Edit. Mehmet Mahfuz Söylemez, Çorum Çağrı Eğitim Vakfı, Çorum 2006

ŞEŞEN Ramazan, ‘’ Harran’’, *TDV İslâm Ansiklopedisi,* Türkiye Diyanet Vakfı, Cilt: 16, İstanbul 1997, s. 237-240

ŞEŞEN Ramazan, *Harran Tarihi,* Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara 1996

ŞEN Mehmet Emin, *Abbasilerin İkinci Döneminde Siyasi ve Kültürel Alanda Türkler,* Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya 2008

ŞULUL Kasım, *Ana Hatlarıyla Siyer-i Nebî (a.s.),* Ensar Neşriyat, İstanbul 2015

TEZ Zeki, *İslam’ın Batı Cephesi (Mağrip, Endülüs, Sicilya ve Mısır),* Hayy Kitap, İstanbul 2014

TOMAR Cengiz ‘’Şam’’, *TDV İslam Ansiklopedisi,* Türkiye Diyanet Vakfı, Cilt: 38, İstanbul 2010, s. 311-315

TOPUZ Hatice Kübra, ‘’ Abbasi Başşehri Sâmerrâ ve Abbasi Tarihinde Sâmerrâ Dönemi’’, *İstem,* Sayı: 18, 2011, s.87-93

UYAR Gülgün, ‘’ Nakib’’, *TDV İslam Ansiklopedisi,* Türkiye Diyanet Vakfı, Cilt: 32, İstanbul 2006, s. 321-322

ÜÇOK Bahriye, *İslam Tarihi Emeviler-Abbasiler,* Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1979

ÜNLÜ Nuri, *İslam Tarihi I (Başlangıçtan Osmanlılara Kadar),* İFAV, İstanbul 1992

YAZICI Nesimi, *İlk Türk-İslam Devletleri Tarihi,* Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1992

Yernar Mazhein, *Yâ'kûbî'nin Târîhu'l-Ya'kûbî ve İbnü'l-Esîr'in El-Kâmil Fi't-Târih'ine Göre Emevi Halifelerinin Kişilikleri,* Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enst., Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2010

YILDIZ, Hakkı Dursun, '' Ahmet b. Tolun'', *TDV İslam Ansiklopedisi,* TDV Yayınları, Cilt:2 İstanbul 1989, s.141-143

YILDIZ Hakkı Dursun, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi,* Çağ Yayınları, cilt: III, İstanbul 1994

YILMAZ Saim, *Abbasilerde Mu'tazıd ve Müktefi Dönemi (279-295/892-908),* Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2004

YİĞİT İsmail, *Emeviler (41-132/661-750),* İsam Yayınları, Ankara 2016

YİĞİT İsmail, ''Bağdat'ın Kuruluşuyla İlgili Rivayetler Üzerine Bir Değerlendirme'', *İslam Medeniyetinde Bağdat (Medînetü's-Selâm) Uluslararası Sempozyum,* Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İstanbul 2008

YİGİT İsmail, ''Ömer b. Abdülazîz'', *TDV İslam Ansiklopedisi,* Türkiye Diyanet Vakfı, Cilt: 34, İstanbul 2007, s. 53-55

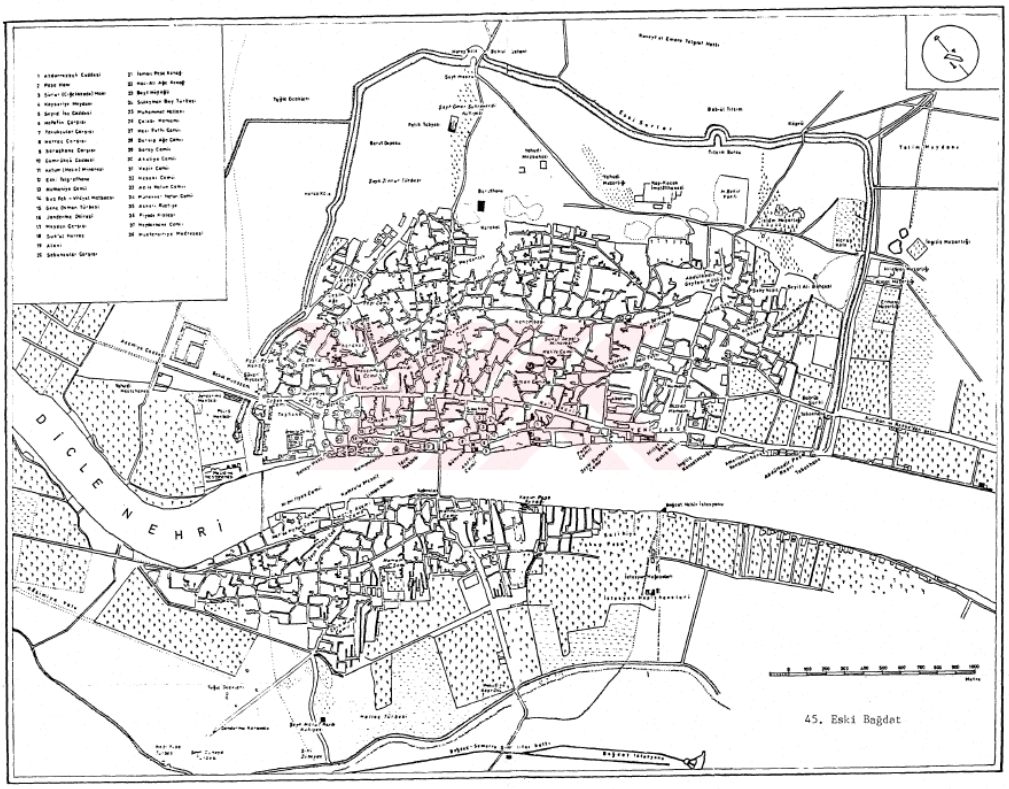
YİĞİT İsmail, '' Süleyman b. Abdülmelik'', *TDV İslâm Ansiklopedisi,* Türkiye Diyanet Vakfı, Cilt: 38, İstanbul 2010, s. 80-81

ZEYDAN Corci, *İslâm Uygarlıkları Tarihi,* Terc. Nejdet Gök, İletişim, Cilt: I, İstanbul 2012

Will Durant, *İslam Medeniyeti,* Tercüman 1001 Temel Eser No: 29, Tercüman Yayınları, İstanbul

EKLER

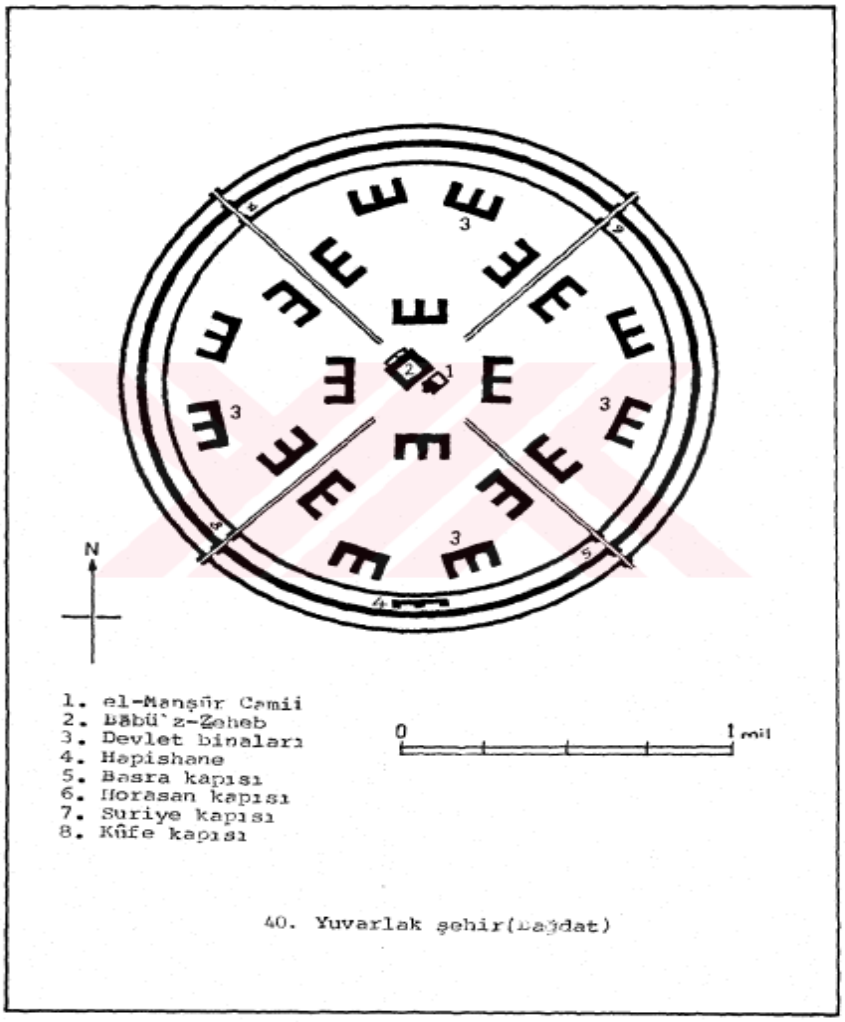
EK-1: Eski Bağdat [624]

[624] Yılmaz Can, *İslâm Şehirlerinin Fiziki Yapısı, (H.I-III/M. VII-IX Yüzyıl),* Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2014, s.221

EK-2: Yuvarlak Şehir Bağdat[625]

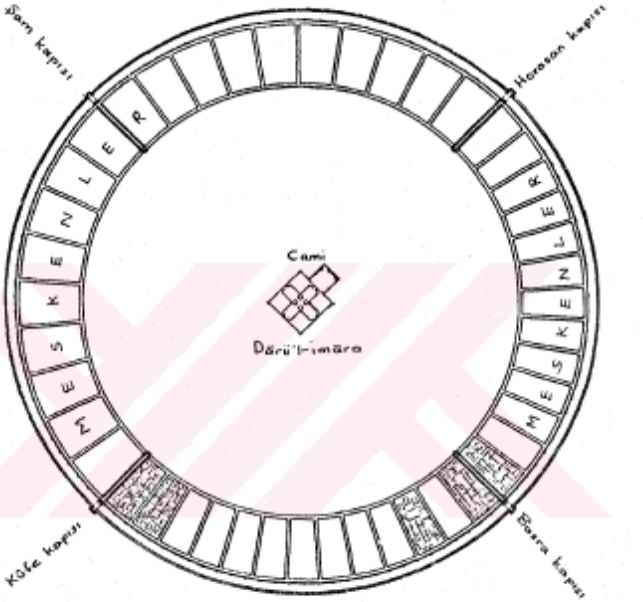
182

40. Yuvarlak şehir(Bağdat)

[625] Yılmaz Can, *İslâm Şehirlerinin Fiziki Yapısı, (H.I-III/M. VII-IX Yüzyıl),* Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2014, s.216

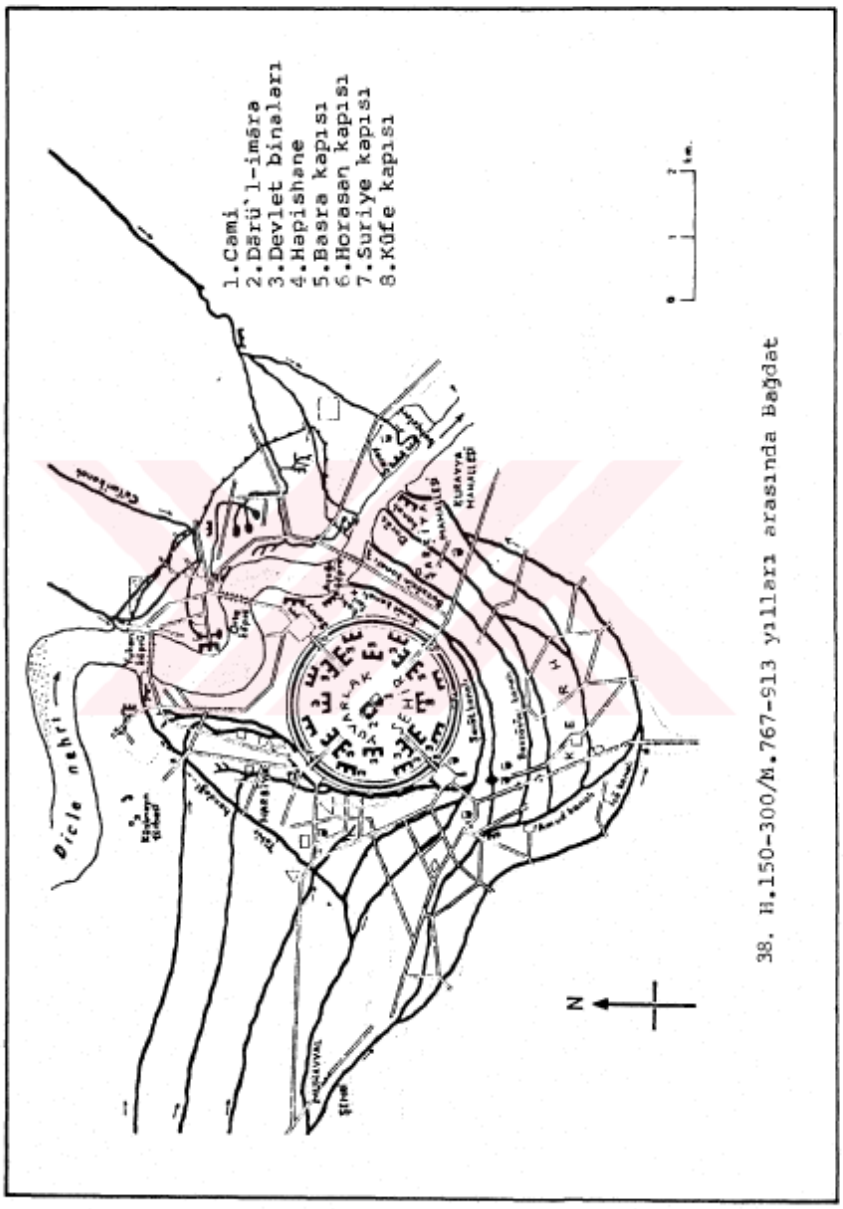
EK-3: Bağdat[626]

39. Mansûr'un kurduğu yuvarlak şehir(Bağdat)

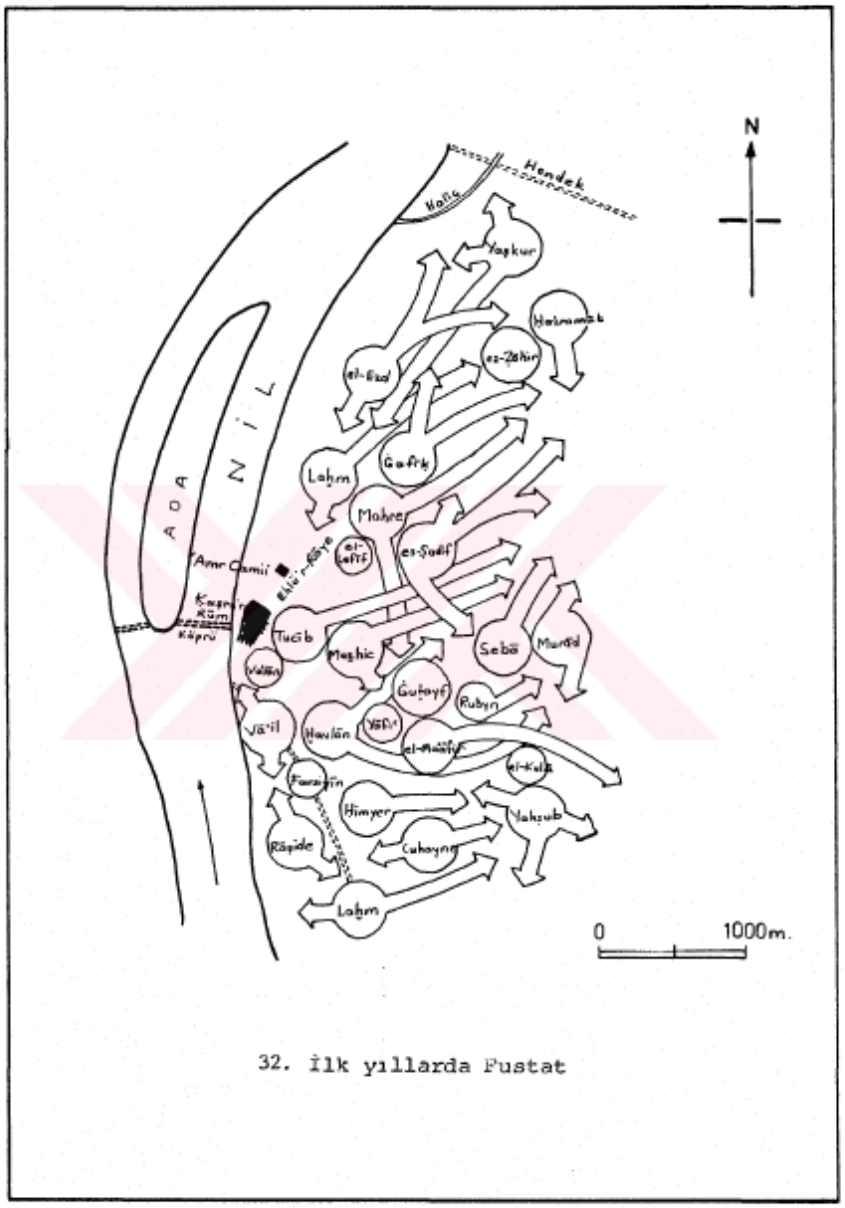
[626] Yılmaz Can, *İslâm Şehirlerinin Fiziki Yapısı, (H.I-III/M. VII-IX Yüzyıl),* Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2014, s.215

EK-4: 767-913 yılları arasında Bağdat[627]

[627] Yılmaz Can, *İslâm Şehirlerinin Fiziki Yapısı, (H.I-III/M. VII-IX Yüzyıl),* Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2014, s.214

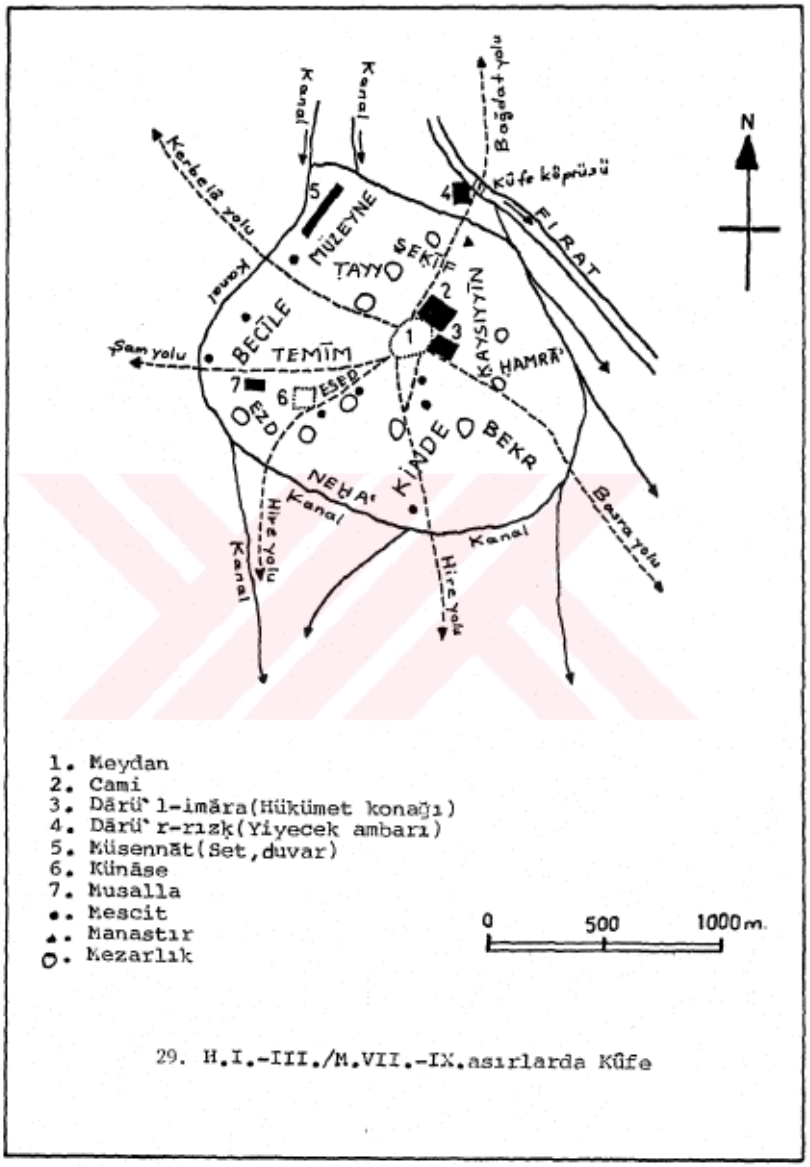
EK-5: İlk Yıllarda Fustat[628]

32. İlk yıllarda Fustat

[628] Yılmaz Can, *İslâm Şehirlerinin Fiziki Yapısı, (H.I-III/M. VII-IX Yüzyıl)*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2014, s.208

EK-6: Kûfe[629]

29. H.I.-III./M.VII.-IX.asırlarda Kûfe

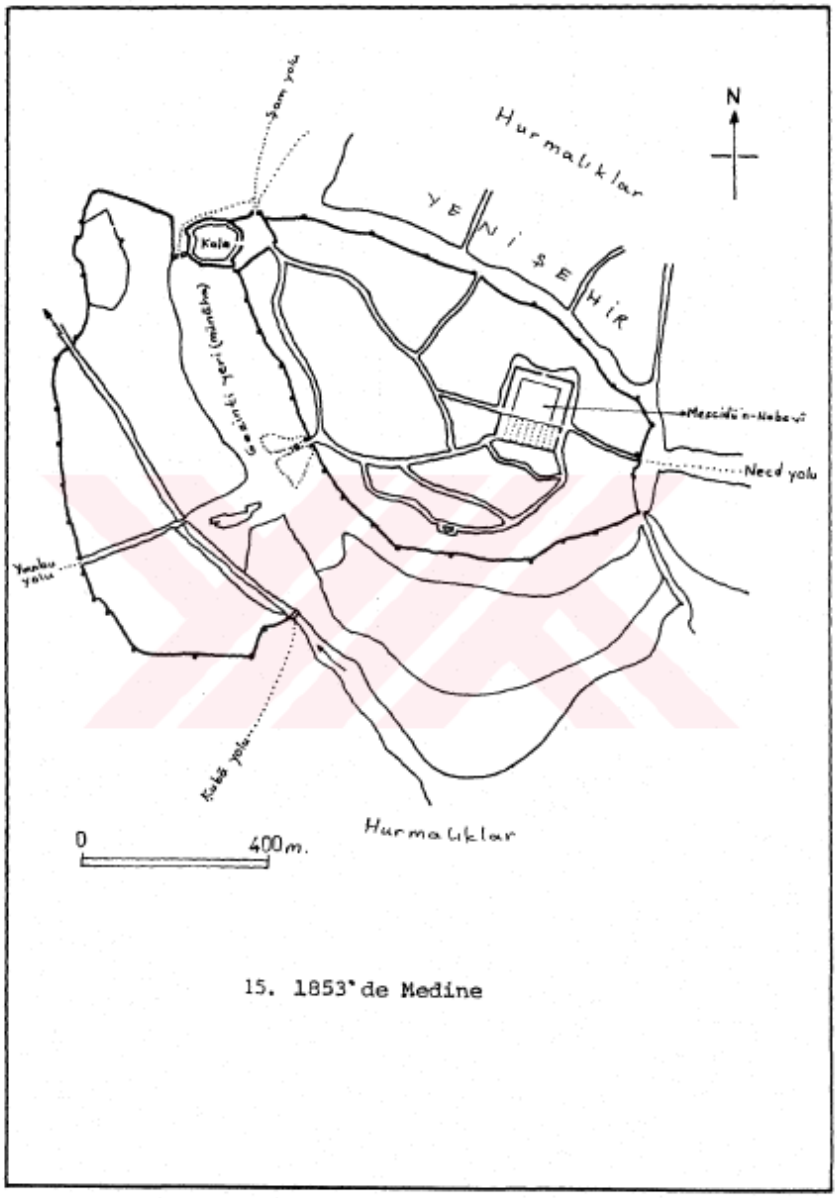
[629] Yılmaz Can, *İslâm Şehirlerinin Fiziki Yapısı, (H.I-III/M. VII-IX Yüzyıl),* Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2014, s.205

EK-7: Şam[630]

[630] Yılmaz Can, *İslâm Şehirlerinin Fiziki Yapısı, (H.I-III/M. VII-IX Yüzyıl),* Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2014, s.196

EK-8: Medine [631]

15. 1853'de Medine

[631] Yılmaz Can, *İslâm Şehirlerinin Fiziki Yapısı, (H.I-III/M. VII-IX Yüzyıl),* Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2014, s.191

EK-9: Sözlük

SÖZLÜK

Seriyye: Gece yolculuğu yapmak anlamına gelen seriyye, askeri birlik, silahlı tim, ordunun bir kısmı anlamına da gelmektedir. Bu askeri birlikleri geceleri yol alması, gizli bir şekilde hareket etmelerinden dolayı seriyye adı verilmiştir. (Bkz. Serdar Özdemir '' Seriyye'', *TDV İslam Ansiklopedisi,* TDV Yayınları, cilt: 36, İstanbul 2009, s.565-566)

Gazve: Arzu etmek, niyetlenmek, istemek gibi anlamların yanı sıra düşmanl savaşmak anlamında kullanılan Arapça'daki gazv mastarından türeyen gazve, din uğruna yapılan savaş anlamına gelmektedir. İslam tarihi kaynaklarıda Hz. Peygamberin bizzat katıldığı savaşlar için kullanılmaktadır. (Bkz.Hüseyin Algül," Gazve'', *TDV İslam Ansiklopedisi,* TDV Yayınları, cilt: 13, İstanbul 1996, s.488-499)

Fetretü'l-vahy: İlk gelen vahiyden sonra Hz. Muhammed vahiy meleğini tekrar görmek için Hira dağına gidişlerini arttırmıştır. Fakat Cebrail bir türlü gelmemiştir. Hz. Muhammed Allah'ın kendisini terk ettiğini düşünerek üzülmüştür. Siyer kitaplarında bu döneme ''Fetretü'l-vahy'' denilmiştir. Bu dönem hakkında birkaç ay ya da üç yıl gibi bir süre ifade edilmektedir. (Bkz. Âdem Apak, a.g.e., cilt: I, s.152-153)

Bermekiler: Abbasiler zamanında yönetimde etkin rol alan İran kökenli aile (Bkz. Nahide Bozkurt, *Abbasiler (750-1258)*, İsam Yayınları, Ankara 2017, s.265-272)

Daî: Çağıran, davet eden propagandacı anlamlarına gelmektedir. (Bkz. Nahide Bozkurt, *Abbasiler (750-1258)*, İsam Yayınları, Ankara 2017, s.265-272)

Mevâli: Arap olmayan unsur, Arap olmayan Müslümanlar anlamına gelmektedir. (Bkz. Nahide Bozkurt, *Abbasiler (750-1258)*, İsam Yayınları, Ankara 2017, s.265-272)

Meğazi: Hz. Muhammed 'in, askeri mücadelerini konu alan bilim dalına denir. (Bkz. Nahide Bozkurt, *Abbasiler (750-1258)*, İsam Yayınları, Ankara 2017, s.265-272)

Nakip: Bir topluluğun başkanı, başkan vekili ya da temsilcisi anlamına gelmektedir. (Bkz. İsmail Yiğit, *Emeviler (41-132/661-750),* İsam Yayınları, Ankara 2016, s. 296-297)

Savaif (Sâife): Bizans'a yaz aylarında yapılan seferlere denir. (Bkz. İsmail Yiğit, *Emeviler (41-132/661-750),* İsam Yayınları, Ankara 2016, s. 296-297)

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı Soyadı	Enes YANIKKAYA
Doğum Yeri	YENİMAHALLE
Doğum Tarihi	06.07.1991

LİSANS EĞİTİM BİLGİLERİ

Üniversite	Çankırı Karatekin Üniversitesi
Fakülte	Edebiyat Fakültesi
Bölüm	Tarih

YABANCI DİL BİLGİSİ

İngilizce	**KPDS (…..) ÜDS (….) TOEFL (….) EILTS (….)**
…	

İŞ DENEYİMİ

Çalıştığı Kurum	
Görevi/Pozisyonu	
Tecrübe Süresi	

İLETİŞİM

Adres	Ankara
E-mail	enesyan1kkaya@gmail.com